

LIMBA ROMÂNĂ

Anul LX

2011

Nr. 4
octombrie – decembrie

SUMAR

ANIVERSĂRI

Centenar ALEXANDRU CIORĂNESCU (1911–1999), (Marius Sala).....	457
EUGEN COȘERIU – 90. O evocare, (Nicolae Saramandu).....	458
SEVER POP (1901–1961), (Nicolae Mocanu).....	460
O dublă comemorare: EMIL TURDEANU (1911–2001), (Alexandru Mareș).....	464

GRAMATICĂ

DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ, Un nou tipar sintagmatic (greco-)latin productiv în limbile romanice actuale (II) (Aspecto morfologice și semantice)	467
RADU-MIHAIL ATANASOV, Valorile perfectului compus în meglenoromână.....	484

TOPONIMIE

ADRIAN REZEANU, Dinamica statutului antroponimului în urbanonimie.....	491
--	-----

VIATA CUVINTELOR

PÂRVU BOERESCU, Cuvinte românești cu „etimologia necunoscută”: 1. <i>beregată</i> , 2. <i>a băga</i> , 3. <i>viscol/vicol</i>	505
VIRGIL NESTORESCU, Etimologie sau diletantism?	522

FILOLOGIE

ALEXANDRU MAREȘ, Interpretarea grafiilor de tipul <i>мѣньсѣ</i> din documentele slavo-române din secolul al XV-lea și vechimea opoziției ă : î în dacoromână	529
LIA BRAD CHISACOFF, Filigranul hârtiei produse în timpul primei domnii a lui Alexandru Ipsilanti	541

STILISTICĂ

ȘTEFAN MUNTEANU, Pragmatica și un reprezentant ignorat al ei.....	547
---	-----

ROMÂNĂ ÎN AFARA ȚĂRII

AUGUST KOVAČEC, (Marius Sala)	551
-------------------------------------	-----

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

ANA-CRISTINA HALICHIAS: <i>Glosar de termeni românești din documente latino-române (secolele al XIII-lea – al XVI-lea)</i> , București, Editura Universității din București, 2010, 94 p. (Mariana Băluță-Skultéty); <i>The Cambridge history of the Romance languages</i> , vol. I, edited by Martin Maiden, John Charles Smith, and Adam Ledgeway, Cambridge University Press, New York, 2011 (XXII + 866 p.) (Victor Celac); AFRODITA AMIRA SURDU, RAUL VICTOR SURDU SOREANU, <i>Dicționar poliglot de avicultură și industria produselor avicole</i> , București, Editura Academiei Române, 2009, 420 p. (Mihaela Moldoveanu); ANTONIO DIANICH, <i>Vocabolario istroromeno-italiano. La varietà istroromena di Briani (Bërščina)</i> , Pisa, Edizioni ETS, 2011, XL + 199 p. (Vasile Frățilă)	553
--	-----

SEMNALĂRI

<i>Studii și Cercetări de Onomastică și Lexicologie</i> (SCOL), Anul II, nr. 1–2/2009, Editura Sitech, Craiova 2009, 313 p.; <i>Studii și Cercetări de Onomastică și Lexicologie</i> (SCOL), Anul III, nr. 1–2/2010, Editura Sitech, Craiova 2010, 333 p.; <i>Studii și Cercetări de Onomastică și Lexicologie</i> (SCOL), Anul IV, nr. 1–2/2011, Editura Sitech, Craiova 2011, 391 p. (Adrian Rezeanu).....	563
SUMARUL REVISTEI „LIMBA ROMÂNĂ” PE ANUL 2011	565

CENTENAR: ALEXANDRU CIORĂNESCU (1911–1999)

Al. Ciorănescu este cunoscut mai ales prin lucrările sale literare: *Dicționarul general al literaturii române*, inițiat și coordonat de acad. Eugen Simion, în vol. II (2004), îi consacră un amplu articol. Semnalez în cele ce urmează că Al. Ciorănescu este și autorul unui dicționar etimologic al limbii române.

Publicat la Tenerife între 1958–1966, *Diccionario etimológico rumano* a fost tradus în română (*Dicționarul etimologic al limbii române*) de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin și publicat la editura Saeculum I. O., București, 2001. Este cel mai bun dicționar etimologic român. Cele două încercări precedente – N. Raevskij / M. Gabinskij, *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*, Chișinău, 1978 și, mai vechiul, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* Frankfurt / M., 1870–1879 – sunt fie „scurt” în primul caz, fie de valoare inegală în cel de-al doilea caz, cu etimologii latinești și turcești valabile și azi spre deosebire de cele slave. Cea mai bună caracterizare a dicționarului în cauză (CDER) a dat-o J. Hubschmid în *Rumänischen Etymologischen Wörterbuch* în G. Holtus / E. Radtke (eds.), *Rumänistik in der Diskussion. Sprache, Literatur und Geschichte*, Tübingen, 1986, p. 81, când l-a considerat ca un fel de Bloch-Wartburg al românei (Bloch-Wartburg este cel mai bun pentru o introducere rapidă în etimologia limbii franceze).

Surprinde faptul că CDER nu are o introducere în care să fie explicate metoda folosită și criteriile de selectare a cuvintelor. Cuvintele sunt date în ordine alfabetică, fiecare având un număr la care se face trimitere când se apelează la el. CDER are 9532 de articole, dar numărul cuvintelor discutate este mult mai mare, dacă se ține seama și de derivatele grupate într-o secțiune aparte. Discuțiile etimologice se bazează pe o bibliografie bogată dar nu exhaustivă (ea se oprește la 1950).

Soluțiile etimologice sunt în general corecte. Orice dicționar etimologic are și etimologii contestabile. C. Poghirc în Rebecca Posner / John N. Green, *Trends in Romance Linguistic and Philology* I, 1980, p. 234 îi reproșează că propune etimologii diferite de cele curențe la cuvinte ca *baltă*, *baligă*. Se constată că în cazul derivatelor moștenite din latină care pot fi considerate și creații pe teren românesc,

CDER optează, la fel ca Al. Graur, pentru ultima posibilitate. Th. Hristea într-un important articol *Considerații pe marginea unui dicționar etimologic: CDER* (LR 58, 2009, 4, p. 481–498) a făcut o serie de observații cu privire la unele etimologii.

CDER rămâne cel mai important dicționar etimologic al limbii române, chiar dacă nu se cunoaște istoria lui.

Marius Sala

EUGENIU COȘERIU – 90. O EVOCARE

Anul acesta Eugeniu Coșeriu ar fi împlinit 90 de ani.

Personalitatea lui Eugeniu Coșeriu m-a fascinat dintotdeauna, chiar înainte de a-l întâlni (în 1968, la Congresul de lingvistică romanică de la București) și de a-l cunoaște mai îndeaproape, la Tübingen, unde, între 1972 și 1974, mi-am desfășurat, sub îndrumarea sa, activitatea ca bursier al Fundației „Alexander von Humboldt”. Chiar în primele zile ale șederii mele la Tübingen, bibliotecarul-șef de la *Romanisches Seminar* (Facultatea de Limbi Romanice), aflând că sunt român, a spus cu gravitate și admirație despre E. Coșeriu, spre a mă impresiona și bucura: *Er ist ein Genie*. Era o opinie generală în Tübingen, nu numai în universitate, căci în același sens s-a exprimat gazda mea, doamna Schmid, cu unul din cei trei fii, Klaus, student la universitate.

Coșeriu era prețuit și stimat de colaboratorii apropiați, dar și temut de colegi, pentru că era neiertător cu superficialitatea, cu ignoranța, cu impostura în știință. I-am urmărit intervențiile la câteva comunicări prezentate la Congresul de lingvistică din 1972 de la Bologna: era vehement și foarte critic îndeosebi la adresa generațivilor și a transformaționaliștilor din „spița” Chomsky. Mai târziu, în 1993, într-un amplu interviu, cerându-i părerea despre Chomsky, a făcut o profundă și concentrată critică – una din puținele, dacă nu singura, până acum – a concepției despre limbă a lingvistului american (*Lingv. int.*: 143–148). Această critică este foarte actuală, fiind confirmată în timp; reproduc câteva fragmente: „Pe Chomsky, în general, îl judec negativ. Mai întâi, Chomsky nu e, în realitate, un teoretician al limbajului, cu atât mai puțin un filosof al limbajului. [...] În al doilea rând, îl consider negativ, sau limitat, pur și simplu, fiindcă la Chomsky – și asta e nenorocirea lingvisticii moderne în multe țări – obiectul este, în realitate, numai gramatica [...]. E totdeauna numai gramatică, în afară de faptul că și în gramatică este mai ales sintaxă. [...] Pe el îl interesează numai omogenitatea. De altfel, el vorbește de un sistem ideal, al unui vorbitor și auditor ideal. Istoria limbii, tot așa, nu îl interesează deloc. [...] La început, la Chomsky nu era semantică deloc și spunea că semantica nu are niciun sens [...]. Acum, la sfârșit, spune că *numai* semantică se poate face. Și pleacă, tocmai, de la semantica lexicală, după ce susținuse că gramatica e cu totul independentă de lexic” (*idem*: 143–145).

Coșeriu avea o cultură lingvistică, literară și filosofică vastă. Avea și o memorie fantastică¹. Cita, din memorie, din diverse opere, cu trimitere exactă la sursă. El „se lupta” cu ideile, cu Aristotel și Platon, Humboldt, Leibniz și Hegel, Vico și Croce. A scris o densă istorie a filosofiei limbii (*Geschichte der Sprachphilosophie*), la origine un curs universitar. Evoc aici felul în care a dezvoltat ideea despre limbaj ca *activitate* (ἐνέργεια), nu ca produs (ἔργον), pornind de la Humboldt, prin care a ajuns la Aristotel: „Humboldt spune: limbajul în sine este activitate [germ. *Tätigkeit*] (pune, între paranteze, *energeia*) și nu este *Werk*, adică fapt îndeplinit, *produs* (și pune, între paranteze, *ergon*). Și întrebarea mea a fost, de la început: de ce Humboldt pune aceste cuvinte în limba greacă? Aceste cuvinte, în limba greacă, sunt noțiuni ale lui Aristotel. [...] Și atunci m-am dus direct la Aristotel. Și, la Aristotel, am descoperit că există un al treilea concept, o a treia noțiune – nu numai *energeia* și *ergon* –, că există noțiunea de *dynamis* [...]. *Dynamis* este facultatea, posibilitatea de a realiza o activitate” (*idem*: 63–64).

Se întâmplă să evoci personalitatea unui lingvist și să constăți că nu ai prea multe lucruri de spus. Despre Coșeriu poți să vorbești și să scrii la nesfârșit, pentru că întreaga sa operă e o concentrare de aserțiuni, de idei care te provoacă, îți stârnesc și îți stimulează imaginația. M-am gândit, la un moment dat, că opera lui Coșeriu ar putea să fie prezentată, pentru uzul general, sub forma unui *dicționar de citate* din scrierile autorului. Iată câteva asemenea citate. Despre schimbarea lingvistică: „Schimbarea nu e un simplu accident, ci ține de esența limbii. Într-adevăr, limba *se face* prin intermediul a ceea ce se numește «schimbare lingvistică»: *schimbarea lingvistică nu este decât manifestarea creativității limbajului în istoria limbilor*”; „*Limba se face prin schimbare și «moare» ca atare atunci când încetează să se schimbe*” (*Sincronie*: 246); despre raportul dintre sincronie și diacronie: „*Limba funcționează sincron și se constituie diacronic*” (*idem*: 238); despre limbă ca activitate creatoare: „în realitate, nu învățăm o limbă, ci învățăm să creăm într-o limbă” (*Lingv. int.*: 101).

„Învățătura” lui Eugeniu Coșeriu nu e o dogmă. De la Coșeriu iei idei și le dezvolti, iei principii și le aplici. Și, *dacă poți*, îl depășești pe maestru, care își stimula discipolii în acest sens: „Un profesor adevărat poate chiar să se lase convins de tezele unui discipol, dacă acesta le argumentează solid (documentat) și cu metodă. Profesorul adevărat trebuie să înțeleagă că elevii îl pot depăși și chiar trebuie să stimuleze propria lui depășire. El nu este mai puțin maestru dacă este depășit de elevi” (*idem*: 169). Pe aceeași linie se înscrie concepția sa despre „școală”: „Țelul activității științifice nu trebuie să fie crearea unei «școli». Țelul este cercetarea, adevărul, dezvoltarea metodelor și a concepțiilor științifice, pe când «școala» este un rezultat al entuziasmului și al convingerilor pe care profesorul știe să le deștepte și să le stimuleze la elevi” (*ibidem*).

¹ Îmi recita poezii întregi din literatura română, chiar și din poeți aromâni.

Eugeniu Coșeriu era pe deplin conștient de valoarea sa ca om de știință, fără să fie arogant². Iorgu Iordan și Al. Rosetti l-au prețuit – recunoscându-i valoarea – pe confratele lor mai tânăr, alții – chiar dintre lingviștii români – l-au invidiat.

Când a fost aniversat la 80 de ani, în 2001 – la început de secol și de mileniu –, unii au spus despre Eugeniu Coșeriu că este un lingvist „pentru secolul 21” sau chiar „pentru mileniul 3”. Vrea să însemne asta că marele lingvist nu a fost suficient receptat în actualitate sau că, formulând idei cu valoare universală, ele vor fi oricând actuale?

ABREVIERI

- Lingv. int.* = *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu*, realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
- Sincronie* = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 1997.

Nicolae Saramandu

SEVER POP (1901–1961)

Formarea ca lingvist (dialectolog, în primul rând) a lui Sever Pop începe și se consolidează în „climatul de intensă muncă” (cum spune Romulus Todoran) ce domnea la Muzeul Limbii Române din Cluj. Sever Pop a fost cooptat în acest institut de cercetare (înființat, imediat după Unire, pe lângă Universitatea din Cluj, de către Sextil Pușcariu) încă de când se afla în anul întâi la Facultatea de Litere și Filosofie, unde se înscriesese după terminarea Liceului Grăniceresc din Năsăud (în ținutul muntos din nordul Ardealului, în care Sever Pop se și născuse (în satul Poiana Ilvei), la 27 iulie 1901). La facultate îi are colegi pe Emil Petrovici și pe Ștefan Pașca, iar profesori pe Sextil Pușcariu, pe Theodor Capidan și pe Nicolae Drăganu. Sever Pop spune despre sine, într-un articol din „Națiunea română” publicat în 1937, că este „primul [...] elev de la Cluj” al lui Sextil Pușcariu. Acesta intuiește, de la început, în tânărul inteligent, perseverent, cu o putere de muncă uimitoare, dar și cu dragoste de carte, cu aplicație spre studiul limbii și cu iubire pentru graiurile populare și pentru universul țărănesc, pe omul potrivit pentru o lucrare fundamentală la care se gândea încă de când creiona planul Muzeului Limbii Române: Atlasul lingvistic al României (cum era numit, la început, ALR). Îl „alege” dintre învățăceii de atunci și îi creează toate condițiile pentru a se specializa în dialectologie și în geografia lingvistică, atât în cadrul Muzeului, unde

² În viața particulară era un om obișnuit. De exemplu, juca săptămânal la loto. L-am întrebat dacă a câștigat mai mulți bani decât a dat pe biletele loto. Mi-a răspuns că nu.

Sever Pop își trece doctoratul (cu o teză, consultată și astăzi, *Câteva capitole din terminologia calului*, publicată, parțial, în DR din 1927), cât mai ales trimițându-l la Paris, la Școala Română de la Fontenay-aux Roses, pentru doi ani: 1925–1927. Aici, devenit, la École Pratique des Hautes Études, student al unor profesori și specialiști renumiți (de la Jules Gilliéron la Antoine Meillet, Mario Roques, Oscar Bloch, Joseph Vendryes, Antoine Thomas, l'Abbé Meunier sau Hubert Pernot), aprofundează aspectele teoretice și metodologice ale elaborării unui atlas lingvistic, îi cunoaște și pe ceilalți „corifei” ai geografiei lingvistice, Karl Jaberg, Jaberg Jud ș.a., și participă, alături de acesta din urmă și de Louis Gauchat, Antoine Duraffour, Antoni Griaer, E. Tappolet, Ugo Pellis și Paul Scheuermeier, la anchete pe teren în Elveția, Franța, Catalonia și Italia. Rezultatul imediat al acestui stagiu în Franța este *Buts et méthodes...*, lucrare ce îl face cunoscut și apreciat în lumea științifică a romanistilor europeni. Dar cel mai important rezultat este faptul că Sever Pop revine la Cluj cu o solidă formație teoretică și practică, pe care o va aplica în lucrările pregătitoare și în realizarea propriu-zisă a ALR.

Imediat după întoarcerea în țară, în 1927, începe munca efectivă pentru Atlas. Întocmește un chestionar care avea, la început, peste 5 000 de cuvinte. Apoi, împreună cu Emil Petrovici (cel care va deveni anchetatorul și autorul ALR II) și cu alți „muzești”, concepe un sistem de transcriere fonetică, la început pe baza transcrierii fonetice internaționale, care, mai târziu, la sugestia lui G. Giuglea, va fi transformat într-un sistem de transcriere bazat pe alfabetul românesc, cu folosirea unor semne diacritice, ceea ce a devenit sistemul de transcriere fonetică al ALR și al NALR. Urmează anchete de probă, cooptarea, de către Sextil Pușcariu, în 1929, a lui Emil Petrovici pentru o altă anchetă, definitivarea chestionarului, împărțirea lui în chestionarul „normal”, cu care va ancheta Sever Pop (pentru ALR I), și cel „dezvoltat”, cu care va ancheta Emil Petrovici (pentru ALR II), alte anchete de probă, discuții în cadrul ședințelor de la Muzeu, în fine, din 1930 încep anchetele propriu-zise. Rețeaua ALR I însumează 301 puncte (localități) de anchetă (dar 309 anchete: cf. *Chestionar ALR I*, la care se adaugă cele trei făcute de Sever Pop, la sugestia lui D. Caracostea, cu scriitorii Mihail Sadoveanu, Ion Al. Brătescu-Voinești și Ion Agârbiceanu, deci, în total, 312 anchete). Ele sunt încheiate în 1937. Începe munca de redactare a hărților și de pregătire pentru tipar a volumelor. Sever Pop propune și obține schimbarea titlului în *Atlasul lingvistic român* și are inițiativa elaborării atlasului „mic”, „colorat” (ALRM I), în care se pune în circulație și material nepublicat altfel. În timpul vieții, Sever Pop n-a reușit să publice decât două volume, în 1938 (vol. I) și în 1942 (vol. II), care includ o parte destul de mică din materialul adunat în anchete: 302 hărți „mari” și 424 de hărți „mici”, colorate. Volumul I este un adevărat triumf în lumea romanisticii europene (primește și Premiul Societății de Lingvistică din Paris). O bună parte a volumului al treilea, mai precis „75 hărți mari și peste 200 hărți colorate”, dispăre într-un incendiu produs la tipografia Unirea din Brașov, în 1946, alături de „un volum de texte dialectale din toată țara” și de „toată hârtia *Atlasului*” (*O radiografie...*, p. 283). Concomitent cu anchetele pe teren și în paralel cu munca de redactare la vol. I și II, Sever Pop elaborează și publică o serie de studii, în publicațiile de lingvistică, pornind de la materialele

ALR I, și o serie de articole, să le zicem, de popularizare, în presa culturală și socială a vremii. Ele sunt cercetări onomasiologice, semasiologice, de fonetică, morfologie sau onomastică.

Între timp, avansează în ierarhia didactică a Universității clujene, ajungând conferențiar. În 1939–1940 ocupă (prin concurs) postul de profesor la Universitatea din Cernăuți, iar apoi, tot ca profesor, trece la Universitatea din București. Aici, este și vicepreședinte al Societății Române de Lingvistică, înființată de Al. Rosetti (în 1939).

Din 1941, începe o carieră în diplomație, care se va sfârși cu exilul, după instaurarea comunismului în România. Este consilier cultural la Legația Română din Roma și director adjunct la Accademia di Romania in Roma, de unde este destituit în 1948. Pe plan științific, Sever Pop continuă să publice studii de onomasiologie și de onomastică. Ține cursuri de limba română la Roma și elaborează o *Grammaire roumaine* (care a contribuit mult la o mai bună cunoaștere a românei ca limbă romanică), pe care o publică, în 1948, la Berna.

În țară, i se retrage cetățenia română și i se confiscă toate bunurile. Rămas pe drumuri, salvarea îi vine de la Universitatea Catolică din Louvain (Belgia) (Université Catholique de Louvain), unde este chemat în 1948 și unde este numit profesor extraordinar în 1953. Este profesor invitat la universități din SUA și Brazilia și continuă să facă anchete pe teren în Europa, Brazilia și America. Inițiază și alte lucrări de geografie lingvistică, cum ar fi, de exemplu, *Atlas linguistique sonore de la Belgique et des régions limitrophes*.

La Louvain, Sever Pop continuă și încheie elaborarea masivei și excepționalei sale sinteze, *La dialectologie* (1950), lucrare care este și astăzi „un instrument de lucru indispensabil” (Romulus Todoran). Ea prezintă, exact și sistematic, până în cele mai mici detalii apariția și evoluția geografiei lingvistice, principiile metodologice aplicate în cercetarea lingvistică romanică; în ea se acordă, firește, o atenție specială cercetărilor dialectale românești și mai ales *Atlasului lingvistic român*. Este lucrarea care (alături de ALR I) îl impune drept cel mai mare dialectolog al vremii sale. Publică, în continuare, studii de dialectologie și geografie lingvistică, participă la congrese internaționale de lingvistică, ține conferințe în mediile academice și universitate din Europa și din America de Nord și de Sud (la Paris, Bruxelles, Roma, Gand, Haga, Strasbourg, Barcelona, Rio de Janeiro, Michigan etc.), publicate, postum, alături de studiile sale risipite prin diferite reviste, în *Recueil...* (1966) și în *Limba română...* (1969).

Dar tot la Universitatea din Louvain, Sever Pop își dovedește și calitățile cu totul aparte, unice, de organizator și de catalizator al vieții lingvistice europene. Acestea pot fi, desigur, într-o măsură, înnăscute, dar în cazul lui Sever Pop în mod sigur putem vorbi de o deprindere a lor în perioada în care a fost omul de bază al Muzeului Limbii Române. Capacitățile acestea au ieșit plenar la lumină în atmosfera de încredere și libertate cu care a fost înconjurat la Universitatea Catolică din Louvain.

Aici a avut câteva inițiative care s-au concretizat prin organisme instituționale de renume: Centrul Internațional de Dialectologie Generală (1951) (la conceperea și înființarea căruia, conștient sau inconștient, Sever Pop a avut în gând exemplul

Muzeului Limbii Române) și buletinul Centrului, revista „Orbis” (o publicație cu două fascicule anuale, din care, în 9 ani cât a fost redactată de Sever Pop, au apărut 9 volume cu 18 fascicule și peste 5 600 de pagini); apoi, Comisia pentru ancheta lingvistică, organism aflat în subordinea Comitetului Internațional Permanent al Lingviștilor, al cărei secretar a devenit (și a rămas până la moarte). În fine, cel mai important moment în care capacitățile organizatorice ale lui Sever Pop, putem spune, au strălucit, a fost Primul Congres Internațional de Dialectologie Generală, ținut în Belgia, la Bruxelles și Louvain, între 21 și 27 august 1960. Lucrările au fost publicate în 4 volume, în 1964–1965, din păcate în absența inițiatorului și realizatorului principal al Congresului.

Sever Pop s-a stins pe neașteptate, la 17 februarie 1961, înainte de a împlini vârsta de 60 de ani, lăsând în urma lui numeroase proiecte neîmplinite, dar și câteva demersuri instituționale care s-au dovedit durabile până astăzi. Astfel, Centrul Internațional de Dialectologie Generală (CIDG) există și acum, sub direcția prof. Pierre Swiggers. De asemenea, buletinul Centrului, revista „Orbis”, prin munca și sacrificiul aceluiași Pierre Swiggers, apare în continuare, sub egida CIDG și a Centrului de Istoriografie a Lingvisticii de pe lângă Universitatea Catolică (Katholieke Universiteit) din Leuven, înființat și condus tot de Pierre Swiggers, cel care, trebuie subliniat acest lucru, păstrează și perpetuează, cu devotament și tenacitate, amintirea și moștenirea lingvistică a lui Sever Pop în Belgia.

Sever Pop rămâne, așadar, un lingvist european de origine română (care nu și-a uitat niciodată rădăcinile) și ocupă un loc de seamă și unic în istoria lingvisticii românești și europene. Moștenirea sa științifică își păstrează o neștirbită actualitate. Dar trebuie să spunem că el a fost și a rămas, în bună măsură, până la sfârșit, un membru al Școlii lingvistice clujene (cu o „notă aparte”, cum zice Romulus Todoran), un „muzeist” tenace și răbdător, care a răzbit în întreprinderi extrem de dificile și a realizat lucrări fundamentale pentru câteva discipline ale lingvisticii. Se poate spune că, într-o formă sau alta, tot ce a gândit și realizat a stat sub zarea cucerită pe când ucenicea la Muzeul Limbii Române de la Cluj. Desigur, deasupra lui plana, umbră tutelară, statura lui Sextil Pușcariu.

REFERINȚE

- Chestionarul ALR I* = Universitatea din Cluj, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, Sabin Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj, 1989 (multiplicat).
- La Dialectologie...* = Sever Pop, *La Dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, I. *Dialectologie romane*, II. *Dialectologie non romane*, Chez l'auteur – Duculot, Louvain – Gembloux, [1950].
- Limba română...* = Sever Pop, *Limba română, romanitate, românism. Publicație postumă*. Ediție de Alexandra Sever Pop, Éditions J. Duculot, Gembloux, 1969.
- O radiografie* = *O radiografie a exilului românesc. Corespondență emisă și primită de Grigore Nandriș 1946–1967*. Ediție îngrijită și prefăcută de I. Oprișan, Editura Vestala, București, 2000, p. 279–347.

- Recueil* [...] = Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Societatea Academică Română, Roma, 1966.
- Romulus Todoran = Romulus Todoran, *Sever Pop*, în idem, *Contribuții de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, P. 182–219 (anterior, în CL, XXIII, 1978, nr. 2, p. 157–169; XXIV, 1979, nr. 1, p. 5–15; nr. 2, p. 159–169).

Nicolae Mocanu

O DUBLĂ COMEMORARE: EMIL TURDEANU (1911–2001)

Pe Emil Turdeanu l-am descoperit în anii uceniciei mele în ale filologiei, 1965–1967, când numele lui era pus la index (Și astăzi, cine consultă fișierul Bibliotecii Academiei Române va găsi pe fișele rezervate lucrărilor lui din perioada 1953–1975 indicația S (= fond secret), notată cu creionul). Citisem tot ce publicase în „Cercetări literare”, revista înființată de N. Cartoian, începând cu studiul despre romanul popular *Varlaam și Ioasaf* (1934) și încheind cu teza de doctorat consacrată manuscriselor slave din vremea lui Ștefan cel Mare (1943). Tot atunci am citit *La littérature bulgare du XIV-e siècle et sa diffusion dans les pays roumaines*, teza sa susținută la École Pratique des Hautes Études, publicată în 1947, precum și studiul *Apocryphes bogomiles et apocryphes pseudo-bogomiles*, apărut în 1950 în două numere consecutive din „Revue de l'Histoire des religions”. Toate aceste lucrări, guvernate de o cunoaștere aprofundată a temelor cercetate, dar și de o logică impecabilă, m-au determinat să-i urmăresc în continuare, cu maximă atenție, produsele științifice. Nu știam pe atunci despre Emil Turdeanu decât că aparținea diasporei românești din Paris. Aveam să aflu curând că, remarcat de N. Cartoian, cu a cărei fiică, Laetitia, se căsătorise, și la îndemnul acestuia, se specializase în slavistică în Franța, Serbia și Bulgaria (la Sofia fiind în anii 1940–1944 profesor la Liceul românesc). Lector de limba română la Sorbona în 1938 și apoi din 1944 încă câțiva ani, a devenit în 1948 *maître de recherche* la Centre National de la Recherche Scientifique, unde a activat până la pensionarea survenită în 1976. Din acest an și până în 1981 a deținut postul de profesor de limba și literatura română la Universitatea din Roma. În anii înstrăinării a fost inițiatorul și redactorul a două reviste culturale importante pentru exilul românesc: „Revue des études roumaines” (1953–1975) și „Ființa românească” (1963–1968), prima reprezentând o continuare pe pământ francez a „Revistei Fundațiilor Regale”.

Lucrările publicate în exil, bună parte în cunoscute reviste de specialitate („Revue des études slaves”, „Rivista di studi bizantini e slavi”, „Slavonic and East European Review”, „Studi bizantini e neoellenici” etc.), le obțineam cu greutate,

unele în exemplare xerocopiate. Majoritatea acestora, cărora li se vor adăuga și câteva studii din perioada premergătoare exilului, va fi publicată peste ani în două volume distincte (*Apocryphes slaves et roumains de l'Ancien Testament* și *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés roumaines*), apărute în 1981 și, respectiv, în 1985, la Leiden, în prestigioasa editură J. Brill. Ele marchează și cele două direcții pe care se înscriu cercetările autorului. Prima, vizând literatura și cultura română veche, este reprezentată de investigațiile începute în țară și continuate după stabilirea la Paris. În volumul imprimat în 1985, care aparține acestei orientări, pe lângă teza sa de doctorat, sunt de amintit studiile despre primii noștri scriitori religioși (Nicodim de la Tismana și Filotei), despre literatura în haină slavonă din Moldova în perioada 1504–1552, despre scrierile românești ale lui Gheorghe Brancovici și, nu în ultimul rând, despre traduceri pe care le-a cunoscut în română romanul *Varlaam și Ioasaf*. A doua direcție de cercetare au reprezentat-o apocrifele religioase, un gen de scriere cunoscut la noi prin contribuțiile lui M. Gaster și N. Cartoian. Spre deosebire de aceștia, Emil Turdeanu a restrâns cercetarea apocrifelor numai la materia *Vechiului Testament*, incluzând, în schimb, în sfera investigației și scrierile slave de acest fel, aparținând literaturilor sârbă, bulgară și rusă. Totodată, demersurile sale au urmărit să satisfacă toate dezideratele criticii textuale. Inventarierea, pentru fiecare apocrif, a tuturor versiunilor cunoscute, examinarea prefacerilor suferite de acestea, clasificarea lor în funcție de relațiile de proximitate surprinse, stabilirea numărului de traduceri și a surselor străine utilizate, situarea în timp și spațiu a acestor traduceri, urmărirea difuzării lor și a impactului avut în folclor reprezintă etapele obligatorii parcurse de cercetările din volumul apărut în 1981. Rezultatele acestor studii, fără a fi spectaculoase, ne ajută să dobândim o idee clară despre istoria fiecărui apocrif în cadrul literaturii cercetate. *Viața lui Adam și a Evei*, pentru a oferi un exemplu, cunoaște în spațiul românesc, potrivit lui Emil Turdeanu, două traduceri, întemeiate deopotrivă pe redacția slavonă prescurtată a scrierii: una datând din secolul al XVII-lea, alta de la sfârșitul secolului al XVIII-lea; scrierea, care prezintă afinități și cu *Legenda sfintei cruci*, a lăsat urme în folclorul literar: *Plângerea lui Adam* și poemul despre Adam și Eva. Alteori, rezultatele cercetărilor depășesc cadrul strâmt al literaturilor examinate, permițând să se reconstituie aspectul original al unui text grecesc pierdut ori transmis într-o formă alterată. Înregistrăm și un exemplu, când cercetarea unui apocrif, în speță *Apocalipsul lui Baruh*, a înlesnit lămurirea etimologiei numelui *Sărsăilă*, purtat de diavol în română; punctul de plecare îl reprezintă îngerul *Sarasaël* din apocriful ebraic, devenit *Sarsail*, în versiunea slavonă. De altfel, observațiile lingvistice sunt prezente nu odată în aceste cercetări, dovedind buna sa familiarizare cu problemele istoriei și dialectologiei limbii române. Grăitoare sunt în acest sens argumentele lingvistice produse pentru a arăta că *Pustușagul Ierusalimului*, text din secolul al XVII-lea, este o traducere efectuată în regiunea Banat – Crișana după un original

maghiar, sau discuția purtată pe marginea întrebuirii greșite a cuvântului *colun* „măgar sălbatec” în poeziile lui Tudor Arghezi și Ion Pilat.

În afara volumelor menționate, a mai publicat o foarte bună ediție a unei povestiri populare cu subiect din istoria Bizanțului (*Le dit de l'empereur Nicéphore II Phocas et de son épouse Théophano*, Thessalonique, 1976) și un studiu despre activitatea literară din Moldova între 1552 și 1607, din care nu s-a publicat decât prima parte în 1993. Rămânem însă cu regretul că autorul nu a apucat să scrie o istorie a literaturii slavone din țările române, pe care o cunoștea în cele mai mici amănunte.

După Revoluție, o parte a studiilor sale a fost reeditată în țară în volumele *Studii și articole*, în care se găsesc și câteva aparținând soției (1995), și *Oameni și cărți de altădată* (1997). Lucrarea sa de căpătâi despre apocrifele slave și românești a rămas pe mai departe cunoscută numai prin ediția olandeză.

Fără îndoială, activitatea științifică a lui Emil Turdeanu ar fi fost alta, dacă în 1944 României nu i s-ar fi impus schimbarea regimului politic. Iar pentru literatura română veche beneficiile strădaniilor sale, în preajma celor aproape 6000 de manuscrise ale Bibliotecii Academiei Române, ar fi avut altă pondere. Lipsa acestor manuscrise a resimțit-o întotdeauna în exil, de unde și nevoia de a-și adânci formația de slavist, operând, cum singur mărturisea, „o reajustare intelectuală la cerințele situației noi”. Roadele acestei specializări l-au impus însă pe Emil Turdeanu printre specialiștii de frunte în exegeza apocrifelor religioase traduse în slavonă și, totodată, drept cel mai bun exeget al literaturii slavone din țările române.

Alexandru Mareș

Dana-Luminița Teleoacă

UN TIPAR SINTAGMATIC (GRECO-)LATIN PRODUCTIV ÎN
LIMBILE ROMANICE ACTUALE (II)
(ASPECTE MORFOLOGICE ȘI SEMANTICE)

1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

În prima parte a studiului nostru, consacrat tiparului sintagmatic ‘*homo* + adjectiv’¹, atenția ne era reținută de problema distribuției (și a clasificării) construcțiilor inventariate în context romanic, operație subordonată obiectivului de a determina unitatea de difuzare a acestora în România, dar și frecvența cu care astfel de structuri circulă în limbile romanice actuale. Aspectele grafice și ortografice aduse în discuție au putut furniza, la rândul lor, unele date pertinente pentru stabilirea statutului (structuri funcționale vs parazitare) structurilor cu ‘*homo* + adjectiv’ în idiomurile neolatine contemporane. Încadrarea cât mai obiectivă a tiparului ‘*homo* + adjectiv’ în contextul actual al limbilor neolatine, mai exact stabilirea gradului de motivare și de vitalitate al acestei structuri, presupune în mod imperios luarea în discuție și a aspectelor gramaticale, respectiv semantice (semantico-onomasiologice), demers care va fi întreprins în cele ce urmează.

2. MORFOLOGIE

2.1. Articularea hotărâtă

Româna se află într-o situație aparte, dat fiind faptul că ea este singura dintre limbile neolatine în care articolul hotărât este enclitic, poziție în care articolul se atașează mai dificil în cazul unei structuri compuse cum este ‘*homo* + adjectiv’. În pagini de limbă română, astfel de structuri apar foarte rar articulate hotărât, în urma investigației noastre negăsind decât un singur exemplu de sintagmă cu adjectiv în *-us*, care să se utilizeze articulată hotărât².

În cele mai multe dintre cazurile întâlnite, articolul se atașează la adjectivul respectiv prin intermediul cratimei, deși finala acestuia din urmă nu pune probleme:

¹ V. Dana-Luminița Teleoacă, *Un tipar sintagmatic (greco-)latin productiv în limbile romanice actuale (I) (Clasificare și distribuție în context romanic. Aspecte grafice și ortografice)*, în „Limba română”, IX, 2011, nr. 2, p. 177–192.

² Este vorba despre *homo americanus* (cf. Teleoacă, *Un tipar sintagmatic (I)*, supra p. 187).

„Să susținem atunci, urmând o analogie cu topologia spațiului puterii la Agamben – suveranul și *homo sacer*-ul...” (www.revista22.ro/html/index.php?art=2017&nr=2005-09-07-29k).

Sunt însă și contexte în care articolul hotărât se atașează direct la adjectiv: „...gamerul este *homo-ludensul* modern.” (forum.level.ro/archive/index.php/t-141624.html-29k).

Uneori articularea hotărâtă se constituie (și ea) drept marcă a afectivității, fiind specifică unor contexte informale: „Cât despre *homo sapiensul* care a participat la conceperea lui, sincer îți spun, dă-l naibii, nu merită să te superi din cauza lui!” (www.mami.ro/copilul-tau/forum/mamici-incepatoare-probleme-si-solutii.html?av-topic=15382-126k).

În cazul francezei, articolul hotărât (singular) se utilizează cu lat. *homo* la fel ca în cazul oricărui substantiv francez care începe cu o vocală sau cu *h mut*, context fonetic care impune elidarea lui *e*³: «Certaines recettes populaires rassemblées par Plinie montrent que *l'homo antiquus* croyait souvent obtenir un résultat curatif en agissant sur un point...» (linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0003552103000840)³.

„Amuțirea” lui *h* din *homo* se produce și în spaniolă, limbă romanică în care, de asemenea, *h* nu constituie (în calitate de grafem) o realitate fonetică: „El dinero lejo de ser esclavo nos ha esclavizado, en lugar de poseer, somos poseídos, una nueva raza en desarrollo *el homo perversus*...” (spaces.live.com/api.aspx?wx_action=IdentityRedir&wxp_targetsite=PersonalSpace&wxp_type=default... -547k).

2.2. Marcarea cazuală

Genitiv-dativul acestei structuri este marcat, în română, ca și la numele proprii masculine, prin *lui* proclitic: „Între piramide, ruine romane și primele urme *ale lui Homo sapiens*...” (www.cotidianul.ro/ntre_piramide_ruine_romane_si_primele_urme_ale_lui_homo_sapiens-50487.html-56k-); „... evoluția firească *a lui homo novus*, adică *homo homini lupus*...” (atelier.liternet.ro/articol/2106/Leonard-Oprea/Radiografia-clipei.html - 83k -).

Sunt și situații în care structura '*homo* + adjectiv', la cazul genitiv, este marcată prin articolul posesiv genitival, fără *lui* (situație frecvent întâlnită în limba actuală la numeroase sigle sau acronime): „Noi mituri identitare *ale homo gallicus*; Noi tendințe în literatura timpului...” (www.cnaa.acad.md/thesis/2111/-18k-).

În franceză și în spaniolă, cazurile oblice, genitivul și dativul, se exprimă analitic, prin formele specifice rezultate din contragerea prepozițiilor respective (*de*, *à/a*) cu articolul hotărât: „... l'accomplissement *de l'homo artifex*” (www.terrestaurines.com/forum/actus/01-05-07/15-05-072.php-12k-); „Hasta bien avanzado el siglo XX las guerras continuaron siendo cosa *del homo militaris*” (amibola.blogspot.com/2007/04/homo-tecnologicus-2.html-92k); «... de Nietzsche et de Freud qui, en fondant l'athéisme moderne, a porté le coup de grâce *à l'homo religiosus*».

³ Prin urmare, *h* sonor din substantivul latinesc *homo* „se convertește” în pagini de limbă franceză (și spaniolă), în concordanță cu normele fonetico-ortografice ale acestei limbi, dar și prin influența analogică a fr. *homme*, într-o vocală surdă.

(books.google.fr/books?isbn=9027933294...); „Pues esta suprema misión corresponderá siempre *al homo religiosus* mismo...” (www.calimaco.es/b2c/index.php?page=pp_producto.php&md=0&codp=40403 - 96k -).

La acuzativ, *-e* din prepoziția *de* se elidează în franceză, în fața lui *homo*: «Démystifions l'entrepreneur qui n'appartient pas, malgré la croyance actuelle qui semble largement répandue, à cette espèce *d'homo perversus*» (www.echos.pl/archives/sommaire60.php - 51k -).

În spaniolă este foarte bine reprezentat acuzativul cu prep. *a*: „... europeo, relativamente *al homo antiquus*...” (www.comunidad.info/presta.php?arc=240.PDF&nom=José_Ortega_y_Gasset_La_Rebelion_de_las_Masas.pdf).

2.3. Forme de plural

În cele mai multe dintre contextele în care apare, structura '*homo* + adjectiv' este utilizată invariabil, fără a primi un morfem de plural propriu-zis; mărci ale pluralului primesc articolele (hotărâte, nehotărâte...), adjectivele și verbele din contextul respectiv⁴: „... que bien *estarán los homo eruditus*...” (www.caboverde24.com/spanish/forum/topic.asp?whichpage=2&ARCHIVE=&TOPIC_ID=1826); «... la classification séparait l'espèce *Homo sapiens* en 2 sous espèces : *les Homo sapiens neanderthalensis* et *les Homo sapiens sapiens*» (www.hominides.com/html/ancetres/ancetres-homo-sapiens.html - 41k -); «... ce sont *les premiers* "*homo-divinus*"...». (www.topchretien.com/tchat/?/58/benoit-hebert-le-05072006 - 55k).

Frecvența deosebită a unei sintagme într-o limbă își găsește expresia și în utilizarea acesteia la plural, situație în care variază, în concordanță cu sistemul flexionar latinesc, atât substantivul, cât și adjectivul: „... a sus víctimas entre *los homines religiosos*...” (bitacoradeunsociologofracasado.nireblog.com/post/2007/11/23/deshabitados-en-su-propia-piel - 49k); „... miembros completos de comunidades políticas y *homines sacri*.” (madrid.indymedia.org/slash/editorials/05/07/14/0839217-31k-); „... ci trădează și dorința acestor *homines novi*...” (www.cceol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=FBEBB186-50E8-4F4B-9342-A6F6DA2484B1).

În sintagmele genitivale flexionează primul component: «... *des homines unius libri* («hommes d'un seul livre») ou des compileurs. » (editions-hache.com/essais/faye/faye1.html - 71k -).

Sporadic se manifestă tendința de încadrare în sistemul morfologic specific neolatin, substantivului *homo* atașându-i-se aberant (dar în conformitate cu regula de formare a pluralului din limba respectivă) morfemul de plural *-s*: «Pour que nous soyons, nous aussi, *des homos-digitalus*, il faudrait photographier, bien photographier...» (tn-blogs.com/?feed=594 - 164k).

În română, structura '*homo* + adjectiv' se comportă ca un tot unitar, astfel că morfemul de plural (masculin) *-i* se atașează prin cratimă la ultimul termen al

⁴ Este posibil ca utilizarea invariabilă, cât privește categoria morfologică a numărului, să reflecte și valoarea conceptuală a unei sintagme sau a alteia.

sintagmei, anume la adjectiv. Astfel de cazuri sunt însă rare și țin de contextele informale: „Mesaj în special către *homo electronicus-i* de pe forum” (www.rhc.ro/forumrhc2/index.php?act=ST&f=8&t=73&-61k -).

3. DISTRIBUȚIA ÎN CLASE SEMANTICO-ONOMASIOLOGICE ȘI ALTE PROBLEME DE SEMANTICĂ

3.1. Distribuția în clase semantico-onomasiologice

În sens larg, toate sintagmele discutate de noi sunt circumscrise domeniului antropologic. Aserțiunea este susținută de însăși definiția semantică a termenului: antropologia ca disciplină (holistică), care se ocupă de studiul *tuturor* oamenilor, din *toate* epocile și tratează *toate* dimensiunile umanității. Din această perspectivă, „viața socială”, „viața economică”, „viața religioasă”, „viața politică” etc. sunt subdomenii ale antropologiei.

În sens restrâns însă, vom include în această categorie semantico-onomasiologică exclusiv acele structuri care desemnează „prototipuri umane” teoretizate de antropologi, pe baza descoperirii unor fosile umane, plasate în diferite epoci și spații (*homo cynegeticus**, *homo faber*, *homo floresiensis**, *homo georgicus*, *homo habilis*, *homo modernus*, *homo naturalis*, *homo ridens*, *homo sapiens*), dar și sintagme care fac referire la „rase umane”/„etnii”: *homo alpinus*, *homo americanus**, *homo balcanicus**, *homo europaeus*, *homo germanicus*, *homo hispanicus*, *homo italicus*,...

Unele dintre structurile enumerate aparțin, prin semantica⁵ lor, și altor domenii onomasiologice, decât cel antropologic restrictiv sau, în orice caz, au o arie mai vastă de întrebuințare, nefiind limitate la domeniul „antropologiei”: *homo habilis* și *homo sapiens* (+ biologie), *homo ridens* (+ critică literară și filosofie) sau *homo naturalis* (+ filosofie). Foarte mulți dintre termenii incluși aici și-au lărgit sfera de utilizare, cel mai adesea prin întrebuințări figurate: *homo germanicus*, *homo hispanicus*, *homo habilis*, *homo faber*, *homo modernus*, *homo europaeus* sau *homo occidentalis*.

Foarte bine reprezentate sunt structurile care se pot raporta la domeniul „teoriei/criticii artistice”, în general, și „literare”, în special: *homo amans*, *homo artifex*, *homo correctus*, *homo cosmicus*, *homo duplex*⁶, *homo fictus*, *homo ironicus* (și în filosofie⁷), *homo legens*, *homo poeticus* ș.a. *Homo aestheticus** apare adesea și în studii de filosofie, respectiv de sociologie și etică.

Că multe dintre sintagmele prezentate de noi nu se subordonează în mod exclusiv unui singur câmp semantico-onomasiologic o demonstrează și o serie de termeni prezenți în studiile de filosofie, dar care cunosc ocurențe și în alte tipuri de

⁵ Pentru definirea semantică a sintagmelor, a se vedea Teleoacă, *Un tipar sintagmatic* (I).

⁶ „Autorul „Răstignitei” și al „Zeului războiului” a rămas simbolul unui „*homo duplex*” baudelairean...” (www.fanart.ro/acropolis/simplenews/simplenews/print.php?news_id=216-25k -).

⁷ „Así entonces, para Kierkegaard la ironía se desarrolla cabalmente cuando el *hombre irónico* toma conciencia de su ironía...” (www.filosofia.uchile.cl/publicaciones/revfiloso/60/pdf/weitzman.pdf -).

contexte: în pagini de teorie literară (cf. *supra*, *homo duplex*), respectiv de sociologie (cf. *homo theoreticus*, *homo rationalis* – ambele și în psihologie) sau în texte cu conținut religios (cf. *homo novus*, concept frecvent în filosofia lui Nietzsche, dar întrebuițat și în contexte cu conținut religios⁸, respectiv politic).

În interiorul inventarului constituit, putem delimita și alte câmpuri semantico-onomasiologice: armată/viața militară: *homo militaris*; drept: *homo civilis*, *homo criminalis/criminalus**, *homo juridicus*; economie: *homo donator*, *homo oeconomicus*, *homo urbanus* – apare și în sociologie; informatică/cibernetică: *homo con(n)ectus**, *homo digitalis/digitalus** (*connectus**), *homo electronicus**, *homo informaticus**, *homo symbolicus* (dar și „om al unei culturi tradiționale...”), *homo technologicus**; inginerie genetică: *homo cosmicus* (dar și cu referire la cel care explorează spațiul cosmic, precum și la creatorul artistic, respectiv la om în general), *homo specularis*, *homo roboticus**; istorie: *homo antiquus*, *homo modernus*, *homo renaissance**, *homo historicus*; istorie literară/istoria culturii: *homo classicus*, *homo renaissance**, *homo romanticus**, *homo universalis*, termeni utilizați și în studiile de critică literară/artistică, precum și în terminologia modei, în cea filosofică și istorică; (socio)lingvistică: *homo loquens* – sintagmă vehiculată, în egală măsură, și în studiile de sociologie; mass-media: *homo mediaticus**; politică: *homo ideologicus** – conceptul apare la Zinoviev, dar și în lucrări de filosofie, morală, religie; *homo sacer* (+ religie); *homo sovieticus** – sintagmă vehiculată și în studii de filosofie, psihologie și sociologie; *homo posttotalitarus**; psihiatrie: *homo delirans*, *homo demens*; psihologie: *homo humanus* – apare și în pagini de sociologie și de filosofie; *homo sentimental*, concept vehiculat și în studii de sociologie, respectiv în texte de exegeză religioasă⁹; religie: *homo divinus*, *homo mysticus*, *homo religiosus*, *homo spiritualis* „omul însușit de Duhul Sfânt”, *homo symbolicus* – concept utilizat și în filosofia antropologică, dar și în cibernetică (cf. *supra*), *homo sacer* – concept religios, dar sintagma apare în limbile actuale mult mai frecvent cu accepția specifică domeniului filosofiei politice (cf. *supra*), *homo perversus* „eretic”, utilizat însă și cu o semnificație mai largă, „om cu apucături barbare”, „necivilizat”; sociologie: *homo publicus*, *homo socialis*, acesta din urmă cu ocurențe și în studii de psihologie; *homo sociologicus**.

3.2. Relații de sinonimie și de antonimie

Am urmărit „echivalențele”, respectiv „opозиțiile semantice” stabilite în primul rând între structurile prezentate în studiul nostru, uneori indicând și unele sinonime/antonime neincluse în corpusul nostru, dar care circulă ca atare pe Net.

⁸ « *L'homo novus* qui vit par la foi, l'espérance et la charité, anticipe de cette manière la pleine communion avec Dieu dans le monde nouveau qui vient » (www.spiritualite2000.com/page.php?idpage=356 - 20k).

⁹ „Creștinismul a întors acest criteriu cu josu-n sus: Iubește-l pe Dumnezeu și fă ce vrei! spune sfântul Augustin [...] *Homo sentimental* nu poate fi definit ca o ființă încercată de sentimente (căci sentimente avem cu toții), ci ca o ființă care a ridicat sentimentul la rangul de valoare” (carti.x6.ro/carte/k/Kundera,%20Milan/Milan%20Kundera%20%20Nemurirea/04.%20Partea%204.doc).

Luând în considerare faptul că multe dintre sintagmele analizate sunt poli-semantice, este firesc ca o sintagmă să stabilească în paralel relații de sinonimie/antonomimie cu mai mult de o structură, în funcție de accepția actualizată în contextul respectiv.

Unele „echivalențe”/„opoziiții” sunt circumscrise în mod strict unei anume opere teoretice; vorbim, în acest caz, de *sinonimie/antonomimie contextuală*, contextul fiind reprezentat de universul conceptual specific unei anumite opere, care se definește în relație cu anumite coordonate spațio-temporale și culturale particulare, dar și cu o personalitate distinctă a unui anumit creator. Evident, sunt multe situațiile în care opera respectivă a intrat în circuitul public, valorile sale au fost difuzate, popularizate. Însă, nu întotdeauna aceste valori sunt și recunoscute drept valabile¹⁰. Dovada o constituie reacțiile (polemice) care apar la un fenomen cultural sau altul: același concept este interpretat în mod diferit sau, în orice caz, nu identic cu modul anterior de înțelegere a acestuia, termenii fiind regrupați, redistribuiți, resemantizați în ultimă instanță. În consecință, două sintagme care sunt echivalente/opuse semantic în opera unui autor nu este obligatoriu să circule și dincolo de opera acestuia în relație de sinonimie/antonomimie.

În alte situații, o anumită relație de sinonimie/antonomimie nu reușește să se impună propriu-zis, nu neapărat pentru că lucrarea care a promovat-o a stârnit anumite reacții de opoziție, ci, pur și simplu, pentru că n-a putut beneficia de contextul adecvat în acest sens sau pentru că „a fost menită” de la început să fie o relație de tip livresc, „accesibilă”, transparentă numai pentru anumite categorii socio-profesionale. Este cazul, în special, al unor concepte vehiculate în filosofie, psihologie etc. La antipod se situează un domeniu cum este informatica, devenit, se pare, în epoca actuală, un limbaj aproape universal, în care o serie de opoziții socio-profesionale, dacă nu se neutralizează, cel puțin se diminuează. Astfel că o relație stabilită între două sau mai multe structuri aferente domeniului informatic are mai multe șanse de a deveni accesibilă și de a se impune, depășind granițele înguste ale unui câmp onomasiologic, anume cel al ciberneticii, față de o relație stabilită într-o cercetare de filosofie, psihologie etc.

Existența unor paradigme sinonimice/antonomimice este un aspect relevant, cât privește vitalitatea acestui tip structural într-o limbă. În același sens pledează și alte două elemente: frecvența și polisemia construcțiilor.

În exemplele pe care le vom prezenta, vom face unele precizări (de natură semantică) în cazurile în care relația de sinonimie/antonomimie este mai puțin explicită. În alte situații, citatele oferite vor putea constitui un punct de reper în interpretarea relației semantice dintre două/mai multe structuri. Când nu am recurs nici la explicații și nici la citate, am considerat că informațiile furnizate anterior¹¹ sunt suficiente pentru a caracteriza relația (de sinonimie, antonomimie etc.) dintre o structură și alta/altele. Menționăm și faptul că unele relații sunt explicite (în sensul

¹⁰ Numai odată acceptată de o colectivitate mai largă, o creație individuală devine un fapt socio-cultural (Guilbert:1975, 32, 49; v. și Coșeriu:1999, 56).

¹¹ Cf. Teleoacă, *Un tipar sintagmatic* (I), secțiunea 2.

că ambii sau toți termenii paradigmei respective sunt coocurenți într-un context sau altul), altele – implicate (au fost stabilite de noi pe baza semelor corespunzătoare sintagmelor respective).

3.2.1. Sinonimia

Relația de sinonimie se exprimă, adesea, la nivel sintactic, prin coordonarea disjunctivă între cele două/trei... structuri. Alteori, criteriul de stabilire a echivalențelor a fost reprezentat de *definirea contextuală* a unei structuri sau a alteia. Nu lipsesc nici situațiile în care relația de sinonimie este indicată în modul cel mai explicit cu putință, precizându-se, de cele mai multe ori între paranteze, că „structura x este sinonimă a structurii y”.

Iată cum se grupează sintagmele incluse în inventarul nostru: **homo aedificator**: *homo aedificator* – *homo constructor* – *homo faber*; **homo amans**: *homo amans* – *homo eroticus*; **homo americanus***: *homo americanus** – *homo occidentalis*; **homo cosmicus**: *homo cosmicus* – *homo simbioticus**: „De ahí rótulos como, por ejemplo, ‘*Homo cosmicus*’ u ‘*Homo simbioticus*’ (www.elmundo.es/magazine/num148/textos/avan2.html - 12k -); **homo digitalis**: *homo digitalis/digitalus** – *homo con(n)ectus** – *homo interneticus**; **homo doctus**: *homo doctus* – *homo eruditus*; **homo electronicus***: *homo electronicus** – *homo informaticus** – *homo otiosus*: „... *homo electronicus* (sinónimo de *homo-informaticus* y *homo-otiosus* [ocioso]), y las fuentes intelectuales...” (dialnet.unirioja.es/servlet/fichero_articulo?codigo=2474947&orden=0 -); **homo faber**: *homo faber* – *homo practicus**; **homo humanus**: *homo humanus* – *homo romanus*, echivalență stabilită în unele sisteme filosofice: „Como señaló ya Heidegger, para el humanismo *el homo humanus* es *el homo romanus*, heredero de la cultura y por ende de la humanidad griega.” (www.monografias.com/trabajos907/filosofia-del-derecho/filosofia-del-derecho2.shtml-57k-); **homo insulsus**: *homo insulsus* – *homo stupidus*; **homo iuridicus**: *homo iuridicus* – *homo legalis*: „El homo economicus [...] no puede reducirse al *homo iuridicus* o al *homo legalis*.” (www.librosdefrancia.org/archivos/0401_LAZZARO_ES.rtf -); **homo loquax**: *homo loquax* – *homo loquens*: «Il y a l’*homo-loquax* ou dit aussi l’*Homo-loquens*...» (www.lyricstime.com/the-fabulous-trobadors-l-homo-flipper-lyrics.html - 14k -); **homo materialis**: *homo materialis* – *homo animalis* (cf. și *infra*); **homo occidentalis**: *homo occidentalis* – *homo materialis*: „*Homo occidentalis* actual nu poate gândi mai departe de mașină, vilă, copii, vacanțele și plăcerile sale”. (www.azsforum.org/forum/viewtopic.php?f=21&t=1117&start=60 - 67k -); **homo poeticus**: *homo poeticus* – *homo lyricus*; **homo rationalis**: *homo rationalis* – *homo intellectualis*; **homo religiosus**, **homo symbolicus**: *homo religiosus* – *homo symbolicus*; *homo symbolicus* – *homo religiosus*: „... din cele mai vechi timpuri experiența sacrului se exprimă prin simbol, *homo religiosus* poate fi calificat ca *homo symbolicus*”. (filozofie.3x.ro/Filosofia%20Religiei%20-%20Capitole%20PDF/III.%20Tipologia%20sacrului.pdf): «L’être humain est un ‘*homo symbolicus*’ qui a le besoin naturel de rituels pour se construire. Et l’«*homo symbolicus*» est toujours un ‘*homo religiosus*’. (www.entraidefraternelle.com/Archives/Archive02.htm - 30k -); **homo sacer**: *homo sacer* – *homo religiosus* – *homo*

divinus; **homo sapiens**: *homo sapiens* – *homo cogitans*: «Bref *Homo sapiens* a un gros cerveau grâce à quoi il cogite. On aurait dû l'appeler *homo cogitans*.» (www.freud-lacan.com/articles/article.php?url_article=bvandermersch210105 - 16k -); *homo sapiens* – *homo legens*; **homo sentimental***: *homo sentimental** – *homo romanticus**; **homo sovieticus**: *homo sovieticus** – *homo sacer* „corp docil manevrat de suveran”: «*L'Homo Sovieticus* fut un optimiste, un parasite, un perroquet répétant les slogans et bien d'autres choses encore (s.n., D.-L.T)» (www.cairn.info/revue-raisons-politiques-2003-2-page-187.htm -); **homo technologic***: *homo technologic** – *homo technicus**; **homo videns**: *homo videns* – *homo televisiens**: „*Homo videns* e omul crescut cu tele-vedere, educat prin tele-vedere.” (nenorocitu.blogspot.com/2007/02/homo-videns-giovanni-sartori.html - 47k -).

Sunt situații în care doi/mai mulți termeni opuși din punct de vedere noțional, ajung să se suprapună semantic, prin urmare ajung să fie un tip aparte de *sinonime contextuale*, cf., de ex., *homo demens* și *homo sapiens*: «*L'homo sapiens* devient le frère de *l'homo demens* pour reprendre E. Morin. *L'homo demens* toujours en arrière-fond de *l'homo sapiens*» (www.barbier-rd.nom.fr/journal/article.php3?id_article=635 - 23k); „*Homo demens* (nebunul), de exemplu, e celălalt pol al lui *homo sapiens*. Afectivitatea e prezentă și la unul, și la celălalt.” (florindochia.3x.ro/edgarmorin.htm - 27k). Sau *homo demens* (alături de *homo delirans*), care este o subspecie a lui *homo sapiens*: „Es aquí donde el ensayo introduce de lleno las figuras del *homo delirans* y la *del homo demens*, a las que propone como subespecies del *homo sapiens*...” (www.gema.com.ar/homodelirans/homodelirans.htm - 155k), în timp ce *homo ridens* se poate „converti” într-un sinonim al lui *homo lacrimans*: «Aussi *l'homo ridens* et *l'homo lacrimans*, très proches l'un de l'autre, sont-ils peut-être mieux placés que *l'homo faber* et *l'homo loquens* pour nous. ...» (www.priceminister.com/offer/buy/482594/Plessner-Le-Rire-Et-Le-Pleurer-Livre.html - 34k -).

Cum am remarcat deja, adesea, astfel de suprapuneri semantice apar în anumite sisteme psihologice/filosofice, bine definite: cf. *supra*, sinonimia dintre *homo demens* și *homo sapiens*, la E. Morin, sau sinonimia dintre *homo perversus* „om rău” și *homo nobilis* „om bun, curat”, la Nietzsche: „¿Por qué dice Nietzsche que aquél que es denominado «*homo perversus*» por la moralidad del resentimiento es el mismo *homo nobilis*?” (www10.gencat.net/dursi/pdf/un/pau_filo06jl_es.pdf).

3.2.2. Antonimia

Sunt o serie de cazuri în care, în funcție de context, una și aceeași structură stabilește o relație de antonimie cu mai multe structuri, aspect relevant cât privește importanța noțiunii desemnate, frecvența sintagmei respective, dar și semantica mai complexă a acesteia (a se vedea, în acest sens, *infra*, *homo oeconomicus*, *homo naturalis*, *homo religiosus*, *homo rationalis* ș.a.):

– **homo americanus***: a. *homo americanus** // *homo europeus* [/ *homo asiaticus* // *homo africanus*]: «Mais l'infléchissement qu'elles ont connu confère à *l'homo americanus* des traits où la personne européenne ne se reconnaît pas: primauté de l'action sur la pensée, de l'information sur la formation, de la technologie sur l'art,

de l'efficacité sur l'âme...» (www.langue-francaise.org/Seydoux_Europe_et_langue.php - 16k); b. *homo americanus** // *homo sovieticus**; c. *homo americanus** // *homo hispanicus* – opoziție prezentă în pagini de spaniolă americană: „El poeta chileno es un *homo americanus*, nunca un *homo hispanicus*. Es un desamparado de la tradición, un primitivo que trata de comenzar una nueva historia, sin darse cuenta de que la historia ya está muy avanzada.” (Pasos, 1994: 183) (collaborations.denison.edu/istmo/n12/articulos/pasos.html - 37k);

– **homo animalis**: *homo animalis* // *homo spiritualis*: „Opoziția între *homo animalis* și *homo spiritualis* se exercită în omul întreg, în totalitatea ființei sale.” (tainacasatorieii.wordpress.com/2007/05/24/antropologia/ - 85k);

– **homo classicus**: *homo classicus* // *homo romanticus*;

– **homo donator**, **homo oeconomicus**: a. *homo donator* // *homo oeconomicus*: «*Homo donator* s'oppose certes à l'*homo oeconomicus*» (linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0038029602012578); b. *homo oeconomicus* // *homo donator*: „Junto con el deseo de ganar que caracteriza al *homo economicus*, se encuentra el deseo de donar que caracteriza al *homo donator*.” (www.unv.org/fileadmin/docdb/pdf/2008/ELVoluntariadoenEcuador_19-03-2008_final_web.pdf -);

– **homo faber**: a. *homo faber* // *homo sapiens*: „*Homo faber* es una locución latina que significa 'el hombre que hace o fabrica'. Se usa principalmente en contraposición a *homo sapiens*...” (es.wikipedia.org/wiki/Homo_faber - 17k -); b. *homo faber* // *homo theoreticus*;

– **homo fabricans**: *homo fabricans* // *homo poeticus*: antonimie contextuală: «*Homo fabricans* es la antípoda del *homo poeticus*...» (www.analitica.com/Bitblo/rrattia/leer.asp - 24k -). În alte contexte însă, *homo poeticus* este înțeles, în ultimă instanță, ca un *homo faber* (= *homo fabricans*) (= sinonimie contextuală): „*Homo poeticus* devine, în consecință, *homo faber*. Poezia nu mai rezultă dintr-un simplu dictando, ci e un edificiu de cuvinte, avînd formele pe care i le dă...” (www.sud-est.md/numere/20050511/article_5/ - 19k);

– **homo ideologicus***: *homo ideologicus** // *homo religiosus*: «À l'évidence, l'*homo ideologicus* se substitue à l'*homo religiosus*, le citoyen au sujet croyant.» (assr.revues.org/document7022.html - 31k -);

– **homo indicus**: *homo indicus* // *homo americanus*: un alt exemplu de antonimie contextuală (a se remarca dubla perspectivă, antropologică, în sens restrâns, și economică: un nivel economic distinct și, implicit, un grad diferit de civilizație, în funcție de aria geografică): „Un *Homo Indicus* pide ayuda cuando su burro se ha roto una pata (...) el *Homo Americanus* se remedia con un neumático radial para reparar la avería de su vehículo” (turcon.blogia.com/2006/041005-la-bioeconomia-es-el-nuevo-paradigma-de-la-ciencia-economica.php - 38k);

– **homo informaticus***: *homo informaticus** // *homo naturalis*: „*Homo informaticus* este o specie aparte, pe cât de inteligent, tot pe atât de conștient că setea de cunoaștere și de absorbție de resurse afectează mediul său natural de existență, leagănul nașterii sale” (www.biblioteca.ase.ro/downres.php?tc=8263 -);

– **homo militaris**: a. *homo militaris* // *homo civilis*; b. *homo militaris* // *homo religiosus*;

– **homo modernus**: a. *homo modernus* // *homo antiquus* (*anticus*)*; b. *homo modernus* // *homo medievalus**: „De fapt, aş vrea să spun că *homo modernus* este o entitate total diferită de *homo anticus** sau *homo medievalus*.” (spranceana.blogspot.com/2007_12_01_archive.html - 209k -);

– **homo naturalis**: a. *homo naturalis*¹² // *homo oeconomicus*: «La question de «l’*homo-naturalis*» opposé à «l’*homo-aeconomicus*» est maintenant posée clairement» (laicite.free.fr/doc/peretz-les2france.pdf -); b. *homo naturalis* // *homo modernus*: „*Homo naturalis* (o fi existat asta?) consumă în jur de 350 de specii de animale, astăzi, *Homo modernus* (asta sigur există), consumă mai puțin de 50” (farastres.blogspot.com/2008/03/hai-sa-vedem-ce-mancam.html - 51k); c. *homo naturalis* // *homo urbanus/urbanicus**: „Societatea este aceea care ‘îl pune în lanțuri’ și care face din acest angelic *homo naturalis* un monstru sângeros” (www.respiro.org/Issue6/eseu_mamulea.htm - 32k -); d. *homo naturalis* // *homo christianus*: „... oposición entre el *homo naturalis* y el *homo christianus*. La noción del primero es resultado del análisis aristotélico del *zoon politikon*” (dialnet.unirioja.es/servlet/fichero_articulo?codigo=2564623&orden=0)¹³;

– **homo occidentalis**: a. *homo occidentalis* // *homo orientalis*; b. *homo occidentalis* // *homo sovieticus**;

– **homo oeconomicus**: *homo oeconomicus* // *homo juridicus*: «... l’*homo oeconomicus* du calcul rationnel, entièrement régi par une axiomatique de l’intérêt pur, et l’*homo juridicus* de la volonté libre, limité seulement par la liberté d’autrui.» (www.laviedesidees.fr/Le-liberalisme-ou-la-societe.html - 33k -);

– **homo perversus**: *homo perversus* „om vicios, extravagant, absurd; om pervertit, pervers” // *homo moralis*;

– **homo poeticus**: *homo poeticus* // *homo politicus* (antonimie contextuală: opoziția „lume interioară valorificată artistic” // „lume exterioară susceptibilă de a fi valorificată artistic”): «... à l’analyse de la forme romanesque comme moyen d’expression du choix radical opéré par l’écrivain exilé entre *homo poeticus* et *homo politicus*». (www.circe.paris4.sorbonne.fr/rubriques/3colloques/exil.html - 10k -);

– **homo practicus**: *homo practicus** // *homo utopicus**;

– **homo rationalis**: a. *homo rationalis* // *homo passionalis*; b. *homo rationalis* // *homo sensualis*; c. *homo rationalis* // *homo sentimental*;

– **homo religiosus**: a. *homo religiosus* // *homo perversus* „om eretic”; b. *homo religiosus* // *homo civilis*;

– **homo sovieticus**: *homo sovieticus** // *homo sapiens* (antonimie contextuală): „Tal vez lo que querían decir con esto de *homo sovieticus* es la llegada de una

¹² *Omul natural* trăiește exclusiv pentru a-și satisface nevoile imediate, el nu-și concepe un plan pentru viitor, ci trăiește în pas cu natura, reglându-și ceasul biologic după ritmul acesteia. La antipod, *omul economic* este prin excelență un strateg, care concepe planuri pe lungă durată.

¹³ *Omul natural* este „amplasat” într-o zonă virgină, naturală, care nu a suferit (încă) nicio acțiune modelatoare specific umană; „religia” acestei entități nu poate fi decât o *religie naturistă*, spre deosebire de *religia propriu-zisă*, care implică anumite structuri, o organizare ierarhică, funcții ritualice etc.

especie de seres humanos sin cerebro, de ahí su separación con el *homo sapiens*...” (www.liberalismo.org/bitacoras/4/2368/ - 30k -);

– **homo spiritualis**: *homo spiritualis* // *homo materialis*: „El *homo spiritualis* halla su contrapunto en el *homo materialis*” (comunidad-escolar.pntic.mec.es/814/tribuna.html - 20k -);

– **homo unius libri**: *homo unius libri* // *homo universalis*;

– **homo videns**: *homo videns* (*homo televisiens**) // *homo legens*: o structură antonimică definitorie pentru epoca actuală, care reflectă opoziția dintre civilizația tradițională, o civilizație livrescă, a scrisului și a cititului, respectiv civilizația contemporană, prin excelență univers informatizat al imaginii. Aceeași opoziție între cultura scrisă și cea a imaginii este redată și de cuplul antonimic *homo videns* // *homo sapiens*, de unde rezultă o relație de sinonimie între *homo sapiens* și *homo legens* (cf. și *supra*): „Cu alte cuvinte, cititorul este introdus în tema lucrării – transformarea *homo sapiens*, produs de cultura scrisă, într-un *homo videns*, în care cuvântul e detronat de imagine” (www.sferapoliticii.ro/sfera/119/art13-recenzie.html - 26k).

În cazuri excepționale (cel mai adesea, contexte pamfletare), se stabilesc opoziții între două sintagme, dar nu „prin intermediul” adjectivului component al structurii respective, ci al substantivului: „Din punctul de vedere al educației turiștii se împart în două specii: *homo turisticus* și *porcus turisticus*” (www.green-report.ro/dynamic/emisiune-tvr/teme-anterioare/23-aprilie-9431.htm - 60k -).

3.3. Definirea reciproc-relațională a structurilor

Unele dintre sintagmele incluse în corpusul nostru nu se încadrează propriu-zis într-o paradigmă antonimică sau sinonimică, în schimb acestea sunt definite într-o „perspectivă relațională”, mai exact prin raportare (semantică) la o construcție constituită după același model (*‘homo + adjectiv’*). Altele se găsesc în situația privilegiată de a fi decodate prin intermediul altor sintagme de același tip, dar și de a contracta o serie de relații de antonimie/sinonimie. Existența unei structuri în mod (*co*)relațional (fie că este vorba despre o paradigmă sinonimică, antonimică sau, pur și simplu, despre o paradigmă) este un aspect semnificativ cât privește vitalitatea structurii respective într-o anumită epocă/limbă. În ultimă instanță, reprezintă un argument în favoarea funcționalității structurii respective: nu este vorba despre o construcție livrescă, artificială, aparținând fondului lexical pasiv, ci despre o structură care circulă, fiind, deci, element constitutiv al unui proces comunicational și, posibil (în unele cazuri), chiar al unui sistem¹⁴.

În cele ce urmează vom evidenția mai multe exemple relevante în acest sens, cu specificarea că nu vom proceda la o separare a acestora, luând în considerare faptul că observațiile din secțiunea anterioară (3.2) prezintă clar situațiile de sinonimie/

¹⁴ Intrarea unor împrumuturi într-o limbă și „dispunerea” lor în anumite *microsisteme lexico-semantică* reprezintă un argument în favoarea faptului că nu este vorba de elemente efemere și accidentale (v. Vrabie: 1969, 801 ș.u.; v. și Sala: 1998, 300 ș.u.).

antonimie la care participă construcțiile înregistrate de noi. Foarte multe dintre contexte evidențiază relația ‘gen – specie’ / ‘categorie – subcategorie’, altele fiind relevante pentru încadrarea într-o anume clasă semantico-onomasiologică (aspect asupra căruia, de asemenea, nu vom insista, întrucât a fost deja prezentat separat, cf. *supra*, 3.1). În unele cazuri, fără a fi vorba de o relație de sinonimie propriu-zisă și, uneori, nici chiar de apartenența la același câmp semantic, un concept „reclamă” prezența altuia/altora, în virtutea existenței unor seme comune (fie ele și minimale):

– *homo delirans* – *homo demens* – *homo sapiens*: „Es aquí donde el ensayo introduce de lleno las figuras del *homo delirans* y la del *homo demens*, a las que propone como subespecies del *homo sapiens*, para constituirse como *homo sapiens delirans* y *homo sapiens demens*” (www.gema.com.ar/homodelirans/homodelirans.htm - 155k -);

– *homo docens* – *homo consciens*, ambele exprimând atribute fundamentale umane: „... *homo docens* (por ser y existir como alguien que enseña y aprende) y *homo consciens* (por ser y existir como alguien que toma conciencia acerca de sí...” (www.scielo.org.ve/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S131649102007000200012&lng=pt&nrm=iso - 49k -);

– *homo gallicus* – *homo germanicus* – *homo hispanicus* – *homo italicus* etc.: „*Homo italicus*, *homo hispanicus*, *homo germanicus*, *homo gallicus*, sufocați de consumism, trebuie și ei să-și redescopere rădăcinile originare...” (www.epa.oszk.hu/00200/00278/00023/c000469.html - 30k);

– *homo modernus* – *homo sapiens*: „Tal vez debemos hablar más del *homo modernus* como especie ‘sucesora’ del *homo sapiens* marcando como diferencia fundamental la incapacidad del primero a...” (www.todoslosforos.com/ciencias/sutra16307.html - 71k);

– *homo oeconomicus* – *homo rationalis* – *homo biologicus*: «*L’homo oeconomicus*, variété de *l’homo rationalis*, prend ainsi le pas sur *l’homo biologicus*.» (www.barbier-rd.nom.fr/educationmetis3.pdf -);

– *homo oeconomicus* – *homo socialis*: «... *l’homo socialis*, c’est-à-dire une espèce d’*homo oeconomicus* qui base ses actes sur des choix sociaux» (<https://depot.erudit.org/retrieve/2309/GR.7.doc>);

– *homo poenalis* (*penalis*) – *homo criminalis*: „Este autor da a entender que en Beccaria, si bien hay una imagen del *homo poenalis*, también hay una mínima referencia al *homo criminalis*” (www.inadi.gov.ar/uploads/archivoEnTexto_26.doc);

– *homo sapiens sapiens* – *homo sapiens cosmicus*: „... una nueva subespecie del *Homo sapiens sapiens*, el *Homo sapiens cosmicus*.” (www.inadi.gov.ar/uploads/archivoEnTexto_26.doc);

– *homo socialis* – *homo religiosus*: „Aproape că nu se poate vorbi de un *homo socialis* separat de *homo religiosus*...” (irseu.unap.ro/rel_in_soc.pdf -);

– *homo sociologicus* – *homo oeconomicus* (primul și-l subordonează pe cel de-al doilea): «Pour R. Boudon *l’homo sociologicus* ne se réduit pas à *l’homo oeconomicus* purement utilitariste...» (libertaire.free.fr/NCMatthieu01.html - 19k -);

– *homo symbolicus* – *homo loquens* (cea de-a doua sintagmă este subordonată conceptual-paradigmatic celei dintâi): „*Homo symbolicus* designa más que *homo loquens*: por importante que sea nuestra facultad de comunicarnos verbalmente, nuestra simbolicidad no se limita a ella.” (www.cica.es/aliens/gittcus/lisignoscambio.htm - 50k -);

– *homo viator* – *homo turisticus**: „Pelerinajul în experiența iudeo-creștină. *Homo viator*, omul din toate vremurile, se află permanent pe drum. El trăiește cu intensitate experiența drumului, fiind *Homo viator*...” (www.adastra.ro/index.php?option=com_content&task=view&id=32&Itemid=44 - 174k -); „... în pas de voie și deplină libertate, în afara oricăror obiceiuri turistice, în ipostază, adică, nu de *homo turisticus*, ci de *homo viator*.” (agonia.ro/index.php/article/173439/Cinci_remarcări_(subiective)_la_sfârșit_de_săptămână - 51k) ș.a.

4. CONSIDERAȚII FINALE: MOTIVARE ȘI VITALITATE

Distribuția (relativ) omogenă a structurilor cu ‘*homo* + adjectiv’, în context romanic, dar și buna reprezentare a acestora, un grad relevant de frecvență, în idiomurile neolatine luate în discuție, sunt argumente ale vitalității, precum și ale motivării unor astfel de structuri într-o limbă dată¹⁵. În același sens pledează și definirea teoretică a multora dintre aceste sintagme în studii de specialitate (de antropologie propriu-zisă, de filosofie, sociologie, economie, informatică, genetică etc.), expresie a conceptualizării lor¹⁶.

Polisemia multora dintre unitățile frazeologice înregistrate – rezultat, adesea, al unei frecvențe notabile – se reflectă, la rândul ei, în fenomenul apartenenței la mai multe domenii semantico-onomasiologice, ca și în utilizarea structurilor respective nu numai în contexte formale, oficiale, ci și în situații comunicaționale marcate afectiv, specifice cadrelor informale.

În același timp, un termen utilizat frecvent este mai susceptibil de a contracta o serie de relații (semantice) cu alte unități decât unul care prezintă un grad modest de recurență. Din acest punct de vedere, nu este surprinzător ca o serie de sintagme frecvente și foarte frecvente (cf. *homo americanus**, *homo cogitans*, *homo cosmicus*, *homo europeus*, *homo religiosus*, *homo sapiens* ș.a.) să circule alături de sinonimele/antonimele lor sau „în vecinătatea” unor structuri cărora le sunt subordonate/supraordonate semantic-conceptual. Definirera reciproc-relațională a unei structuri este un argument al funcționalității structurii respective, o dovadă că nu este vorba despre un simplu „mimetism terminologic”¹⁷; reciproc-relațional nu se rezumă la cazurile de sinonimie și de antonimie, ci privește și o serie de situații în care între două construcții se stabilește, de exemplu, relația de subordonare/supraordonare „specie – gen”.

¹⁵ V. Teleoacă, *Un tipar sintagmatic* (I), 4. Concluzii.

¹⁶ Cf. id., *ibid.*

¹⁷ Cf., de ex., Stoichițoiu Ichim: 2006, 35, 55.

Intercalarea unor termeni între *homo* și adjectivul respectiv sau postpunerea lor construcției în ansamblu pot fi văzute ca un argument al gradului mai mic de sudură al unor astfel de structuri, dar, în egală măsură, constituie aspecte relevante ale *dinamicii lexicale*, percepută și în sensul *productivității* acestor construcții în limbile actuale. Am putea numi structurile rezultate în urma unei „intercalări” de acest gen *structuri amplificate*. Adjectivul care „se adaugă” reprezintă un termen latinesc sau un pseudolatinism, cu rolul de a sublinia mai pregnant nota semantică dominantă a construcției respective sau, în alte situații, de a aduce noi precizări/ nuanțări la nivel semantico-stilistic: o circumscriere la un anumit domeniu stilistico-onomasiologic, o restrângere sau o lărgire semantică. În primul rând structurile cu tradiție într-o limbă (frecvent utilizate și, cel mai adesea, polisematice) au capacitatea de a genera astfel de structuri „amplificate”: *homo oeconomicus digitalis*, *homo oeconomicus rationalis*, *homo sapiens amans*, *homo sapiens agressans**, *homo sapiens primitivus*, *homo sapiens civilis* ș.a.

O serie de structuri (mai exact, adjectivul din componența sintagmei) au suferit modificări semantice comparativ cu latina, aspect care trebuie pus în relație, de cele mai multe ori, cu dezvoltarea în epoca modernă a unor domenii de activitate/discipline noi. În unele situații, sensul originar, vechi al adjectivului latin coexistă cu cel modern, sintagma respectivă putând fi calificată drept polisemantică: (*homo*) *cosmicus* și (*homo*) *specularis* (genetică și genomică); (*homo*) *digitalis* și (*homo*) *symbolicus* (cibernetică); *homo europaeus* (concept dezvoltat în contextul aderării țărilor europene la Uniunea Europeană); (*homo*) *occidentalis* (geopolitică); (*homo*) *oeconomicus* (economie), (*homo*) *videns* (concept dezvoltat în contextul unei civilizații a imaginii) ș.a.

Sub aspect morfologic, cel puțin în franceză și în spaniolă, structura ‘*homo* + adjectiv’ apare în foarte multe contexte articulată hotărât; în română, poziția enclitică a articolului hotărât face dificilă atașarea acestuia la o structură de tipul celei pe care o discutăm, explicând numărul foarte mic al contextelor cu articol hotărât (cf. *homo sacer-ul*). Structura flexionează la cazurile oblice (inclusiv în română), respectiv la plural. Deși sunt multe contextele de utilizare invariabilă a acesteia, sintagmele frecvente (și polisematice) apar de multe ori și la plural: *homines religiosi*, *homines sacri*, *homines unius libri* ș.a., aspecte care pledează, de asemenea, în sensul caracterului *funcțional* al structurii.

Toate aceste aspecte reprezintă argumente (de natură morfologică și semantică) ale vitalității acestui tipar în limbile romanice actuale și, într-adevăr, „Numărul termenilor susceptibili de „a rămâne pe dinafară”, în sensul de a nu putea beneficia nici măcar de un grad minim de justificare a prezenței lor într-o limbă, este destul de mic¹⁸”. Nu mai insistăm asupra situației în care se găsesc o serie de structuri cu pseudolatinisme, dar și altele create analogic, întrucât acestea au fost discutate detaliat în prima parte a studiului nostru. Dorim, totuși, să completăm observațiile

¹⁸ Teleoacă, *Un tipar sintagmatic* (I), p. 189.

noastre formulate cu privire la unele sintagme care, deși includ în structura lor un pseudolatinism (cf. *homo americanus**, *homo electronicus**, *homo ideologicus**, *homo sentimentalus**, *homo sovieticus** ș.a.), acestea au în limba actuală un statut distinct față de alte structuri din aceeași clasă (*‘homo + un pseudolatinism’*). Astfel de sintagme au o poziție solidă în limbile romanice actuale nu numai pentru că exprimă noțiuni importante (multe, definitorii pentru coordonatele ontologice ale omului contemporan) sau pentru că respectivele concepte au fost teoretizate în lucrări reprezentative, ci, în egală măsură, și pentru faptul că ele se caracterizează prin polisemie (cf. *homo americanus**), cele mai multe fiind membre ale unor perechi antonimice/sinonimice. Accesul într-o limbă a fost facilitat, uneori, de existența unei clase semantice bine precizate în limba modernă respectivă, cum este, de exemplu, clasa antropologică propriu-zisă care denumește rase: astfel, *homo americanus** a putut fi discutat „relațional” cu *homo europeus*, *homo africanus*, *homo asiaticus*...

Este interesant faptul că multe dintre structurile „latinești” incluse în inventarul nostru au „corespondente” (perfecte sau parțiale) neolatine. Situația se prezintă, sub acest aspect, destul de neomogen: nu întotdeauna apelul frecvent la o sintagmă latină se coroborează cu slaba reprezentare sau chiar absența unei structuri corespunzătoare romanice și numai uneori slaba reprezentare a construcției latinești se soldează cu frecvența remarcabilă a uneia romanice. Prin urmare, apar situații în care, fie constatăm o „inflație terminologică” (în sensul că o limbă romanică utilizează, pentru exprimarea unui concept, ambele structuri), fie situația opusă, în care conceptul respectiv este slab exprimat sau, uneori, deloc exprimat printr-o structură de acest tip. Apelul pe care limbile romanice îl fac în continuare la structurile latinești, în pofida faptului că ele dispun, într-o serie de cazuri, de alte modalități de exprimare, este mai mult decât semnificativ, prestigiul modelului latin justificând, în realitate, această stare de lucruri. Este relevant, din acest punct de vedere, fenomenul de „pseudoglosare”, mai exact, dublarea, în numeroase contexte, a unor structuri romanice de una latinească, aceasta din urmă menită să autentifice conținutul transmis, să-l facă mai pregnant, să-i confere valoare de *universalitate*¹⁹: „Este *hombre sagrado – homo sacer* – no puede recibir la muerte...” (www.nodopsicoanalitico.com.ar/articulos/Una%20respuesta%20a%20la%20barbarie%20-Kait.pdf -); «C’est l’expérience de *l’homme lecteur (homo legens)*...» (www.cairn.info/revue-etudes-2006-9-page-209.htm); „*Omul occidental – Homo occidentalis* – a inventat un instrument tehnic de a comunica cu Dumnezeu - orga, ...” (www.contrafort.md/2003/99/481.html - 15k -) ș.a.

În consecință, dacă motivarea acestui tip de construcții este susținută de elemente, precum: un model cultural de prestigiu, frecvența, circulația internațională,

¹⁹ Prin urmare, „împrumutul” se realizează și în condițiile în care limba respectivă dispune de mijloacele formale pentru exprimarea unui concept sau altul. Se împrumută, cum spunea Hjelmslev:1966, 90 sq. «par esprit d’imitation»: «On n’emprunte pas seulement un mot parce que la chose qu’il désigne n’a pas de désignation autochtone... On emprunte parce que le mot étranger est plus distingué (s.n., D.-L.T.) ou plus joli ou plus amusant ou plus intéressant (s.n., D.-L.T.)».

polisemia, apartenența la unele paradigme semantico-conceptuale, anumite particularități de flexiune etc., productivitatea are în sprijinul ei și alte aspecte: pe de o parte, structura respectivă oferă o schemă simplă, facilă, la îndemâna oricui (a se citi și în sensul de „economică lingvistic”), pentru exprimarea unui concept/pseudoconcept, pe de altă parte, aceste construcții sunt percepute drept construcții „exotice”, „distinctive”, aspecte aflate în deplină concordanță cu pedanteria lingvistică a vorbitorului obișnuit. Astăzi modelul latin este mai activ ca niciodată, atât în română, cât și-n alte limbi romanice/neromanice, astfel încât nu este exagerat să vorbim despre un sistem deschis de generare a unor structuri de acest gen: teoretic, lui *homo* i se poate atașa orice adjectiv, pentru exprimarea unui concept/pseudoconcept, așa cum dovedește și asocierea acestuia cu un adjectiv englezesc, asociere generatoare adesea de structuri caricaturale (cf. *homo business* sau *homo google/googler*).

Aspectul prezentat de noi este o ilustrare a dinamicii limbii, fenomen normal și pozitiv în existența și evoluția unui idiom și care nu trebuie înțeles literal-simplist: *limba este dinamică pentru că se schimbă*, ci trebuie interpretat în sensul *naturii* dinamice a limbii, pentru că, așa cum arăta Coșeriu (apud Guțu-Romalo: 2005, 14), „limbajul este o activitate liberă, adică creatoare (s.n., D.-L.T.) și ‘moare’ când încetează să se mai schimbe”. Din perspectiva acestei aserțiuni, relevanță au nu numai faptele lingvistice „pozitive” (= care se produc în conformitate cu normele limbii literare), ci și cele care reprezintă „abateri”, întrucât acestea din urmă valorifică o serie de posibilități oferite de sistem, exprimând, în același timp, personalitatea lingvistică a unui locutor sau altul.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Dicționare

- DEXI = Eugenia Dima (coord.), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, (Imprimat în) Italia, Geneva, ARC&GUNIVAS, 2007.
 Guțu = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
 Gaffiot = Félix Gaffiot, *Le Grand Gaffiot – Dictionnaire latin – français*, Nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de Pierre Flobert, Paris, Hachette – Livre, 2000.
 Trésor 1981 = B. Quemada (coord.), *Trésor de la langue française (Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle) (1789–1960)*, Tome neuvième (*g-incarner*), Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique.

Altele

- *Corpus al autorilor latini* (PHI Workplace 7.0. 11/19/98).
 – Internet.

Studii și articole

- Coșeriu: 1999 = Eugenio Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, ediția a doua, Cluj, Editura Echinox.

- Guilbert: 1975 = Loius Guilbert, *La créativité lexicale*, Paris, Larousse.
- Guțu-Romalo: 2005 = Valeria Guțu-Romalo, *Aspecte ale evoluției limbii române*, București, Humanitas.
- Hjelmslev: 1966 = *Le langage. Une introduction* [Traduit du danois par Michel Olsen. Préface de A. J. Greimas], Arguments 28, Paris, Les Éditions de Minuit.
- Sala: 1998 = Marius Sala, *Lenguas en contacto*, Madrid, Editorial Gredos.
- Stoichițoiu Ichim: 2006 = Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Aspecte ale influenței engleze în româna actuală*, București, Editura Universității din București.
- Teleoacă, *Un tipar sintagmatic* (I) = Dana-Luminița Teleoacă, *Un tipar sintagmatic (greco-)latin productiv în limbile romanice actuale (I) (Clasificare și distribuție în context romanic. Aspecte grafice și ortografice)*, în LR, LX, 2011, nr. 2, p. 217–227.
- Vrabie: 1969 = E. Vrabie, *Contributions à l'étude des emprunts linguistiques (À propos des éléments d'origine roumaine dans la langue ukrainienne)*, în „Actes du Xe Congrès International de linguistique et philologie romane”, Paris, 3 tomes, XXI; I, 797–802.

UN MODÈLE SYNTAGMATIQUE (GRÉCO-)LATIN PRODUCTIF DANS LES LANGUES
ROMANES ACTUELLES (II)
(ASPECTS MORPHOLOGIQUES ET SÉMANTIQUES)

(Résumé)

La perspective morphologique et sémantique viennent d'approfondir nos observations concernant *la motivation* et *la vitalité* de la structure ‘*homo* + adj.’ dans les langues actuelles.

Le caractère *fonctionnel* de cette structure à l'époque actuelle este relevé par des aspects grammaticaux comme l'articulation ou la flexion casuelle et de nombre.

Il est relevant le fait que beaucoup des unités de notre corpus se caractérisent par la *polysémie*, phénomène qui explique la distribution de ces syntagmes dans plusieurs champs lexicaux. *La polysémie*, mais aussi *la fréquence* remarquable sont responsables pour la multitude des relations sémantiques (antonymie, synonymie, relation de subordination ‘espèce – genre’, etc.) contractées par ces unités phraséologiques, qui se définissent, par conséquent, d'une manière *réci-proque-relationnelle*. *La productivité* du syntagme que nous discutons est soutenue aussi par les structures qu'on a appelées *amplifiées*.

Un modèle culturel de prestige, la fréquence, la circulation internationale, la polysémie, l'appartenance à des paradigmes sémantico-conceptuels, certaines particularités de flexion, voilà des aspects qui *motivent* l'emploi de cette structure à l'étape actuelle. À son tour, *la productivité* de ce modèle s'explique par un schéma simple, facile, économique du point de vue linguistique et, également, par le caractère „exotique” et „distinctif” de ces associations; ce sont des aspects qui reflètent le pédantisme linguistique du parleur commun.

Cuvinte-cheie: latin, romanic, morfo-semantice, motivare, vitalitate.

Mots-clé: latin, roman, morfo-sémantique, motivation, vitalité.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
danielateleocaca@gmail.com*

Radu-Mihail Atanasov

VALORILE PERFECTULUI COMPUS ÎN MEGLENOROMÂNĂ

Printre timpurile trecute ale indicativului din meglenoromână (imperfectul, perfectul compus, perfectul simplu, mai mult ca perfectul) cel mai des este folosit perfectul simplu. Perfectul simplu a fost înlocuit într-o zonă mare din subdialectele dacoromâne (Moldova, mare parte a Transilvaniei, Maramureș)¹ cu perfectul compus. S-a menținut în partea de sud și sud vest a țării (Muntenia, Banat, Crișana, dar mai ales în Oltenia) în dialectele românești sud-dunărene se păstrează foarte bine în aromână² și în meglenoromână³ pe când istroromâna⁴ l-a pierdut complet, probabil sub influența slovene și croatei. Printre limbile sud-slave acest timp este foarte viu în macedoneană⁵, bulgară⁶, albaneză⁷, greacă⁸.

Perfectul simplu este un timp trecut prin excelență a cărui acțiune este concepută ca total terminată și la a cărei desfășurare noi suntem martori oculari.

Spre deosebire de perfectul simplu, perfectul compus în meglenoromână are o sferă de întrebuințare mai redusă, și ceea ce este și mai important, este faptul că a căpătat niște valori specifice de care ne vom ocupa mai pe larg în continuare.

Perfectul compus în meglenoromână se prezintă sub o dublă formă și anume:

1. **perfect compus cu topica normală** a elementelor care alcătuiesc această perifrază: *verb auxiliar + participiu trecut*.

2. **perfect compus inversat**, în care verbul auxiliar vine după participiul trecut.

Auxiliarul care face parte din perfectul compus cu topica normală este verbul *vęári* „a avea” și el a păstrat formele pline „comune cu ale verbului *vęári*: *am, aȝ, ári, vem / vȝēm, veȝ / vȝěȝ, au*. Mai rar, ca auxiliar apare și verbul *íri* „a fi”: *săm, ȝeș, ăȝ, im, iȝ, să*, sub influența limbii macedonene.

¹ *Enciclopedia limbii române* (coordonator M. Sala), București, 2001, p. 426.

² Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, p. 454–463.

³ Th. Capidan, *Meglenoromânii. I*, București, 1925, p. 163–166. Vezi și P. Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, 2002, p. 240–243.

⁴ *Enciclopedia limbii române* (coordonator M. Sala), București, 2001, p. 426.

⁵ Blaže Koneski, *Gramatika na makedonskiot literaturni jazik*, Skopje, 1982, p. 420–425.

⁶ Léon Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1950, p. 198–199.

⁷ *Fonetika dhe Gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe*, Tiranë, 1976, p. 266–268 (lucrare colectivă, Academia Albaneză de Științe).

⁸ André Mirambel, *Grammaire du grec moderne*, Paris, 1949.

Participiul în combinație cu auxiliarul *vęári* este invariabil în graiurile din Lumnița, Cupă, Oșin, Birislăv și Lunđin: *am cęntát*, pe când în graiurile din Umă și Țárnareca el are suport vocalic „feminin” *ă*: *am cęntátă*.

1. PERFECTUL COMPUS VERB AUXILIAR + PARTICIPIUL TRECUT

1.1. Perfectul compus cu topica normală exprimă o acțiune verbală care a avut loc în trecut fără să avem o idee despre momentul când ea s-a desfășurat, cum este cazul cu perfectul simplu. O astfel de nuanță este percepută în primul rând în frazele unde nu apar alte cuvinte cu înțeles temporal care pot determina mai de aproape momentul desfășurării acțiunii. De exemplu, în fraza *ăť am zis(ă) s-nu ti joť cu ăľ*, acțiunea care s-a desfășurat în trecut nu este legată cu nimic de un moment cât de cât determinat al comunicării faptului. Dacă această frază este exprimată prin perfectul simplu *ăť ziș s-nu ti joť cu ăľ*, imediat avem o idee mai precisă despre momentul desfășurării acțiunii, la care putem adăuga și alte cuvinte spre a determina acest moment ca : *moja* „adineauri”, *ăngădias* „adineauri”, *ăntu un sat* „acum o oră”.

1.2. Prin acest tip de perfect compus putem exprima deci o acțiune atestată, trăită de noi și nu povestită de o altă persoană. O astfel de întrebuințare a perfectului compus este legată în primul rând de persoana 1. Spre ilustrare dăm următoarele exemple: *Io și ăń Fránțija am sirbítă căđva ăń*, „eu și în Franța am lucrat câțiva ani”; *Ună sútă dí or ăť am spús(ă) s-nu ti joť cu fôcu*, „ți-am spus de o sută de ori să nu te joci cu focul”; *Mi am dus(ă) prin toáti cătúnili si ubidéș fęátă dí mulári și nu flaj*, „m-am dus prin toate satele să caut fată de soție și n-am găsit”. Dacă în aceste fraze înlocuim perfectul compus cu perfect simplu, imediat vom presupune un anumit moment din trecut când a avut loc acțiunea.

1.3. Perfectul compus cu topica normală poate exprima și o acțiune care a avut loc într-un trecut apropiat (în decursul de 24 de ore) la care noi n-am fost martori oculari, dar rezultatul ei este vizibil în prezent. Spre exemplu: *uá ári meárs(ă) múlť ploájă dí pimíntu ăť cătă /côta ud*, „aici a plouat mult de pământul este atât de umed”; *ăldi Crăsti ou ău văđít(ă) ódrina*, „(se vede că) alde Cristea au irigat via”; *ťișta uámin ău trígírat(ă)*, „(sunt semne că) oamenii aceștia au treierat”, sau în exemplul *eĵ năfǫără ári meárs(ă) nęáųă!*, „e, afară a nins!” o constatare și mirare plăcută la ieșirea dintr-o sală de cinema după ce am vizionat un film. De fapt, aici avem o acțiune verbală constatată de noi ulterior, dar nu și în momentul desfășurării ei.

1.4. În alte cazuri această acțiune poate fi presupusă prin unele dovezi pe care le constatăm după ce au fost săvârșite de către o altă persoană: *ḡista fičóru ăḡ vinít di la scāl'ó, ári mǎncátă și járă si ári dus(ă) la jucári*, „copilul acesta a venit de la școală, a mâncat și iar s-a dus la joacă”. Acest lucru se poate presupune prin ghiozdanul lăsat în camera lui, prin tortul mâncat din frigider și prin absența lui.

1.5. Perfectul compus se folosește și atunci când numai presupunem că o anumită acțiune poate avea loc: *du-ti să vez, pḡáti gǎl'ina ári fát ou*, „du-te să vezi, poate găina a ouat”; *la ḡista om ăl-ḡi ári fátă vrin lucrú nibún di căta ăḡ ăḡ gǎjlé*, „omului acestuia i s-a întâmplat ceva rău atât este de îngrijorat”.

1.6. Acest timp se poate folosi cu sensul de viitor anterior: *fuzít curún din vínă până cǎn n-ḡári vinítă (nu-ḡ vinít) sǎḡbija*, „fugiți repede din vie până când n-a venit proprietarul”.

2. PERFECTUL COMPUS CU TOPICA INVERSATĂ

2.1. Perfectul compus inversat este o perifrază în care verbul auxiliar *veári* stă după participiul trecut: *cǎntát-ăm*.

Formele auxiliarului apar schimbate în comparație cu cele ale verbului plin: - *ăm*, - *ăḡ*, - *ăḡu*, - *ăm*, - *ăḡ*, - *ăḡu*. Menționăm că participiul trecut *fost* de la verbul *íri* apare numai în perfectul compus cu topică inversată.

2.2. Acest timp se folosește când comunicăm o acțiune care ne este relatată / povestită de altcineva. Această valoare a perfectului compus inversat apare în general la persoanele a II-a și a III-a, dar, când comunicăm ceea ce alții au spus despre noi, ea apare și la persoana I. Este vorba de funcțiile pe care, cu timpul, le-a căpătat perfectul compus meglenoromân și în special cel în forma sa inversată, prin care, după cum am menționat deja, se exprimă o acțiune verbală povestită de o altă persoană, adică la a cărei desfășurare n-am fost martori oculari. Punctul de plecare cu privire la această valoare a perfectului cu topică inversată în meglenoromână este limba turcă. Deși structura acestei limbi este cu totul deosebită, fiind o limbă aglutinantă, care în general a furnizat un lot considerabil de cuvinte în toate limbile balcanice, influența ei s-a resimțit și în structura verbală a câtorva dintre limbile balcanice ca bulgara, macedoneana și albaneza. Dintre dialectele românești, fenomenul este cunoscut nu numai meglenoromânei, ci și în graiul aromân din Ohrid și Struga⁹, de tip fărșerot, care a suferit o influență din partea limbii albaneze. Este bine cunoscut că, încă din cele mai vechi texte scrise în limba turcă, care

⁹ M. Markovič, *Aromanskiot i makedonskiot govor od ohridsko-stru kiot region*, Skopje, 2007, p. 141–142.

datează din secolul VII-lea al erei noastre, se remarcă opoziția între cele două forme verbale ale perfectului, una terminată în *ti, di* și care arată că povestitorul a fost martor ocular la desfășurarea acțiunii, și cealaltă terminată în *miş*, exprimând o acțiune verbală la desfășurarea căreia povestitorul n-a fost martor ocular, ci i-a fost transmisă de altcineva. Fenomenul fiind cunoscut și în limbile balcanice menționate mai sus și care fac parte din nucleul uniunii lingvistice balcanice, este greu de precizat în ce sens au mers influențele cu privire la acest fenomen în limbile respective, însă este cert că el își are originea în limba turcă. Spre exemplu, dacă luăm fraza *Petri dără mǔltu mușătă căsă ăñ Umă* „Petre a făcut o casă foarte frumoasă în Umă” (maced. *Petre napravi mnogu ubava kuĳa vo Uma*), aici comunicăm un fapt care ne este bine cunoscut, de care nu ne îndoim sau pe care nu-l presupunem. Noi am văzut casa aceasta cu ochii noștri. Această frază poate fi exprimată și altfel: *Petri dărăt-ău mǔltu mușătă căsă ăñ Umă*, pe care o traducem la fel „Petre a făcut o casă foarte frumoasă în Umă” (maced. *Petre napravil mnogu ubava kuĳa vo Uma*), însă aici sensul în meglenoromână este schimbat și presupune o acțiune verbală povestită de către cineva, de unde aflăm că „Petre a construit o casă foarte frumoasă în Umă”, fără ca noi să știm ceva direct despre acest fapt. Noi comunicăm altor persoane ceea ce am auzit. În asemenea cazuri, în traducerea românească se poate adăuga „am auzit că / am aflat că / se spune că / se zice că Petre a făcut o casă foarte frumoasă în Umă”.

2.3. Perfectul compus inversat *dărăt-ău* în această frază poate exprima atât o acțiune verbală trecută, terminată, cât și o acțiune prezentă. Putem deci traduce și „(am auzit că) Petre construiește o casă foarte frumoasă în Umă”.

2.4. Perfectul compus inversat este foarte des folosit în narațiune când acțiunea verbală este concepută ca relatată de o altă persoană. De obicei poveștile populare încep cu formula *ăș fost-ău ună ȳără...* „a fost odată..”: iată câteva exemple extrase din textele lui Candrea¹⁰ și Capidan¹¹: *aș fost-au vrină ȳră trei luvăč..*, ‘au fost odată trei vânători’ (Candrea, Texte, 277, XXIV, 1); *Fost-au vrină ȳră un om mult linoș* ‘a fost odată un om foarte leneș’ (Candrea, Texte, 281, XXVIII, 1); *un om ăș vut-au ună taiĳă di doĳ fiĳor, ună feĳă, mulari-sa și babă-sa* ‘un om a avut o familie de doi băieți, o fată, soția sa și soacră sa’ (Capidan, *Meglenoromâni II*, 50, 22.1.).

2.5. Perfectul compus inversat, folosit la persoana 2 sg. și pl. poate exprima mirarea vorbitorului referitoare la o acțiune sau stare la care nu se aștepta și care s-a desfășurat în trecut sau se desfășoară încă în prezent. Spre exemplu: *tu fost-ăĳ*

¹⁰ I. A. Candrea, *Texte meglenite*, în *Grai și suflet, I*, 1923–24.

¹¹ Th. Capidan, *Meglenoromâni II*, București, 1928.

múltu vut bră! „tu ești foarte bogat, măi!”; „tu ai fost foarte bogat, măi!” (cf. maced. *Ti si bil mnogu bogat, be!*).

Așa cum am menționat mai sus, și graiul aromân din Ohrid și Struga, sub influența albanezei, a creat un tip de perfect compus inversat aglutinat, având ca elemente participiul trecut aromân și elementul albanez *ka* (formă unică pentru toate persoanele) care este de fapt persoana a III-a prez. de la verbul *kam* „a avea”: *Santa fus-ka yinit di tu Amerikîjă* „(am auzit că) Santa a venit din America”. Albaneza este limba în care, în cazul de față, se poate vorbi de un mod aparte cunoscut sub denumirea de admirativ (mënyrë habitore)¹². Acest mod este reprezentat prin patru timpuri: prezentul, imperfectul, perfectul compus și mai mult ca perfectul, dar cele mai folosite sunt prezentul și perfectul compus. Admirativul din albaneză a fost în atenția mai multor lingviști albanezi și străini printre care menționăm pe A. Dozon, G. Weigand, N. Jokl, Kr. Sandfeld, Shaban Demiraj, M. Domi, Pekmezi, Z. Osmani etc.

În continuare, spre a ilustra mai bine cele spuse mai sus, cităm un text în meglenoromână cu perfectul compus inversat și versiunile lui în macedoneană, turcă și albaneză, unde el apare cu aceeași valoare:

– în meglenoromână în graiul din Umă):

Vrin om **fost-ău** după leământi ă n munti. După ți li **dunăt-ău**, li **lat-ău** pri nûmiri și **kînisit-ău** cătră cāsăbă ca s-li vîndă. Leământili **fost-ău** mûltu lûndă și dîntu țeă cătărău și sâldi **vicăit-ău**:

– Viglăt-vă! Viglăt-vă!

Un om fudûl, cări tunțea **tricut-ău** prin căli nu **vrut-ău** si trăgă la pârți și leământili ă l **zacăcit-ău** rúbili și-l li **rupt-ău**. Fudûlu si **ănvirnăt-ău** și ă l **dat-ău** țâl ômu la sud ca si-l li plătească rúbili. Că n **jûns-ău** la sudîjă, țîsta ă l **ăntribăt-ău** di cătiva or si-l spûnă cum si **fat-ău** țâl lûcru. Ămă ômu cu leământili sâldi **tăcût-ău**.

Sudîja ă l **zis-ău** la fudûlu:

Ți nă-l a dúsă țîsta om mut? Cum s-mi ăntîlég cu ă l? Nîți údi, nîți lăfăști!

Nu-î mut, guspudín sudîjă, sâldi că și si fâți!

A, tu di ău știî că nu-î mut? – **ăntribăt-ău** sudîja.

Ami că n li purtă leământili prin căli cu glásu până ă n țer sâldi vicăjă:

„Viglăt-vă! Viglăt-vă!”

– în turcă:

Bir adam odun yapmak için ormana **gîtmîş**. Odunları topladıktan sonra **yüklenmiş** ve satmak için kente **gîtmîş**. Odunlar uzunmuşlar, bunun için de:

¹² *Gramatika e gjuhës shqipe*, Akademia e shkencave e Republikës së Shqipërisë, Tiranë, 1995, p. 291.

– Dikkat edin, dikkat edin-diye sesle bagırıyormuş.

O anda yollardan geçen gururlu bir adam kenara çekilmek **istememiş** ve odunlar, elbiselerini tutarak yırtmışlar. Gururlu adam buna çok kızmış ve hakeme giderek, elbiselerini ödemek için dava açmış. Hakemin karşısına çıkınca hakem, olayı nasıl olduğunu anlatmasını rica **etmiş**. Fakat, odunçu daima **susuyormuş**.

Hakem gururlu adama dönerek:

– Bana bu dilsiz adamı neye getirdin? Bununla nasıl anlaşacağın? Ne duyar ne konuşur?

Dilsiz degildir, hakem bey kastten öyle yapıyor!

Dilsiz olduğunu nereden bilirsin? – diye **sormuş** hakem.

Yolda odunları taşırken var sesi ile:

„Dikkat edin, dikkat edin” diye bağırıyordu.

– **în macedoneană**:

Nekoj čovek **bil** po drva vo gorata. Otkako gi **nabral**, gi **naramil** i **trgnal** kon gradot da gi prodava. Drvata **bile** mošne dolgi, pa zatoa toj postojano i mošne silno **vikal**:

– Vardete se! Vardete se!

Eden gordelivec, koj vo toj mig **minuval** po ulicata, ne **sakal** da se trgne nastrana, pa drvata mu gi **zakačile** alištata i mu gi **skinale**. Gordelivecot se **nalutil** i go **dal** čovekot na sud za da mu gi plati alištata. Koga **došle** pred sudijata, toj gi **prašal** nekolku pati da mu objasnat kako se **slučila** taa rabota. No drvarot postojano **molčel**.

Sudijata mu **rekol** na gordelivecot:

– Zōšto si mi go **dovel** ovoj nem čovek? Kako ќе se razberam so nego? Nitu sluša, nitu zboruva!

– Ne e nem, gospodin sudija, samo taka se pravi!

– A od kade zmaeš deka ne e nem? – **praāal** sudijata.

– Pa.koga gi noseše drvata po ulicata, vikaše na siot glas: „Vardete se! Vardete se!”

– **în albaneză**:

Një njeri **paska qenë** në pyll për dru. Pasi i **paska mbledhur** drutë, i **paska ngarkuar** dhe **qenka nisur** për në qytet që t'i shesë. Drutë **paskan qenë** të gjetë, prandaj ai vazhdimisht dhe shumë fort **thërriska**:

Ruajuni! Ruajuni!

Një njeri krenar, i cili në atë cast **paska kaluar** atypari, **nuk paska dashur** të largohet menjandë, kështukë drutë i **qenkan ngecur** te rrobat dhe ia **paskan grisur**. Ky njeriu krenar **qenka hidhëruar** dhe e **paska paditur** në gjyk këtë tjetrin që t'ia

paguajë rrobat. Kur **paskan ardhur** përpara gjukatësit, ai i **paska pyetur** disa herë se si **paska ngjarë** kjo punë. Por druvari tërë kohën **paska heshtur**.

Gjykatësi i **paska thënë** njeriut krenar:

- Ç'ma ke sjellur këtë memec? Si do të merrem vesh me të? As dëgjon e as flet!
- Nuk është nemec, zotëri gjykatës, por shtiret i tillë!
- Po prej ku e di ti që nuk është nemec? – **paska pyetar** gjykatësi.
- Epo, kur i bartte drutë nëpër ruggë, sa kishte në kokë thërriste: „Ruajuni!

Ruajuni!

În concluzie, putem delimita trei situații în prezentarea unei acțiuni verbale, ilustrându-le prin exemplul următor:

1. *Ĝorgi vini din America* „Gheorghe a venit din America” (eu l-am văzut când a venit, am fost martor ocular la acest eveniment); este vorba de o afirmație categorică și o astfel de acțiune este prezentată prin perfectul simplu;

2. *Ĝorgi ari vinită din America* „Gheorghe a venit din America” (eu nu l-am văzut când a venit, dar acum îl văd / constat că a venit); este vorba de o constatare proprie, nu relatată de altcineva, și ea este exprimată prin perfectul compus cu topică normală;

3. *Ĝorgi vinit-ău din America* „(mi-au spus că) Gheorghe a venit din America” (eu nu l-am văzut când a venit și nici până în momentul de față nu l-am văzut, știu numai că a venit din America după ceea ce mi s-a spus); este vorba de o informație transmisă de altcineva și o astfel de acțiune poate fi exprimată numai prin perfectul compus inversat.

LES VALEURS DU PASSÉ COMPOSÉ EN MÉGLÉNOROUMAIN

(Résumé)

Le passé composé en méglénoroumain se présente sous une double forme, à savoir: passé composé avec l'ordre normal des éléments constitutifs c'est-à-dire *verbe auxiliaire + participe passé* et passé composé à éléments inversés : *participe passé + verbe auxiliaire*. Le passé composé avec la topique normale peut exprimer une action passée sans avoir une idée du moment de son déroulement, ou bien une action récente dont le résultat est visible dans le présent ou encore une action supposée.

Le passé composé avec la topique inverse exprime uniquement une action relatée par une autre personne, action qui s'est déroulée dans notre absence où nous n'étions pas des témoins oculaires. Cette particularité du passé composé inversé est présente également dans le bulgare, le macédonien, l'albanais et dans le parler aroumain de Ohrid et Struga, sous l'influence de ce dernier. Le phénomène tire son origine de la langue turque.

Cuvinte-cheie: meglenoromână, perfect compus cu topică normală, perfect compus inversat, influență turcă.

Mots-clés: méglénoroumain, passé composé avec topique normale, passé composé inversé, influence turque.

Adrian Rezeanu

DINAMICA STATUTULUI ANTROPONIMULUI ÎN URBANONIMIE

1. Ca element de structură în formula urbanonimică, antroponimul are o dublă funcționalitate. Pe de o parte, încorporează microinformațiile locale și le oferă ca mărci identificatoare auxiliare pentru reperul urban desemnat, iar, pe de altă parte, câteodată, se suprapune peste sfera semantică de ansamblu a reperului urban, preluând toate atributele de formulă marcatoare globală, fără a se accentua asupra unui posibil caracter caduc al tradiției denominative urbane.

Acest din urmă aspect poate conduce la schimbarea cvasitotală a statutului antroponimului ca parte componentă a formulei urbanonimice (viconimice, borgatonimice sau dittonimice)¹, în legătură cu care vom detalia câteva aspecte din urbanonimia bucureșteană în cele ce urmează.

1.1. Identificarea categoriei *toponimului aparent*² a condus la diversificarea direcțiilor în configurarea unui raționament legat de *etimologie sau geneză toponimică*, mai ales pentru ipostazele urbanonimice dintr-o extensie derivațională pe orizontală³. Acest raționament, care nu a fost pe deplin finalizat, a constituit o preocupare teoretică pentru autorii *Dicționarului toponimic al României. Oltenia și Muntenia*, în care prevalența unei *ipostaze* dominante, în care intră un antroponim, pentru stabilirea originii întregului lanț derivațional trebuia clarificată⁴.

Implementarea categoriei *toponimului aparent* în raționamentele de geneză toponimică a înlesnit înțelegerea mecanismului de schimbare a statutului antroponimului ca urmare a unor permanente transferuri de sens⁵.

1.2. În esență, *toponimul aparent* reprezintă o fază a numelui de loc urban, ca rezultat al unor procese, de multe ori netransparente, în care statutul inițial al unui cuvânt este demantelat prin transferuri de sens, în care apar și se estompează și conotații intercalate sau suprapuse.

¹ Formulele viconimice, borgatonimice sau dittonimice, create după modelul *urbanonim*, se referă la nume de străzi, de mahalale sau firme comerciale.

² Vezi Adrian Rezeanu, Filofteia Modoran, *Categoria „toponim aparent” în urbanonimie*, în LR, XLVI, 1997, nr. 4–6, p. 319–329.

³ Vezi Adrian Rezeanu, *Ipostaze urbanonimice*, în „Toponimie bucureșteană”, București, 2003, p. 72–88.

⁴ Cf. *Dicționarul toponimic al României. Muntenia*, vol. IV, București, 2011.

⁵ Vezi și Irina Stănculescu, *Apariția și evoluția denumirilor de străzi din București*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, vol. XIV, 2000, p. 137–145.

Toponimul aparent presupune un traseu denominativ, de obicei încifrat, deciptarea căruia reprezentând condiția necesară pentru clarificarea genezei fiecărei ipostaze dintr-o extensie derivațională⁶.

1.2.1. Prezența *toponimului aparent* în diferitele structuri derivaționale asigură proliferarea unor multiple modele de formare urbanonimică, viabile pe teren românesc și nu numai. Analiza acestora a evidențiat procente ridicate de antroponime cu circulație urbană, care au fost antrenate în marcarea unor repere cu o evanescență a statutului de individualizare personală.

1.2.2. Tipurile de toponime aparente, analizate detaliat în articolul amintit, dar adaptate aici specificului acestei analize, se pot concentra unilateral, avându-se în vedere doar prezența unui antroponim într-o structură toponimică. Aceasta, alături de conotațiile suplimentare pe care le primește în dinamica sa, va trece prin diferite faze de demantelare semantică, iar deciptarea lor va fi condiționată de refacerea întregului traseu extensiv.

În cele ce urmează, vom analiza selectiv, prin extragerea *toponimului aparent* de tip antroponimic din diferite clase de denotate urbane și apoi vom urmări trecerea lor la categoria formulelor marcatoare de repere urbane.

2. Formulele marcatoare viconimice în care este implicat un antroponim au punct de plecare și finalitate denominativă într-un reper individualizat perifrastic sau sintetic. Cele două modalități de individualizare, aparținând unor perioade distincte din dinamica urbană bucureșteană, le vom trata separate.

2.1. Modalitatea perifrastică de individualizare viconimică, caracteristică perioadei arhaice din denomiția urbană, reprezintă un stadiu marcat motivațional, dar cu o vitalitate în regres până la dispariție. În acest caz, antroponimul intens toponimizat devine reper urban.

„Mah<a>l<aoa> Izvoru; Ulița cea Mare ce să începe dela Mihai Șorici No. 1090 și merge drept până la Gheorghe Orologiu No. 1053 ce este pă Dealu Spirii. Altă uliță să începe dela Gheorghe Bornaz No. 1249 și merge drept pă lângă Ilie Carada în dreapta și ese în ulița cea mare la Tache Croitoru No. 1110. Altă uliță ce să începe dela Vasile cârciumaru No. 1244 și merge drept pă lângă Ștefan Ghindă și pă la Puțul cu Apă Rece ese iar în ulița cea mare la biserică în dreapta No. 1072, altă uliță ce să începe iar dela Vasile cârciumaru No. 1244 și merge drept pă marginea Zidului Curții Arse până la Costache Căpitan de Nemți No. 1353 care ese în Ulița cea mare a Dealului Spirii”.

2.1.1. Există și situații când antroponimul însoțit de conotații speciale și fără un termen generic specializat, devenit în acest stadiu redundant, va fi supus unei demantelări semantice cu finalitate într-o formulă marcatoare toponimică:

„Mah<a>l<aoa> Arhimandritu; Ulița din Podu Calicilor spre streajă, în dreapta, ce să începe dela Păhârnicasa Argintoianca No. 1753 și merge până în

⁶ Vezi Adrian Rezeanu, Filofteia Modoran, *Modele în toponimia urbană*, în LR, XLIV, 1995, nr. 5–6, p. 225–232; Adrian Rezeanu, *Modele urbanonimice băimărene*, în „Buletin Științific”, Fascicula Filologie, vol. XIX, Baia Mare, 2010, p. 97–113.

Podu Mihai Vodă, altă uliță ce să începe *dela Lazăr Heraru* cu No. 1859 și ese *la Pitar Costache* No. 1840, uliță unde începându-să **de la Sfinții Apostoli** în dreapta, piatra d-lui Log<o>f<ăt> *Nestor* și merge pă dinaintea răposatului *Clucer Chiriac...*". Aici, **Sfinții Apostoli**, prin prelucrări toponimice devine un *toponim aparent*.

2.1.2. Formula omniprezentă în marcajul medieval, *Ulița cea Mare*, devine inoperantă prin confuzie, reperele toponimice aparente de tip antroponimic, ca formule auxiliare, intră în relații atât de suplimentaritate, dar și de concurență față de marcajul clasic.

„*Mah<a>l<aoa> Spirea*; la *Ulița cea Mare* de la *Hanu d-lui Hristodol Hristopolu* No. 1391 și între *Ghenea Cherestegiu* No. 1389 și merge drept spre *Bariera Podu Calicilor* până la *Nicolae Iabraștu* No. 1539”⁷.

2.2. Modalitatea sintetică de marcaj viconimic, în care este implicat un antroponim în diferite grade de toponimizare, își are originile în stadiile de tranziție prin care a trecut târgul comercial spre urbanitatea modernă. În aceste perioade au apărut fazele incipiente ale „culturii urbane” cu specificități structurale și marcaje denominative golite treptat de conținut. Acest mod de marcaj, extrem de prolific, a atins și formulele sintetice cu determinare antroponimică, pe care noi, în câteva paragrafe, le vom detalia cu exemple din urbanonimia bucureșteană și nu numai. În marea lor majoritate, aceste formule sunt particularizate de *toponimul aparent*, care apare drept o categorie toponimică motivațională.

2.2.1. Formula viconimică particularizată *aparent*, în care antroponimul ca determinant structural reprezintă o relicvă dintr-un lung șir de ipostaze derivaționale. În acest caz, statutul semantic al antroponimului trebuie monitorizat din aproape în aproape la nivelul fiecărei verigi din extensia derivațională.

Stabilirea locului fiecărei ipostaze din înlanțuire se va face respectând atât criteriul celei mai vechi atestări, cât și o logică riguroasă a transferului semantic. Oricum, nu toate verigile din lanțul derivațional au ca determinant un antroponim **Filaret**, aceasta, urmând treptele de toponimizare, își va pierde treptat individualizarea personală și va marca un nou reper topografic.

Dealul Filaret ← *Dealul* (cu *Viile*) **Filaret**, iar *Calea Filaret* poate fi marcată semantic de oricare dintre reperele derivaționale;

⁷ DGAN, *Municipiul București. Văpseaua Verde*, dos. 245/1834, filele, 10, 11, 12, 13.

Hanul Șerban Vodă (1710 MȚR 197/2, 1713 MȚR 73/55, 1720 MȚR 496/1, 1723 MȚR 245/2) → *Podul Șerban Vodă* (1727 MȚR 215/2, 1780 EAB 17/38) → *Ulița Șerban Vodă* (1842 RB, 1839 PRIM B 2/1839, 1853 PRIM B 139/1853–1858) → *Calea Șerban Vodă* (1885–1890 S și azi) → *Biserica Șerban Vodă* (1723 MȚR 245/2) → *Mahalaua Șerban Vodă* (1781 MȚR 215/19, 1798 CAT, 1844–1846 B I).

2.2.1.1. Acest raționament de geneză toponimică este valabil pentru serii întregi de așezări socio-umane cu origini rurale:

Valea Joița (Predeal, 1900 DC 1462) → *Hotelul Joița* (*Hotelul de lângă Valea Joița*) (Predeal, 1901 DC 1607 bis) → *Poteca Joița* (*Poteca spre Valea Joița*) (Predeal, 1906 DC 1475) → *Poiana Joița* (*Poiana de lângă Valea Joița*) (Predeal, 1911 DC 1486).

Și în acest caz, individualizarea personală caracteristică antroponimului este dispersată gradual de la o ipostază la alta din extensia derivațională. Importantă pentru acest grupaj toponimic este ștergerea granițelor dintre rural și urban, formula marcatoare cu un determinant antroponimic pentru un denotat rural pătrunde prin extensie în spațiul toponimic urban, unde se și petrece, de altfel, procesul de toponimizare a antroponimului.

2.2.2. Formula viconimică în care antroponimul particularizat ca *toponim aparent* prin restrângeri formale și semantice de la un nume de lăcaș religios este una dintre cele mai edificatoare modalități de marcarea urbanonimică cu trimiteri până azi:

Biserica Sfânta Ecaterina (București, 1709 MȚR 256/2) → *Ulița Sfânta Ecaterina* (*Ulița de lângă Biserica Sfânta Ecaterina*) (1844–1846 B I) → *Mahalaua Sfânta Ecaterina* (*Mahalaua cu Biserica și Ulița Sfânta Ecaterina*) (1714 MȚR 216/2);

Biserica Sfinții Împărați Constantin și Elena (1785 G 102) → *Strada Sfântul Constantin* (1911 PL, 1934 GHID și azi) (*Strada cu Biserica Sfântul Constantin*);

Biserica Sfântul Elefterie (1793 MȚR Mss. 143) → *Ulița Sfântul Elefterie* (1844–1846 B I) → *Mahalaua Sfântul Elefterie* (*Mahalaua cu Biserica și Ulița Sfântul Elefterie*) (1801 MȚR Mss. 156) 1840 MȚR Mss. 147, 1844–1846 B I).

În acest caz, determinantul antroponimic în marcajul viconimic este, de fapt, numele reperului local determinant pentru calea de circulație.

2.2.2.1. Un caz particular pentru formula individualizatoare de mai sus îl reprezintă marcajele *Ulița Sf. Gheorghe Vechi*, *Ulița Sf. Gheorghe Nou*, *Ulița Sf. Spiridon Nou*, pe care le încadrăm în următoarele scheme:

Biserica Sf. Gheorghe Nou (1713 MȚR 195/1) (← *Biserica Nouă Sf. Gheorghe*) → *Mahalaua Sf. Gheorghe Nou* (← *Mahalaua cu Biserica Nouă Sf. Gheorghe*) (1733 MȚR 195/6, 1798 CAT);

Biserica Sf. Gheorghe Vechi (1668 MȚR 253/3, 1688 MȚR 253/2, 1701 MȚR 208/2, 1712 MȚR 208/3, 1714 MȚR 216/1, 1724 MȚR 311/5) (← *Biserica*

Veche Sf. Gheorghe) → *Ulița Sf. Gheorghe Vechi* (1716 MȚR 216/1) (← *Ulița cu Biserica Veche Sf. Gheorghe*) → *Mahalaua Sf. Gheorghe Vechi* (1699 MȚR 288/1, 1725 MȚR 314/1, 1798 CAT) (← *Mahalaua cu Biserica Veche Sf. Gheorghe*);

Biserica Sf. Spiridon Nou (1759 SSN 3/1, 1760 MȚR 1/93) (← *Biserica Nouă Sf. Spiridon*) → *Ulița Sf. Spiridon Nou* (1798 CAT, 1844–1846 B I) (← *Ulița cu Biserica Nouă Sf. Spiridon*) → *Mahalaua Sf. Spiridon Nou* (1798 CAT) (← *Mahalaua cu Biserica Nouă Sf. Spiridon*).

Determinantul adjectival, *nou* sau *vechi*, reprezintă încă o dovadă peremptorie a extensiei reperului local dominant, arhitectural și topografic, plasat diferențiat în diferite perioade. Aici nu este vorba de un „sfânt” *vechi* sau *nou*, ci de un transfer tranzitoriu al unui determinant asupra unui antroponim devenit un *toponim aparent*.

2.2.2.2. Construită mai laborios, formula viconimică în care antroponimul toponimizat apare însoțit de un alt determinant, la rândul său *toponim aparent*, va ridica probleme de decriptare semantică și de încadrare compartimentală:

Biserica Sfântul Nicolae Șelari (1751 MȚR 226/8) (← *Biserica Sf. Nicolae din Ulița Șelari*) → *Ulița Sfântul Nicolae Șelari* (1885–1890 S, 1911 PL) (← *Ulița cu Biserica Sf. Nicolae și cu Prăvăliile Șelarilor*) → *Mahalaua Sf. Nicolae Șelari* (1796 MȚR 396/8) (← *Mahalaua care include Biserica Sf. Nicolae și Ulița cu Biserica Sf. Nicolae și Prăvăliile Șelarilor*);

Biserica Sfântul Ioan Moși (1798 CAT, 1832 CAT) (← *Biserica Sf. Ioan din Târgul Moșilor*) → *Ulița (Strada) Sf. Ioan Moși* (1871 P I, 1892–1893 D, 1911 PL, 1915 PL, 1934 GHID, 1969 GHID) (← *Ulița cu Biserica Sf. Ioan din Târgul Moșilor*) → *Mahalaua Sf. Ioan Moși* (1721 MȚR 203/2) (← *Mahalaua cu Ulița pe care se găsește Biserica Sf. Ioan din Târgul Moșilor*);

Biserica Sfântul Nicolae Jicnița (= Jitnița) (București, 1798 CAT) (← *Biserica Sf. Nicolae din Mahalaua Jitnița*) → *Strada Sf. Nicolae Jitnița* (← *Strada cu Biserica Sf. Nicolae din Mahalaua Jitnița*).

Prin refacerea întregului lanț derivațional, asistăm aici la o contaminare semantică a ipostazelor urbanonimice, din aproape în aproape, determinată de ocurențe toponimice particularizante.

Formulele *Ulița (Strada) Sfântul Nicolae Tei* (1911 PL, 1934 GHID, 1946 GHID) (← *Strada cu Biserica Sfântul Nicolae din Mahalaua Tei*), *Strada Heliade Între Vii* (1925 PL, 1934 GHID, 1946 GHID și azi) (← *Strada cu Grădina Heliade aflată Între Vii*); *Strada Galvani Tei* (1934 GHID) (← *Strada cu Fabrica Galvani din Cartierul Tei*) pot reprezenta etaloane în procesul de normare urbanonimică.

2.2.2.3. Formulele viconimice în care intră un nume de grup, la rândul său cu geneză într-un alt toponim sau antroponim, destul de frecvente până în contemporaneitate, presupun o decriptare mai dificilă trecând peste hipertrofieri semantice marcate de tranzite cu parametri pluridimensionali. La contactul inițial, toate aceste formule sunt marcate de un *trecut suspendat*. Din acest punct de vedere este necesară o reconfigurare a extensiilor derivaționale, făcută cu maximum profesionalism.

2.2.2.3.1. Pe de o parte, este prezent numele de grup cu ascendență într-un antroponim, care a parcurs și ipostaza de oiconim, dar care, prin restrângeri topografice și semantice, a ajuns să marcheze o cale de circulație:

Grozavu → (*n. grup grozăvești*) → **Grozăvești** (*sat*, 1492 G 255) → **Grozăveștii de Sus, Grozăveștii de Jos** (1559 G 255) → **Codrii Grozăveștilor** (1686 COTR 30/3) → **Podul Grozăvești** (1791 EP) → **Mahalaua Grozăveștilor** (1844–1846 B I, 1852 B II) → **Moara Grozăveștilor** (1871 P I) → *Cale de circulație* (1898 MDG, 1911 PL, 1915 PL, 1934 GHID, 1946 GHID și azi) cartier (azi).

Situația de mai sus este tipică pentru modul în care statutul semantic al antroponimului intră în traiectul marcat de noi prin sintagma *trecut suspendat* și de aici o geneză mascată de multiple ipostaze derivaționale.

2.2.2.3.2. Pe de altă parte, însă, numele de grup **lipscani, gabroveni, udricani**, de exemplu, care au evoluat spre formule viconimice, înscrise într-un traiect corect de decriptare, vor evidenția oiconime primare de geneză:

Strada (Ulița) Gabroveni (1798 CAT, 1911 PL, 1934 GHID, 1969 GHID) → (*n. grup gabroveni* – 1834 PRIM B 62–245) → (loc cu prăvăliile **gabrovenilor**) → **Gabrovo** (oraș de proveniență).

2.2.2.4. Formulele marcatoare viconimice de la **2.2.2.** sunt larg reprezentate în spațiile urbanonimice europene:

Rio Santa Caterina ← **Chiesa Santa Caterina**, *Rio Santa Sofia* ← **Chiesa Santa Sofia**, *Rio Ss. Apostoli* ← **Chiesa Ss. Apostoli**, *Rio di San Lorenzo* ← **Chiesa di San Lorenzo**, *Rio di San Barnaba* ← **Chiesa di San Barnaba** (→ *Campo di San Barnaba*), → *Calle Lunga San Barnaba*, *Rio Santa Maria Formosa* ← **Chiesa Santa Maria Formosa** (→ *Campo Santa Maria Formosa*), *Rio San Zaccaria* ← **Chiesa San Zaccaria** (→ *Campo San Zaccaria*) (Venezia, PL 1965):

Via San Isaia ← **Chiesa San Isaia**, *Via degli Angeli* ← **Chiesa Santa Maria degli Angeli**, *Via San Domenico* ← **Chiesa di San Domenico**, *Via San Donato* ← **Chiesa di San Donato**, *Via San Nicolò* (Bologna, PL 1983);

Via di San Giovanini in Laterano ← **Piazza di San Giovanini in Laterano** ← **Chiesa di San Giovanini in Laterano** (Roma, Italia Traveler 2010, 45–6);

Via San Vittore ← **Chiesa San Vittore**, *Via Santa Sofia* ← **Chiesa Santa Sofia** (Milano, Italia Traveler 2010, 111);

Stradone San Fermo ← **Chiesa San Fermo Maggiore** (Verona, Italia Traveler 2010, 171);

Via di San Nicolo ← *Porta San Niccolò* ← **Chiesa di San Niccolo**, *Via Santa Caterina D'Alessandria* ← **Chiesa Santa Caterina D'Alessandria** (Florența, Italia Traveler, 2010, 205, 231);

Via Santa Lucia ← **Chiesa Santa Lucia**, *Via San Carlo* (← *Teatro San Carlo*) ← **Chiesa San Carlo**, *Via Santa Maria Donnaregina* ← **Chiesa Santa Maria Donnaregina** (Napoli, Italia Traveler, 2010, 292);

Gran Via de San Francisco ← *Iglesia San Francisco el Grande* → *Plaza San Francisco*; *Calle Santa Ana* ← *Iglesia Santa Ana*; *Calle de San Vicente Ferrer* ← *Iglesia de San Vicente Ferrer*; *Calle San Nicolás* ← *Iglesia San Nicolás*, *Carrera de San Francisco* ← *Iglesia San Francisco el Grande* (Madrid, Spania Traveler, 2010, 54–55);

Calle de San Pablo ← *Iglesia de San Pablo*, *Calle Santa Clara* ← *Iglesia Santa Clara* (Salamanca, Spania Traveler, 2010, 83);

Calle de San Roman (← *Plaza de San Roman*) ← *Iglesia de San Roman*, *Calle de Santa Clara* ← *Iglesia de Santa Clara*, *Calle de SantoTomá* ← *Iglesia de Santo Tomé* (Toledo, Spania Traveler, 2010, 91);

Calle San Luis ← *Iglesia de San Luis* (Seville, Spania Traveler, 2010, 153);

Rue Sainte ← *Basilique St. Victor* (Marsilia, Franța Traveler, 2010, 301);

Rue Sainte Catherine ← *Cathédrale Sainte Catherine*, *Rue St. Michel* (← *Tour St. Michel*) ← *Basilique St. Michel* (Bordeaux, Franța Traveler, 2010, 241);

Rue St. Paul (← *Gare St. Paul*) ← *Basilique St. Paul*; *Quai Saint-Vincent* ← *Basilique Saint Vincent* (Lyon, Franța Traveler, 2010, 212);

Quai St. Nicolas ← *Basilique Saint Nicolas*; *Quai Saint Jean* ← *St. Jean Baptiste*; *Rue St. Étienne* ← *Basilique St. Étienne* (→ *Place St. Étienne*) (Strasbourg, Franța Traveler, 2010, 125);

Rue Saint Honoré ← *Basilique Saint Honoré*, *Rue Nôtre Dame des Victoires* ← *Basilique Nôtre Dame des Victoires* (→ *Place des Victoires*), *Rue Saint Jacques* ← *Basilique Saint Jacques*, *Boulevard Saint Michel* ← *Basilique Saint Michel* (→ *Place Saint Michel* → *Pont Saint Michel* → *Quai Saint Michel*) (Paris, Franța Traveler, 2010, 53, 75).

3. Formulele marcatoare borgatonimice în care este implicat și un antroponim în diferite faze de toponimizare sunt structurate binar: termen generic individualizator + determinant sintactic care, semantic, poate fi decriptat dihotomic ca posibilă marcă antroponimică sau a unui alt reper topografic. În ambele situații este obligatorie refacerea întregului lanț derivațional.

3.1. Identificarea *toponimului aparent* în formulele marcatoare borgatonimice, și în acest caz, o etapă a raționamentului de geneză toponimică. Esențial este că formula borgatonimică binară cu determinant antroponimic cu statut de *toponim aparent* este cvasiprezentă în mesaje orale și facultativă în regres în ghidurile orientative urbane contemporane.

Pentru evoluția statutului antroponimului în formula borgatonimică bucureșteană, vom detalia compoziții sintactice în care sunt implicați termenii generici *mahala* și *suburbie*. În toate situațiile, acești termeni sunt parțial sinonimi, utilizarea preferențială a acestora, raportată la etapele de evoluție urbană, este marcată de o „modă” perisabilă în timp.

3.1.1. Termenul generic *mahala* „stradă sau cartier mărginaș al unui oraș sau al unui târg, sinonim cu periferie” < *tc. mahalle* este atestat într-un mare număr de urbanonime bucureștene, începând cu 1657 (*Mahalaua Domnească*, 1657 MȚR

275/3) și continuând pe tot parcursul secolelor XVII–XX. Gradele de toponimizare ale antroponimului din componența formulei marcatoare borgatonimice sunt condiționate de amploarea extensiei urbanonimice și potrivit cu poziția denotatelor identificate pe traiectul derivațional raportate la denotatul inițial.

În acest sens, distingem următoarele faze de toponimizare:

3.1.1.1. Antroponimul laic, determinant pentru formula lăcașului de cult, preluat ca *toponim aparent* direct în formula borgatonimică, se încadrează în prima treaptă motivațională cu păstrarea parțială a statutului său:

Biserica Mănciuleștilor (1763 G 360) → *Mahalaua* (cu *Biserica*) **Mănciuleștilor** (1802 G 360); *Biserica Bărbătescu Nou* → *Mahalaua* (cu *Biserica Nouă*) **Bărbătescu** (1852 MȚR Mss. 1419); *Biserica Bărbătescu Vechi* (1764 G 100, 1861 MȚR Mss. 151) → *Mahalaua* (cu *Biserica Veche*) **Bărbătescu** (1797 MȚR Mss. 158, 1816 MȚR 259/5, 1844–1846 B I, 1845 MȚR Mss. 153); *Biserica Hagiului* (1800 MȚR 216/13) → *Mahalaua* (cu *Biserica*) **Hagiului** (1844–1846 B I); *Biserica Herăscului* → *Mahalaua* (cu *Biserica*) **Herăscului** (1739 MȚR Mss. 139).

3.1.1.2. Antroponimul laic, determinant pentru formula lăcașului de cult, preluat indirect ca *toponim aparent* în formula borgatonimică, se încadrează în a doua treaptă motivațională, cu pierderea statutului său:

Biserica Amzei (1808 G 101) → *Ulița Biserica Amzei* (1842 RB) → *Mahalaua* (cu *Biserica de pe Ulița*) **Amza** (1844–1846 B I) → *Strada Amzei* (1934 GHID, 1969 GHID și azi);

Biserica Antim → *Ulița Biserica Antim* (1798 CAT) → *Mahalaua* (cu *Biserica de pe Ulița*) **Antim** (1746 MȚR Mss. 131, 1766 MȚR 257/30, 1793 MȚR Mss. 143, 1844–1846 B I);

Biserica Mavrogheni → *Cișmeaua Mavrogheni* (1831 PRIM B 12/1831) (← *Cișmeaua de lângă Biserica Mavrogheni*) → *Mahalaua* (cu *Biserica*) **Mavrogheni** (1844–1846 B I, 1857 G 357).

3.1.1.3. Antroponimul laic, determinant pentru formula marcatoare a lăcașului de cult și care a glisat din aproape în aproape de-a lungul unui întreg șir derivațional, marchează, golit de conținut, formula borgatonimică:

Colțea (mănăstire – 1720–1732 MȚR 312/9) → *Ulița (Strada) Colței* (1740 MȚR 201/6) (← *Ulița cu Mănăstirea Colței*) → *Hanul Colței* (1762 RV 11/9) → *Turnul Colței* (1772 RV 21/3) → *Biserica Colței* (1824 RV Mss. 266) → *Spitalul Colței* (1828 Ionescu-Gion și azi) → *Mahalaua Colței* (1740 MȚR 201/6) (ca entitate atotcuprinzătoare, cu determinantul **Colțea**, ca *toponim aparent*, prezent în toate ipostazele din extensia derivațională).

3.1.1.4. Antroponimele devoționale, cu semnificație martirolologică și cu un traiect laic în afara spațiului și culturii bisericești incluse în formula borgatonimică sunt marcate, și în acest caz, de multiplele transformări semantice, produse în extensia urbanonimică pe orizontală. Lăcașul de cult, ca reper dominant central situat în perimetrul unității administrativ-urbane, își perpetuează denominativ formula, de cele mai multe ori, pe baza unui regim strict prioritar. Unitatea teritorială *mahala*,

ca entitate atotcuprinzătoare, va include toate ipostazele derivaționale cu geneză în formula lăcașului de cult având în structură un antroponim devoțional iar, în final, își va automarca formula cu valențe denominative multiple, uneori concurențiale.

Biserica Sf. Dimitrie (Biserica de Jurământ) (1665 MȚR 567/1) → Ulița Sf. Dimitrie (1687 MȚR 256/3) → Mahalaua Sf. Dimitrie (1745 MȚR 125/10, 1798 CAT) cu perechea corelativă și concurențială

Biserica Bălăceanului (1707 MȚR 206/9) → Ulița Bălăceanului (1709 MȚR 208/13) ← Casele Bălăceanului (1707 MȚR 206/9) → Mahalaua Bălăceanului (1694 RV 34/35, 1718 MȚR 256/6, 1793 MȚR Mss. 143).

3.1.1.4.1. O situație aparte în acest caz o reprezintă formula borgatonimică *Mahalaua Sf. Ionică-Moldoveni*, cu geneză într-un marcaj denominativ laic alterat al unui lăcaș de cult:

Biserica Moldoveni (1768 G 267) → Biserica Sf. Ionică-Moldoveni (1852 B II, 1871 P I) → Strada Sf. Ionică (1911 PL, 1934 GHID) → Piața Sf. Ionică (1934 GHID) → Mahalaua Sf. Ionică (1852 MȚR Mss. 141).

3.1.1.5. Antroponim determinant al unui reper topografic local, antrenat, cu statut de *toponim aparent*, într-o lungă extensie derivațională, unde ipostaza „mahala”, aflată la finalul ei și cu același determinant antroponimic va asigura o poziție concurențială denotatului inițial. Pentru o decriptare corectă în cadrul raționamentului de geneză toponimică, este necesară refacerea întregului lanț derivațional:

Dealul Spirii (1791 EP, 1871 P I) → Biserica Spirea din Deal (1844–1846 B I) (← Biserica din Dealul Spirii) → Ulița Spirii (1798 CAT) (← Ulița din Dealul Spirii) → Strada Dealul Spirii (1911 PL, 1915 PL, 1934 GHID, 1969 GHID și azi) — Banca Spirii (1934 GHID) (← Banca din Dealul Spirii) → Mahalaua Dealul Spirii (1830 PRIM B 1/1830, 1652 B II) → Mahalaua Spirii (1834 PRIM B 245/1834, 10, 11) (← Mahalaua din Dealul Spirii).

Aspectul aparent ciclic al extensiei derivaționale pe orizontală marchează, în realitate, incompatibilitatea de statut semantic a antroponimului din structura ipostazelor în discuție.

3.1.2. Termenul generic *suburbie*, cu varianta *suburbii*, cu sensurile „cartier situat la marginea unui oraș” (MDA–1), „diviziune a unui oraș, delimitată după criterii administrative” (MDA–3) este situat în dicționarul de mai sus la **1808** și provine din *lat. suburbium*. Același dicționar înregistrează sinonimul *mahala* pt. *suburbie* (MDA–1).

Structurile sintactice în care este implicat termenul *suburbie* din urbanonimia bucureșteană oferă exemple în care *suburbia* este superioară *mahalalei*:

Mahalaua Sf. Nicolae din Suburbia Vlădichii (1863 MȚR Mss. 150).

Marcarea denominativă a acestei unități administrativ-urbane printr-o formulă în structura căreia apare un antroponim prezintă diferite aspecte. De fiecare dată, relația termenului generic identitar cu partea secundă din structura sintactică este aparent apozitională, deși determinantul antroponimic este un *toponim aparent* marcator pentru o entitate distinctă dar mascată în subsidiar.

3.1.2.1. Suburbia Bărbătescu Nou (1862 MȚR Mss. 150) ← Mahalaua Bărbătescu Nou (1852 MȚR Mss. 141) ← Biserica Bărbătescu Nou (1852 B II) (← Biserica Nouă Bărbătescu);

Suburbia Sf. Ilie (1863 MȚR Mss. 150) ← Mahalaua Sf. Ilie (1779 MȚR Mss. 159, 1798 CAT) ← Biserica Sf. Ilie Gorgani (1852 B II).

3.1.2.2. Suburbia Vlădica (1862 MȚR Mss. 150) ← Mahalaua Vlădica Veche (1793 MȚR 222/37) ← Mahalaua Vlădichii (1757 MȚR 206/22, 1798 CAT, 1844–1846 B I) ← Mahalaua Vlădichii sub Mitropolie (1761 MȚR 222/14) ← Morile Vlădichii (1852 B II);

Suburbiul Pitar Moșu (1860, Cronica Bis. Sf. Ecat. 58) ← Mahalaua Pitar Moșu (1798 CAT, 1852 B II) ← Biserica Pitar Moșu (1844–1846 B I);

Suburbia Dobroteasa (1882 G 375) ← Mahalaua Dobrotesei (1793 MȚR Mss. 143, 1830 RV Mss. 266, 1844–1846 B I) ← Ulița Dobroteasa (1834 PRIM B 245/1834, 14) ← Bariera Dobrotesei (1834 PRIM B 245/1834, 14).

4. Antroponimul din formula dittonimică, în cele mai multe cazuri, își pierde capacitatea de individualizare a persoanei și se înscrie pe traiectul desemnării reperului local urban. Gradele de toponimizare ale antroponimului au condiționat o serie de microcategorii dittonimice secvențiale.

4.1. La Pițigoi (RC 1937, 1938), La Berbecu (RC 1931), La Lazăr (RC 1931), La Frații Santalena (CPR 1937 530/29, La Mott & Fiii (1948).

4.2. La Boștenaru, băuturi spirtoase (RC 1931), La Coprița, bodegă (RC 1931), La Mititica, comerț căciuli (Marcovici Rifca et. Comp) (RC 1931), La Frații Blum, pielărie (Mendel și Lazăr Blum) (RC 1931), La Leonida, comerț auto (RC 1931), La Bistrițeanu, restaurant (RC 1931), La Vlaicu, coloniale (RC 1931), La Matei Herscovici, hăinărie (BCRIS 7/1930–1931), La Mișu, furnituri, croitorie (BCRIS 7/1930–1932), La Marcel Marcusohn, galanterie, manufactură (BCRIS 7/1930–1931), La Pincu Iosif, manufactură (BCRIS 7/1930–1931), La Radu (Rubin Sapira), hăinărie (BCRIS //1930–1931), La Rudy (Iosef Schwartz), confecții (BCRIS 7/1930–1931).

4.3. Petroliera Coconea (1948), Izolări termice Pr. Wurm (1948), Garajele Mihăilescu (1948), Țesătoria Jaquard (1948), Mobila Laurențiu Lengel (1948), Moara Assan (1948), Panificație Gagel (1948), Tăbăcăria Carnela (1948), Zaharoase Danielian (1948), Textile Filderman (1948), Țesătoria Safianu (1948), Produse chimice Mociornița (RC 1937), Galanteria Adina (RC 1937), Terasa Furnizoru (RC 1938), Firma Aram Mizrachi (BCRIS 1/1931), Firma Avram Calmanovici (BCRIS 7/1930–1931), Manufactura Rosenberg (BCRIS 7/1930–1931), Croitoria A. B. Schapira (BCRIS 7/1930–1931), Casa Axerio (CPR 108/1932), Casa Vulcan (CPR 108/1932), Firma Armando Ricordini (CPR 115/1934–1935), Firma Guido Minerbi & Comp (CPR 137/1939), Firma Mario Stoppa (CPR 156/1943), Construcții Emilio Paolo Taverna (CPR 156/1943).

4.3.1. Ana Hotels SA (PA 2008–2009), Andy Hotels (PA 2008–2009), Angelo Airporthotel (PA 2008–2009), Casa Bucur, Casa Victor (PA 2008–2009), Hotel Dalin, Hotel Criss, Hotel Irida (PA 2008–2009), Pensiunea Danacris SRL (PA 2008–2009).

4.4. Plitman Leia și Riyo (parfumerie) (RC 1937), Henach Leventer & Fiii (BCRIS 151/1931), Meridian Agop & Comp (cafea) (RC 1937), Nathan Hirsch & Fiii (BCRIS 7/1930–1931), Hagik Demergian & Deirmendjian (BCRIS 7/1930–1931), Konzelman & Moesner (BCRIS 1/1931), Mustad și Fiii (1948), Drăgușanu – A. Nathanson (1948), Goldemberg et Nichita (1948).

4.5. Gedeon Richter (chimicale) (RC 1937), Mociornița (chimicale) (RC 1937), Galvani (electrotehnice) (RC 1937), Decebal (drogherie) (RC 1938), Frații Cionga (drogherie) (RC 1938), Caropol (brutărie) (BCRIS 7/1930–1931), Locateli (manufactură) (BCRIS 7/1930–1931), Schimpel Mathias (manufactură) (BCRIS 7/1930–1931), Finkelstein (pielărie) (BCRIS 7/1930–1931), Lazăr Pitigon (coloniale) (BCRIS 7/1930–1931), Fr. Sapirstein (textile) (1948), Artin Artinian (încălțăminte) (1948).

4.5.1. Angélique (restaurant) (PA 2008–2009), Aubert (restaurant) (PA 2008–2009), Alfresco (restaurant) (PA 2008–2009), Ancuța (restaurant) (PA 2008–2009), J. W. Mariot (hotel) (PA 2008–2009).

4.6. Băcânia La Blumer & H. Heilpern (BCRIS 7/1930–1931), Mobilă La Nathan Hirsch (BCRIS 7/1930–1931), Haine La Matei Herscovici (BCRIS 7/1930–1931), Hăinărie La Rubin Sapira (BCRIS 7/1930–1931), Confecții La Rudy (BCRIS 7/1930–1931), Mezeluri La Frații Pescaru (1948), Spirtoase La Torina (1948), Bere La Luther (1948), Țesătoria La Renida (1948).

4.6.1. Restaurantul La Gogoșaru (PA 2006–2007), Restaurantul La Francesca (PA 2006–2007), Popasul La Prepeleac SRL (PA 2008–2009)⁸.

⁸ Siglele reprezintă următoarele fonduri documentare și volume:

BCRIS = AN, Filiala București, *Fond Banca Crisovelonii*; **COTR** = DGAN, *Fond Mănăstirea Cotroceni*; **CPR** = DGAN, *Fond Castele și Palate Regale*; **D** = BAR, C. Dellatre, *Planul orașului București*, 1892–1893; **DC** = DGAN, *Fond Domeniile Coroanei României*; **EAB** = DGAN, *Fond Eforia Așezămintelor Brâncovenești*; **EP** = BAR, F.B. Purcel, *Plan von der Haupt – und Residentstadt Bukurescht in der grossen Wallachey*, 1791, Ferdinand Ernst, *Plan der Wallachischen Haupt – und Residentstadt Bukurest*, 1791; **G** = Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, 1966; **Ionescu-Gion** = Gh. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, 1899; **MDA** = Academia Română, *Micul Dicționar Academic*, vol. I–IV, 2002–2003; **MDG** = George Ioan Lahovary, General C. I. Brătianu, Grigore Tocilescu, *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. I–V, București, 1898–1902; **MȚR** = DGAN, *Fond Mitropolia Țării Românești*; **MȚR Mss.** = DGAN, *Fond Mitropolia Țării Românești. Manuscrise*; **PA** = *Pagini Aurii*; **PRIM B** = AN Filiala București, *Fond Primăria București*; **RC** = AN Filiala București, *Fond Registrul Comerțului*, **RV** = DGAN, *Fond mănăstirea Radu Vodă*; **RV Mss.** = DGAN, *Fond mănăstirea Radu Vodă. Manuscrise*; **S** = BAR, D. P. Sesquières, *Planul orașului București*, București, 1885–1890; **SSN** = DGAN, *Fond Biserica Sf. Spiridon Nou*; **1798 CAT** = DGAN, *Fond Catagrafii: Catagrafia Politiei Bucureștilor*, 1798; **1832 CAT** = DGAN, *Fond Catagrafii: Catastihul Patentarilor de neguțători și meseriași împărțiți pe corporații din 1832*; **1842 RB** = BAR, C. Râmniceanu, Vladimir de Blaremborg, *Planul București*, 1842; **1844–1846 B I** = BAR, Maior Baron Rudolf Arthur von Borroczy, *Planul Bucureștilor (1844–1846)*; **1852 B II** = BAR, Maior Baron Rudolf Arthur von Borroczy, *Planul*

5. Ca parte componentă din structura formulelor denominative urbane (viconimice, borgatonimice, dittonimice), antroponimul, de-a lungul extensiilor derivaționale pe orizontală, își schimbă gradual statutul semantic potrivit cu finalitatea sa desemnatoare.

Amploarea extensiilor derivaționale, în care ipostazele sunt marcate de antroponime, impune decelarea pentru fiecare verigă în parte a statutului semantic identitar pentru numele de persoană, mai ales atunci când el trece în subsidiar, mascat fiind de un *toponim aparent*.

Pe baza microcategoriilor urbanonimice detaliate mai sus, vom încerca să stabilim gradele de toponimizare ale antroponimului, având în vedere și motivațiile toponimice din cadrul lanțului derivațional și o posibilă structură componențială.

5.1. În extensia derivațională $\leftarrow$ **Filaret** $\rightarrow$ (2.2.1.), *Calea Filaret* poate fi raportată teoretic la oricare dintre ipostazele derivaționale din extensie. Însă raționamentul se poate bloca la fiecare pas. Deblocarea acestuia se face acceptând drept motivată numai ipostaza din imediata vecinătate a *reperului-denotat* inițial, **Fântâna Filaret**. În această formulă, antroponimul **Filaret** identifică persoana care a construit *fântâna*. Ipstazele *Dealul ~*, *Viile ~*, *Câmpia ~* preiau formal antroponimul, dar care, pentru fiecare denotat în parte, desemnează reperul topografic inițial. Oricare dintre acestea pot fi motivate toponimic prin vecinătăți, dar antroponimul **Filaret** din construcția inițială pierde în extensie *semul* identitar personal, desemnând reperul inițial în construcțiile toponimice ulterioare.

Asistăm la procesul de redimensionare a vecinătăților, a teritoriilor de formare și de ființare a *toponimului aparent*. De aici urmează o condiționare a relațiilor dintre statutul antroponimic și motivația toponimică inițială, antroponimul dispărând gradual ca marcă personală.

5.2. Particularizarea motivației toponimice într-o extensie derivațională înlesnește stabilirea statutului semantic al antroponimului. În acest sens, apare și noțiunea de compatibilitate semantică între termenii formulei marcatoare pentru fiecare ipostază derivațională. Și de această dată, prezența *toponimului aparent*, decriptat corespunzător, va identifica o alternanță de compatibilități între membrii formulei marcatoare, viconimice sau borgatonimice, precum și o ierarhizare.

Edificatoare, în acest sens, este formula mixtă (viconimică și borgatonimică) în care este implicat un antroponim devoțional (2.2.2., 3.1.1.4.). În acest caz, marcajul inițial **Biserica Sf. Elefterie**, de exemplu, transferat prin diminuare formală către entități din vecinătăți imediate sau atotcuprinzătoare, va pierde

Bucureștiului...., București, 1852; **1871 P I** = BAR, Maior D. Pappasoglu, *București, Capitala României*, București, 1871; **1911 PL** = BAR, *Planul orașului București după ultimele date oficiale*, București, 1911; **1915 PL** = Bogdan Florian, *Planul București*, București 1915; **1925 PL** = BAR, *Planul orașului București*, București, 1925; **1934 GHID** = *București. Ghid oficial cu 20 Hărți pentru orientare*, București, 1934; **1946 GHID** = Ulise Sâmboteanu, *Noul ghid al orașului București*, București, 1946; **1948 N** = DGAN, *Președinția Consiliului de Miniștri, Direcția Generală a Controlului Economic, Dosar Naționalizarea*, 1948, f. 63–94; **1969 GHID** = *Ghidul străzilor municipiului București*, București, 1969.

gradual pentru antroponimul devoțional *sem* după *sem*. În extensia derivațională **Biserica Sf. Spiridon Nou** (← **Biserica Nouă Sf. Spiridon**) → **Ulița Sf. Spiridon Nou** → **Mahalaua Sf. Spiridon Nou**, ipostaza *Ulița* ~ este motivată prin vecinătatea imediată, dar include o primă treaptă de incompatibilitate. Pe de o parte, traseul viconimic nu poate fi în posesia unui „sfânt”, iar, pe de altă parte, determinantul adjectival este o reminiscență a reperului topografic. Situația este ambiguizată accentuat în cadrul ipostazei atotcuprinzătoare *Mahalaua* ~, în a cărei structură componentială *semele* apar și mai alterate.

Ambiguitățile legate de incompatibilitățile de structură și de conținut între membrii ipostazelor derivaționale conduc către pierderea evanescentă a marcajului personal pentru antroponim și transformarea acestuia într-un reper topografic. În acest mod, formula borgatonimică **Mahalaua Sf. Spiridon Nou**, cu un *toponim aparent* în structură (**Sf. Spiridon**), va putea fi motivată prin includerea unui toponim local de vecinătate.

5.2.1. O situație specială o reprezintă perechea concurențială **Biserica Sf. Dimitrie** ↔ **Biserica Bălăceanului**, unde ambele ipostaze s-au înscris într-un circuit derivațional. În acest caz, preeminența formulei **Biserica Bălăceanului** se justifică prin conservarea mai accentuată a antroponimului, la care valența personală s-a menținut parțial.

5.3. Formulele dittonimice în structura cărora apar antroponime, dar care nu se înscriu în extensii derivaționale, oferă dovezi graduale cu privire la pierderea cvasitotală a statutului numelui de persoană. Stadiile de toponimizare prin care trece antroponimul din formula dittonimică polarizează aceste formule pe paliere secvențiale diferențiate.

5.3.1. Toponimizarea integrală se realizează prin prepoziționare și cu adaos de sintagme explicative postpuse la reperul local: **La Pincu Iosif, manufactură** (4.2.).

Sintagma explicativă antepusă elimină prepoziția din construcție: *Construcții Emilio Paolo Taverna* (4.3.). Menținerea prepoziției în construcția dittonimică *Hăinăria La Rubin Sapira* (4.6.) indică o aparentă valoare apozitională, informațiile oferite de antroponimul toponimizat din substantivul semantic devin suficiente pentru localizarea reperului.

5.3.2. Toponimizarea parțială a antroponimului este resimțită în formula dittonimică în care sintagma explicativă adăugată postpus individualizează suplimentar reperul: **Locateli** (*manufactură*), **Finkelstein** (*pielărie*).

Trebuie subliniat faptul că o astfel de formulă apare numai în înregistrările oficiale din cadrul *Registrului Comerțului*. În emblema aplicată pe clădire, sintagma explicativă este facultativă.

5.3.3. Demantelarea statutului semantic al antroponimului din formulele dittonimice este mai evidentă atunci când acesta devine un determinant, aproape similar cu cel adjectival, al firmei:

Ana Hotels SA, Andy Hotels, Angelo Airporthotel (4.3.1). Prin proba comutării, **Angelo** (din **Angelo Airporthotel**) poate deveni **Florio** sau **Tranzit (Travel) Airporthotel**.

6. Ca parte componentă a formulei denominative urbane, antroponimul încetează de a mai fi un marker personal și va indica un reper local, identificat printr-un ansamblu de conotații, multe în subsidiar, suficiente pentru a localiza reperul în geografia urbană.

BREVITER

1. Formula denominativă urbană în care este prezent un antroponim se înscrie, în majoritatea cazurilor, pe traiectul unei extensii derivaționale pe orizontală.
2. Ipotezele dintr-o astfel de extensie sunt marcate de motivații toponimice și de o serie întreagă de compatibilități semantice, diminuate gradual până la opacizare.
3. Transformarea antroponimului din ipotezele derivaționale într-un *toponim aparent* reprezintă faza în care statutul de marcă personală a acestuia este înlocuit.
4. În urbanonimie, clasele importante de denotate, viconimice, borgatonimice și dittonimice, sunt influențate de procesul de toponimizare a antroponimului, ajungându-se până la stadiul de condiționare reciprocă.

THE DYNAMICS OF ANTHROPONYMS IN URBANONIMY

(Abstract)

This study presents the dynamics of anthroponyms regarding both the schematic extensions and the different classes of urban denoted referents.

The conclusion of this analysis refers to the fact that the anthroponym ceases to be a personal marker and it will ultimately indicate a local topographical mark.

Cuvinte-cheie: extensii semantice, repere urbane, marcă topografică.

Keywords: schematic extensions, urban referents, topographical mark.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

Pârvu Boerescu

CUVINTE ROMÂNEȘTI CU „ETIMOLOGIA NECUNOSCUTĂ”:

1. BEREGATĂ, 2. A BĂGA, 3. VISCOL/ VICOL

Prin sintagma „etimologia necunoscută”, întâlnită îndeosebi în dicționarele explicative generale ale limbii române, autorii acestora își mărturisesc cu onestitate neputința de a „stabili originea unui cuvânt”, în măsura în care „explicarea evoluției lui fonetice și semantice” (cf. DEX) se dovedește a fi insuficientă pentru scopul propus. Am comite însă o mare nedreptate dacă cuvântul „necunoscută” din sintagmă ar fi interpretat fără excepție *ad litteram* și dacă am pune în întregime această necunoaștere pe seama „ignoranței” lexicografilor.

Dimpotrivă, aparenta necunoaștere a etimologiei unui cuvânt poate fi cauzată uneori chiar de excesul de cunoștințe și de abundența informației structurate într-o multitudine de ipoteze contradictorii și controversate, în fața căreia un lexicograf aflat în *l’embarras du choix* preferă să nu se pronunțe. Dicționarele speciale *etimologice* își pot permite luxul de a înlocui așa-zisa „etimologie necunoscută” prin indicații circumscrise fiecărei situații în parte: etimologie posibilă/ probabilă/ controversată/ nesigură/ îndoielnică/ obscură etc. și, doar în ultimă instanță, necunoscută, deoarece asemenea lucrări dispun de spațiul necesar pentru explicații.

Ambiguitatea sintagmei discutate sporește datorită faptului că prin „etimologie” se subînțelege de cele mai multe ori „etimonul” concret, cuvântul sau radicalul originar care ilustrează etimologia căutată, cel mai adesea fără niciun alt comentariu. Este nevoie de mult curaj pentru a oferi o soluție etimologică într-un dicționar explicativ de uz curent fără ca aceasta să fie însoțită de etimonul așteptat. Acest act de curaj, încă discutabil din punct de vedere științific, a fost înfăptuit recent de autorii DEXI.

1. Despre **BEREGATĂ**, de exemplu, se afirmă în acest dicționar că ar fi un „probabil cuvânt autohton”, deși lipsește presupusul etimon traco-dac justificativ. Acesta trebuia să fi fost reconstruit ținându-se seama de variantele regionale ale cuvântului, anume: *belegată*, *berăgată*, *beregău*, *beregus*, *beregheată*, *berigată*, *birighiată*, *gher(e)beată*, *verigată*, precum și de forma istroromână *biricuată*, fără a neglija srb. *berikat* și sloven. *birikata* (împrumutate din dacoromână, respectiv din istroromână, după opinia autorizată a lui Petar Skok), desigur prin raportare la gr. *φάρυγξ*, *-φρυγος* „gâtlej, faringe” și la rad. i.-e. *bh₂rug-* „gâtlej, trahee” (Pokorny, IEW, 145).

Este oare posibilă reconstruirea formei probabile din latina dunăreană pentru *beregată*? Sonorizarea ocluzivei velare, probabil de dată mai recentă (cf. *acăța* > *agăța*, *clucă* > *glugă* etc.), nu privește decât dialectul dacoromân. De aceea, o formă protoromână **biricata*, conținând sufixul latin-romanice -*ata* (cf. *beregău* sau *bereguș*, datorate schimbării de sufix) ar putea explica cele mai multe variante. Dar, dacă *gher(e)beată* a rezultat în mod cert dintr-o metateză, nu putem fi la fel de siguri că palatalizarea ocluzivei velare sonore în *beregheată* și *birighiată* ar fi cauzată doar de influența vocalelor palatale precedente și nu de prezența unui *k* sau *g* original, al temei românești arhaice, care și ea putea să aibă variante fonetice. Forma *verigată* poate proveni din încrucișarea cu r. *verigă* (< v. sl., cf. DLR), probabil o etimologie populară, fără motivație semantică, în timp ce originea variantei *belegată* rămâne deocamdată obscură.

Soluțiile anterioare pentru etimologia cuvântului *beregată* implică, în primul rând, mari dificultăți fonetice. Atât în ipoteza lui S. Pușcariu (DR, IX, 440): lat. *verruca* „ieșitură, neg”, cu sufixul latin-romanice -*āta* (cf. *bucca*, **buccāta*), cât și în cazul rad. i.-e. *bh₂rug-* „gâtlej, trahee”, la care se raportează gr. *φάρυγξ*, *-υγγος* „faringe” (I.I. Russu, DR, XI, 154; ER, 265), în temă apare un *u*, motiv pentru care forma românească așteptată ar fi fost cu aproximație: **văruc-ată* sau **bărug-ată*/**bărâg-ată*.

În vechea italiană și în provensală întâlnim pentru *beregată*, cf. REW³, 3685, formele *gargatta*, respectiv *gargata*, provenind din sufixarea rădăcinii onomatopice larg răspândite **garg-* „sunet caracteristic *gargarei*, gâlgâit”. Fonetismul acestora, parțial asemănător cu cel al cuvântului românesc, l-a determinat pe W. Meyer-Lübke să imagineze disimilarea primului *g-* din *gargata* la *b-* din *bergată* [sic], o explicație vădit insuficientă, după opinia lui Al. Graur (BL, V, 99).

Ne putem întreba, pe bună dreptate, dacă nu este totuși mai potrivită din toate punctele de vedere etimologia propusă de Petar Skok (ERHS, I, 1971, p. 139): adj. lat. *umbilicāta* „în formă de cordon ombilical”, substantivat (cf. adj. lat. *barbātus* „cu barbă, bărbos” > r. *bărbat* = lat. *vir*). Silaba inițială a lat. *umbilīcus*/**umbulīcus* a căzut atât în r. *buric* cât și în it. pop. *bèllico*, astfel că ipoteza unui etimon latin popular **bilicāta* pare să fie perfect acceptabilă din punct de vedere fonetic.

Ținând seama de sensul prim al cuvântului *buric*, cel de cordon ombilical, ne putem imagina tranziția semantică de la ceva „în formă de cordon ombilical [tăiat]”, la organul tubular reprezentat de „laringe”, secționat la animalele sacrificate, după cum și buricul este *tăiat* la copii și la animalele nou-născute.

Este interesant faptul că derivatul pe teren românesc al lui *buric*: *buricat* se referă de multe ori la ceva „ieșit în relief, gurguiat”, sens suplimentar pe care îl avea cu multă probabilitate și adj. lat. *umbilicātus*, -*a*, întrucât o relație semantică similară, dar în direcție opusă, poate fi identificată în evoluția de la lat. *gurgulio* „beregată” la r. *gurgui* „vârf, sfârc, mamelon”. Examinarea beregatei tăiate a animalelor, precum și imaginea părții anterioare a gâtului, la bărbați, cu mărul lui Adam proeminent, pot să fi contribuit de asemenea, într-o mare măsură, la specializarea cuvântului latin (*um*)*bilicāta* pentru ceea ce numim astăzi *beregată*.

Dacă acceptăm etimologia propusă de Petar Skok, mai este oare nevoie de ipoteza originii autohtone, de baza disilabică i.-e. **bhere-g-* „tăietură, faringe” imaginată de I.I. Russu? Faptul că această bază a fost reconstruită pornind numai de la limba română ridică multe semne de întrebare și ne îndeamnă la prudență. Totuși, ținând seama de cuvântul v. gr. *φάρυγξ*, *-φυγος* „gât, faringe”, nu putem exclude cu totul probabilitatea existenței unui mai vechi dublet autohton, apropiat fonetic și semantic de lat. **(um)bilicāta*. Dacă a existat, acest cuvânt autohton ar fi putut facilita specializarea sensului cuvântului latin și ar fi motivat mai puternic evoluția fonetică *c > g* din dacoromână, putând fi considerat ca termen secund al unei contaminări în cadrul bilingvismului latin–geto-dac.

Deși nu suntem încă pregătiți să acceptăm mai multe etimoane pentru un cuvânt, atunci când nu putem preciza sursa etimologiei multiple, influența reciprocă dintre cuvintele latine și cele presupus autohtone va rămâne în ultimă instanță singura soluție posibilă pentru a evita blocajul în teorii ireductibil opuse, de tipul purismului etimologic, fie el latinist, fie el autohtonist.

2. Un alt exemplu tipic de cuvânt cu „etimologia necunoscută” este verbul **A BĂGA**, care a fost explicat, cf. I.I. Russu, ER, 162, prin **latină** (B o b b, I, 94: *abago, inago*, v. *introago*; L e x B, 43: „*bag* a obsoletu *vagio* [sic], unde et *vagina*” [probabil, un *lapsus calami*: *vagio* în loc de lat. arhaic *vago*]; L a u r i a n – M., Gloss., 42: *pango, pago*; H a s d e u, EMR, 2334: **vadāre*, cf. *vado*; P u ș c a r i u, DR, V, 902: un alt **vagō* decât *vagor*, cf. *vāgina*; C i o r ă n e s c u, 595: *bīgare < bīga*; A. A v r a m, NCE, 36: **bagare < *baga = caua*; B o e r e s c u, LR, 2001/5–6, 269: **bagāre = vagāre/ vagāri*); prin (neo)**greacă** (C i h a c, II, 638: cf. *βάζω, βάνω, βάλλω* „a pune”); prin vechea **germană** (G i u g l e a, DR, II, 272: *< bauga* „inel”); prin vechea **slavă** (S c r i b a n, D, 145: cf. *badati* „a găuri”); prin **bulgară** (G. P a s c u, ArhR, X, 473: cf. [reg.] *bākam* „fourrer, glisser” [vezi și bg. lit. *pāham* „a băga, a vârî”]); **romanic** (M e y e r - L ü b k e, REW³, 880: *< *baga* „burduf”); **autohton**, comparat cu **albăneza** (M i k l o s i c h, SE, 8: cf. alb. dial. gheg *baig* „fero” [„a purta”]); împrumut dintr-o limbă **nordică**, indo-europeană (G. M e y e r, IF (1896), 115, v. *infra*); prin **dacică** (R e i c h e n k r o n, *Das Dakische*, 87: i.-e. **bedh-* „stechen, besser in die Erde stechen, graben”, cf. IEW, 113); prin **traco-dacă** (I. I. R u s s u, ER, 261, v. *infra*; A. I o n e s c u, 1985, 49: rad. i.-e. **bhāgh-* „a lupta” → a intra (în luptă); M. V i n e r e a n u, DEIE, 2008, 120: *< PIE *bhag-* „a împărți, a alocă”, cf. IEW, 107; Barnhart, 71).

Dintre explicațiile etimologice detaliate anterioare, deosebit de interesantă pentru o discuție mai largă este cea dată de Gustav Meyer (IF, 1896, p. 115): «*a băga* aparține rădăcinii **romanice** *baga*, cu înțelesul de bază „povară purtată de animale, burduf umplut cu vin”, cf. v. fr. *bagua, bague* „legătură, boccea”, sp. *baga* [?] „povara catărului”, nord-it. *baga* „burduf, burtă, burdihan”, bresc. *bagar, bergam. bagà* „a bea zdravăn, a adăpa, a trage la masea”, friul. *baghe* „burduf”, it. *bagaglio*, fr. *bagage* „bagaj”. Dacă acest *bag-* ar fi străin în limbile latino-romanice, el ar putea fi pus în legătură cu rad. i.-e. **bhag-*, cf. v. ind. *bhājati* „distribuie acordă”;

cf. gr. *φαγεῖν* „a mânca” (< „porție de mâncare”); cf. v. sl. *bogŭ* „bogăție” [etc.]». Concluzia lui Gustav Meyer era următoarea: „Cuvântul românesc ar trebui să fie împrumutat dintr-o limbă nordică [germanică], în care i.-e. *bh-* se preface în *b*.”

Cu 85 de ani mai târziu, concluzia lui I.I. Russu (ER, 262) se dovedește a fi mai puțin clară, dar mult mai prudentă: *a băga* „trebuie atribuit fondului autohton (DLR, Pușcariu), dar o etimologie limpede, sigură nu se poate oferi, căci între bazele indo-europene încă nu găsim o legătură [semantică! *n.n.*, *P.B.*] verosimilă pentru un arhetip de forma **bag-*, **vag-*, deci vreo bază i.-e. **b(h)ag-*, **b(h)eg(h)-*, respectiv **uag-/ ueg(h)-*.”

Soluția dată de noi a pornit de la constatarea citată mai sus: dacă nu poate fi găsită o legătură verosimilă cu vreunul dintre radicalele indo-europene studiate de I.I. Russu, șansele cele mai mari sunt ca verbul *a băga* să fie de origine latin-romanică.

În primul meu articol dedicat acestui verb (LR, 2001/5–6, p. 269–274), eram de părere că un verb latin popular **bagāre* poate fi pus în relație, cel mai probabil, cu lat. arh. *vagāre*, respectiv cu lat. cl. *vagāri* „a (se) mișca încoace și încolo”, prin comparație cu evoluția semantică suferită de lat. *vagāre* în vechea franceză: v. fr. *vaier*, *vajer* „a deborda, a invada etc.” (REW³, 9121a), cf. *aler vajant* „déborder” (fleuve), cca 1150, *vaier/ vajer/ aler vaiant* „faire des incursions militaires” (= *a intra și a ieși în/ din teritoriul dușman*), cf. v. fr. *vager* „pousser au hasard” (plante), *vaguer* „se déplacer au hasard (d’une partie du corps)” (Wartburg, FEW, XIV, 56, p. 120).

Desigur, a trebuit să admit că a intervenit o evidentă restrângere de sens: de la „a mișca ceva încoace și încolo”, la „a introduce și (sau *pentru*) a scoate ceva (o sabie în/din teacă [= lat. *vagina*] etc.)”. Dar, la fel ca și în cazul verbului lat. *plicare* „a îndoi, a împături, a strânge (vele, corturi, bagaje)”, care în spaniolă a evoluat spre *llegar* „a sosi”, iar în românește a evoluat spre *a pleca*, în mod asemănător, lat. pop. **bagare* a prezentat o dezvoltare semantică divergentă, ajungând ca, printr-o polarizare de sens, r. *a băga* să însemne doar „a introduce, a pune”, în timp ce *baguer*, de exemplu, în dialectul valon din Liège să dobândească sensul generic opus, cel de „a scoate (afară)”, mai precis: „a mișca, a muta ceva din loc” sau „a da/ a trage afară” (REW³, 880: „ausziehen”; cf. FEW, I, 204: „déménager, décamper”; cf. Haust, DL, 56 și Cornu, DL, 2008: „déménager, déloger, expulser”).

Dacă acceptăm contaminarea în latina populară dintre *vagāre/ *bagāre* și *vacāre/ *vocāre* (cf. REW³, 9108), am mai putea adăuga o polarizare de sens paralelă și în ceea ce privește verbul sard logudorez *bogare* „a scoate”, cu o mulțime de subsensuri, cf. *Dizionario (Online) de sa limba sarda*, s.v. *bocàre*: „leare o zugher dae intro a fora [„a lua (cu sine) ceva dinăuntru în afară, a scoate”, cf. lat. *vacāre/ vacuāre* și *vagāre*, cu sens restrâns!], fintzas in su sensu de fagher bider [chiar în sensul de „a scoate la vedere, a face să se vadă”], de ammustrare [de „a arăta”]; leare (unu pinzos) dae dossu [„a lua (un obiect) dintr-un ansamblu/ dintr-un corp (complex)”, catzare [„a da afară”], fagher benner mancu [„a face să vină mai puțin”], ispendhere [„a cheltui”], nădu de cantidade leàrendhe una parte o fintzas

totu [„a lua o parte sau aproape totul dintr-o cantitate”]; agabbare [„a termina”]; istesiare de pare [„a depărta, a distanța de (ceva)”], moer dae s’incăssiu (fintzas unu mermu) [„a scoate, a disloca din încheietură/ din montură (chiar și un membru)”]; *essire dae su letu de su riu* [„a deborda (a ieși din albia râului)”, cf. v. fr. *vaiier!*]; *crobu cun crobu no si ndi bogant s’ogu* [„corb la corb nu-și scoate ochiul”] etc.

Dificultatea pe care nu am discutat-o până acum este aceea că wallon. *baguer* „a scoate (afară)” este înregistrat în REW³, 880 (împreună cu r. *a băga*), ca aparținând rădăcinii romanice **baga*, care, așa cum am văzut mai sus, ar putea fi înrudită cu engl. *bag* „sac, traistă” și cu v. isl. *baggi* „pack, bundle” „legăturică, boccea” (cf. *Chambers* [Barnhart], DE, s.v. *bag*, p. 71), fără să avem o raportare limpede la vreun radical indo-european cunoscut.

Arătăm în cel de al doilea articol al meu în legătură cu verbul *a băga* (Boerescu, LR, 2007/4, p. 405–407) că «ar mai trebui amintite și celelalte forme romanice omonime, pentru a urmări firescul evoluțiilor semantice înregistrate, mai ales în cazul nord-it. *baga* „Bündel”, „Beutel”, „Börse” [legătură, boccea; pungă, săculeț, traistă; pungă de bani] și fig. „dicker Bauch” [burtă mare, grasă, burduhan], cu derivatele verbale: bergam., bresc. *bagár* „saufen” [a se adăpa, a se bețivi], comask. *bagá* „zechen” [a bea zdravăn, a trage la măsea], care l-au determinat pe W. Meyer-Lübke, pe urmele lui G. Meyer, să includă verbul rom. *a băga* [cf. *bagă în el/ bagă la burdihan!*] printre urmașii romanicului **baga* „Schlauch” [burduf] (REW³, 880).»

Posibilitatea ca verbul *a băga* să fie raportat în paralel și la tema romanică **baga* „burduf” ar putea fi susținută într-o oarecare măsură de comparația dintre *a băga* și MENgl. *bagge* „bag” > *baggen* „to put in a bag”, cf. engl. *bag* „sac”/ *to bag* „a băga în sac, a îndesa”, pe baza relației semantice dintre *burduf* și *a burduși* „a umple tare, a îndesa, a înghesui”.

Evoluția fonetică și restrângerea de sens amintită mai sus, de la lat. *vagāre* „a mișca ceva încoace și încolo”, la **bagāre* „a introduce și (sau pentru) a scoate” este clar confirmată de existența verbului wallon. (Liège) *baguer*, care, la fel cu r. *a băga*, poate fi legat apoi de rădăcina romanică **baga* „burduf” (REW³, 880) printr-o contaminare din perioada latină târzie, ceea ce a permis ca ocluziva velară sonoră *g* să fie păstrată nealterată în dialectul din Liège, spre deosebire de v. fr. *vaiier*, unde ocluziva a dispărut în mod normal. Wallon. *baguer* și sard. log. *bogare*, ambele având înțelesul general de „a scoate” sau de „a mișca (ceva, în afară)”, se apropie din punct de vedere semantic pe de o parte de lat. *vacāre* „a fi gol” (REW³, 9108, cf. *vacuāre* „a goli” – REW³, 9114), iar pe de altă parte de v. fr. *vaiier* „a deborda” sau „a intra în/ (și) a ieși din/ teritoriul dușman” (< lat. *vagāre*). În cazul acestor forme romanice occidentale trebuie să admitem contaminarea locală între cele două cuvinte latine cu fonetism apropiat și cu sensuri de multe ori convergente: *vacāre* (și var. **vocāre*) + *vagāre*, iar apoi o nouă contaminare, cu **bagāre* < **bag(a)* (cf. REW³, 880).

În ceea ce privește verbul r. *a băga*, încep să cred că lat. pop. **bagāre* = cl. *vagāre/-ri*, însoțit uneori de o vădită conotație sexuală (cf. alb. *fus, fut* „a pune”)

trebuia să fi fost influențat în Romania răsăriteană, începând cu sec. III d. Hr., și de romanicul **baga* „burduf” (comparat cu radicalul nordic **bagg-* „sac, boccea”), inclusiv de verbe derivate din această temă.

Restrângerile sau dezvoltările semantice neobișnuite, neașteptate sau divergente, ajungând uneori la sensuri opuse, sunt întâlnite în toate limbile romanice fără ca acestea să devină o „problemă” din punct de vedere etimologic. Ele pot fi datorate fie unor evoluții semantice locale, cum ar fi sp. *llegar* „a sosi” comparat cu r. *a pleca*; it. *salire* „a urca” sau sp. *salir* „a ieși” în comparație cu r. *a sări*; fr. *partir* și it. *partire* „a pleca” în comparație cu r. *a (îm)părți* etc., fie unor convergențe sau contaminări multiple, pentru care se pot vedea cele câteva exemple cu explicațiile date de Yakov Malkiel, ap. Marius Sala, IELR, 117–121 și de către mine, în articolul *Dificultăți ale etimologiei limbii române – a arăta, arătare, arătos* (LR, LVI, 2007, nr. 1, p. 3–18): *a arăta* < lat. *ēlātāre* (< *ēlātum*, *esserre*) + lat. *ēlitāre* (< *litāre*) + **arreptāre* (< *arreptum*, *arripere*), *cât* < lat. *quantus* + *quotus* + *cata*, *a merge* < lat. *mergere* + *meāre* + *pergere*, *scorbură* < lat. *corbula* + **scrobula* (< *scrobis*), *străin* < lat. **extraliēnus* (lat. *extrāneus* + *aliēnus*) etc.

Romanicul *baga*, v. islandez *baggi* și m. engl. *bagge* (cf. engl. *bag*) nu sunt înregistrate ca aparținând vreunui dintre radicalele indo-europene din dicționarele Walde–Pokorny (WP), Walde–Hofmann (LEW) sau Pokorny (IEW). Apartenența acestor cuvinte la rad. i.-e. **bhag-* (cf. G. Meyer, IF, 115; Pokorny, IEW, 107) este împiedicată nu numai de marele ecart semantic dintre v. pers. *baga* „zeu” sau sl. *Bogŭ* „Dumnezeu”, de exemplu, și romanicul *baga* „burduf, boccea, povară pentru animale”, dar și de prea dificila încadrare a acestuia din urmă în semantismul inițial atribuit radicalului i.-e. **bhag-*.

Nici comparația cu gr. *φαγεῖν* „a mânca” (Vinereanu, DEIE, 120, cf. IEW, 107), care ar putea fi eventual interpretat și ca „a pune ceva în stomac”, nu pare să fie de mai mult folos, deoarece *a băga nu* poate fi pus în legătură, așa cum bine a arătat I.I. Russu, cu rad. i.-e. **bhag-*, al cărui sens principal este cel de „a împărți, a destina (a fi destinat) ca parte, ca porție”, cf. v. ind. *bhājati* „el distribuie, acordă”; av. *baga* „parte, destin (mai ales favorabil)”, v. sl. *bogŭ* „Dumnezeu”, *bogatŭ* „bogat” etc. (cf. WP, II, 127–128, IEW, 107, citat după I.I. Russu, ER. 263).

În consecință, verbul *a băga* este moștenit cu cea mai mare probabilitate din lat. pop. **bagāre* (cl. *vagāre*), cf. v. fr. *vaiier*, *vajer*, *vaguer*, cf. wall. (Liège) *baguer*, sard. log. *bogare*, prin contaminare cu rădăcina romanică **baga* (cf. REW³, 880).

Dacă am postula în paralel existența unui cuvânt autohton cu formă și sensuri asemănătoare, care ar fi interacționat cu lat. *vagāre*/ **bagāre*, fie chiar și invocând comparația neconcludentă cu engl. *to bag* – ceea ce ar presupune o înrudire extrem de îndepărtată, această ultimă ipoteză ar avea nevoie în viitor de cercetări comparative mult mai aprofundate, în toate limbile și dialectele aparținând familiei indo-europene, pentru a deveni realmente credibilă.

O etimologie foarte simplă pentru verbul *a băga* pare să fi rămas un ideal încă neatins. De aceea, îmbogățirea și trierea continuă a cunoștințelor noastre despre acest verb rămâne singura cale de urmat pentru găsirea acelei soluții etimologice optime și definitive pe care o dorim cu toții.

3. Originea cuvântului **VISCOL**, a variantei reg. înv. **vicol** și a verbelor **a viscoli/ vicoli** este considerată „necunoscută” în majoritatea dicționarelor curente (DLR, MDA, DEX, DEXI).

Ipotezele și informațiile etimologice despre acest cuvânt (urmând lista lui I.I. Russu, ER, 419, corectată și completată) sunt următoarele:

• B o b b, II, 575: [„Unor cuvinte streine ce au intrat în limba Romanesca se pune Romaneste întielesu.”] *Vicol* „Vent mare puternic”. • L e x B, 754: *vicól*, 758: *viscoálă* – graec. βέμβιξ turbo [„vârtej (de apă)”]. • L a u r i a n – M., Gloss, 575: „VICOLU – compara *viscolu* si *viforu*, vedi si *viferu* in Dictionariu. VISCOLU ... – observa in se co d’in coge de Carpati se dice mai allessu despre ninsórea cu ventu tare...” • C i h a c, DEDR, II, 456: (s.v. **vijelie**;) – **vicól**, **viscol**, s., tourbillon, orage, grain de vent, temps orageux, venteux et pluvieux ou neigeux; - *vicolós*, *viscolós*, a., orageux; - *vijelesc*, *vicolesc*, *viscolesc*, í, vb., tourbillonner, il fait de la neige ou de la pluie menue; - *vicolie*, *viscolie*, s. v. *vicol*; *pol.* wieja, wija, wjadł *temps venteux et pluvieux ou neigeux*, *cr. serb.* vjarica *temps orageux et neigeux*; cfr. *vsł.* viti-vija *circumagere*, *vijalica tempestas*; v. Curt.³ 593; v. *vifor*. *Vicoleni*, nom de localités. • T i k t i n, DRG, p. 1757: **viscol** Siehe [vezi] *vifor*; p. 1738: **vifor**: **Et.** Ksl. *vihřũ*, serb. *vihor*, russ. *vihorũ*. Die dunklen *vicól*, *viscol* sind viell. damit verwandt. [Obscurele *vicól*, *viscol* sunt probabil înrudite cu acestea.] • R e s m e r i ț ă: lat. *vis* (abl. *vĩ*) „cu putere” + *halare* „a sufla” [sic] (corect: „a răspândi un miros, a exhala”). • S c r i b a n, *Arhiva* XXX, 1923, p. 286: magh. **vesköl̃ni* în loc de *veskõdni* „a fi agitat”. [D r ă g a n u: corect *veszkõdni* „a se supăra, a se necăji → a se agita” (Szinnyei, MTsz., II, 971).] • D r ă g a n u, DR, V, 377: magh. [reg.] *viszkol-* (*visz-*, inf. *vinni* „a duce”) 1. „a mișca încoace și încolo, a duce, a trage, a târî, a împinge”; 2. „a se cuibări, a se vârfi, a se mișca neliniștit încoace și încolo” (Szinnyei, MTsz, II, 1006). • S c r i b a n, D, 1410: magh. **veszköl̃ni* în loc de *veszkõdni* „a fi agitat”. • G r a u r, BL, IV, 94: *viscoli*, *vicoli* „souffler en tempête, neiger en tempête”, considéré comme dérivé de *viscol*, *vicol*, qui est peut-être déverbatif de *viscoli*. • C i o r ă n e s c u, DER, 9249 (s.v. **vifor**): Derivările propuse până acum pentru *viscol* nu par suficiente [citați: Drăganu și Scriban]. • E. P e t r o v i c i, *Istoria României*, I, 1960, 793, cuvânt slav. • S D E M, 76: **viscol**. Origine neclară. Probabil slavă. Comp. scr. *viska* [sic] „îpăț”, „nechezat” [vezi srb. *vika*]; ucr. *vihteliti* „a bate un vânt puternic”; *vihola* „vifor”, „vijelie” [ucr. *вихола* „viforniță, viscol, vifor” DU-R, 1964]. S D E M, 74: **vijelie**. Origine neclară. Probabil slavă. Comp. maced. *виеж* „urlet” (< *vue* „a urla”). Același *vi-* slav figurează, probabil, și în *vicol*, *viscol*. • T a m á s, EWUER, 858–859: [Consideră greșită etimologia propusă de Scriban și nu comentează soluția lui Drăganu.] Ein sehr problematisches Wort. • R e i c h e n k r o n, *Das Dakische*, 170: mit einer Grundlage idg. **uē-* bzw. **uĩ-* + *-sko* + *-lo-*. • R u s s u, ER, 419: O temă i.-e. bine indicată de Reichenkron: **vis-k-*, aparținând la rad. primar **ue-* „a sufla, a bate vântul” (IEW, 83). Un **vis-k-ol(n)-* va fi stând la baza lui *viscol* străromân, dacă nu cumva acesta este un derivat al epocii romanice din tema autohtonă **visco-* (*vesc-*); ori *-col(l)-* este o temă i.-e. (**kel-*, **kuel-*)?

● G. I v ă n e s c u, în H. M i h ă e s c u, *La romanité*, 318: ipotetică origine traco-dacă [după Reichenkron]. ● V i n e r e a n u, DEIE, 2008, 898: Din PIE *ue-sko-lo [cf. Reichenkron]. Are aceeași origine cu lituan. (dial.) *viesoles* „viscol” și let. *veīsuols* „viscol” [sic]. Toate aceste forme sunt probabil de origine imitativă, ca și *vijelie*, dar cu certitudine sunt forme vechi... Origine traco-dacă.

Ipotezele enumerate se pot grupa în trei direcții de cercetare: limba maghiară, limbile slave, lexicul autohton. Dintre acestea, etimologiile maghiare se exclud de la sine, din moment ce verbele **veszkölni*, cf. *veszködni* (Scriban) și *viszkol-*, cf. *visz*, *vinni* (Drăganu) au fie o existență virtuală, fie o răspândire foarte limitată, regională, fiind practic necunoscute vorbitorului de limbă maghiară, nativ și cultivat. Un asemenea tip de împrumut este absurd, în condițiile în care *viscol* și *vicol* sunt cuvinte de largă circulație, primul fiind inclus de Al. Graur în fondul principal lexical al limbii române (Graur, *Încercare...*, 55), iar verbul *a viscoli*, în vocabularul reprezentativ al limbii române (VRR, *ap.* Sala, VRLR, 41). Cum ar fi putut românii din toate colțurile țării să învețe un cuvânt maghiar oarecare, dacă acesta nu figurează în dicționarele bilingve maghiaro-române și dacă maghiarii înșiși nu-l cunosc?

Înainte de a examina etimologiile slave și cele autohtone propuse anterior, este necesar să enumerăm, cf. DLR, s.v. **viscol** (și reg. **viscól**), variantele cuvântului: **vicol** (PH) și **vicól** (LB); *viscor*; *vișcol* și *vișcól*, *vâșcol*, *vicul*, *gicul*, *gigul*, *jicol* și derivatul *viscolie*. Verbul **a viscoli** (*viscolește* și reg. *viscolă*) are variantele: înv. și reg. *a vicolí*, reg. *a vicolá*; *a vișcolí*, *jicolí*, *jiculí* și derivatul regresiv: *viscoálă*. Vezi și *a ghicoli*.

Din indicația dată în DLR, MDA, DEX și DEXI: v. *v i s c o l* se înțelege că verbul *a viscoli* ar fi derivat din subst. *viscol*, iar *a vicola/ vicoli* din *vicol*, părere neîmpărtășită de A. Scriban, N. Drăganu și, parțial, de Al. Graur (v. *supra*).

Din punctul de vedere al răspândirii geografice, în lipsa unei hărți a *Atlasului lingvistic român*, aflăm din DLR localizarea unora dintre variantele enumerate, în punctele anchetate la întrebările nr. 1230, 1249 și 1252 din *Chestionar*: **viscól** – Viziru, j. Brăila (700), Cloșani și Cerneți, j. Mehedinți (837, 850); **viscor** – Păulești, lângă Ploiești (748); **vișcol** – Boița, lângă Tâlmaciu, j. Sibiu (122); **vișcól** – Pui, lângă Hațeg (118); **vicul** – Valea Moldovei (A VI 26); **jicol** – Capu Codrului, lângă Gura Humorului, j. Suceava (378); **a vicolá** – Stoișești, lângă Bârlad (618).

Forma regională **vicol** este atestată (cf. DLR) mai întâi în anul 1425, ca toponim în Moldova (D. Bogdan, *Glosar...*, 216), și este întâlnită apoi în *Psaltirea Hurmuzachi* (124^v/3), la Varlaam, *Cazania* (30), în *Noul Testament* de la Bălgrad (171^f/7), la Dosoftei, *Psaltirea în versuri* (55/8), Cantemir, *Hronicul* (297), Alecsandri, *Opere* (V, 73), Eminescu, *Opere* (IV, 430). Forma **viscolește** este și ea atestată la Donici, *Fabule* (I, 7/6) etc.; **vicolit** la Filipescu, *Dascaul agronomiei* (II, 27/13); **vicolitură** la S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români* (I, 116) etc.

În consecință, *vicol* și *a vicoli/ vicola* aparțin ariei nordice, supraviețuind ca forme vii, populare, mai mult în Moldova, unde sunt localizate și variantele cu labiala palatalizată *gicul*, *gigul*, *jicol*, respectiv *a jicoli/ jiculi*.

În privința etimologiilor slave, o eventuală derivare a r. *viscol/ vicol* din v. sl. *vichŭrŭ* > *vihorŭ* (> r. *viŭfor*), cf. bg. *vihăr* „vârtej, rafală; vijelie; srb. *vihor* „vârtej; vijelie, furtună; viŭfor, viŭforiță”; cf. ucr. *віхор*, *-хоры* sau *-хры* „vârtej, strâmbă, volbură, sul”; *віхоруму(ся)* „a (se) roti în vârtej, a (se) învolbura, a se învârteji (vântul, zăpada)”, ori vaga înrudire dintre *viŭfor* și *viscol*, sugerată de Laurian – Massim, Tiktin și Ciorănescu, acestea nu au fost lămurite îndeajuns până acum. Singurul lucru cert este că *viscol/ vicol* și *viŭfor* au circulat multă vreme în paralel, în aceleași graiuri, ceea ce a avut drept urmare apariția variantelor simetric contaminate *viscor* și *viŭfol*, din cauza evidentei atracții paronimice reciproce.

Derivarea directă a variantelor *vicol* și *viscol* din sl. *vihorŭ* (> r. *viŭfor*) este exclusă din motive fonetice. De regulă, sunetul *h* de origine slavă nu se transformă în română într-un *c* [k] sau în grupul consonantic *sc*. Dovadă sunt variantele cuvântului *viŭfor*: *vihor* (formă etimologică, regională, învechită), *viŭor* (cu dispariția lui *h*) și *vivor*, care confirmă legea fonetică dată de E. Petrovici pentru evoluția sunetului slav *h* în română: cf. v. sl. *vrŭhŭ* > r. *vârĥ* > *vârĥ* > *vârĥ* sau v. sl. *vrŭhŭ* > r. *vârĥ* > *vâr* (> *vârĥ*) etc., una dintre excepțiile de la această lege, reprezentată de verbul *a iscodi* (< sl. *ishoditi* „a ieși”), putându-se explica mai curând prin contaminarea cu sl. *iskŭ* „cercetare” (cf. Ciorănescu, 4509) și slv. *iskŭ*, *iskati* „a căuta” (Pokorny, IEW, 16).

Referirea din SDEM la ucr. *віхор* „viscol” și la srb. *viska* „nechezat” [cf. srb. *vika* „țipăt”; „strigăte, țipete; gălăgie, zarvă, larmă, tărațoi” (Gămulescu – Jivkovič, DScr-R)], care ar putea fi apropiate fonetic de r. *viscol/ vicol*, precum și relația etimologică dintre *viscol* și *vijelie*, cuvânt considerat de origine slavă de către Cihac, comparat în SDEM cu maced. *виеж* „urlet” (< *vue* „a urla”), în DLR cu *a vâjâi*, în DEXI: „de la. *a vâjâi*”, iar în DEX cu etimologia necunoscută, toate aceste raportări ridică o serie de întrebări esențiale pentru elucidarea etimologiei cuvântului *viscol*.

Care este înțelesul său de bază sau cum poate fi descris mai precis fenomenul atmosferic astfel denumit? Cum se raportează acesta în conștiința omului? Cum receptăm *viscolul*, auditiv, tactil sau cinetic? Este un cuvânt imitativ sau unul metaforic? Care e diferența specifică dintre *viscol* și *viŭfor*?

Din citatele date în DLR rezultă că *viscolul* provoacă uneori imagini auditive: ...Ș-al nopței vânt cu șuier viscolește; Alecsandri, O. II, 64. Ne-a fluierat și ne-a șuierat pân' ne-a asurzit, și era gata-gata să ne acopere și grajdurile. Agârbiceanu, O, XII, 197.

Era o iarnă aspră ș-o noapte ce-ngrozește. Și crivățul cu viscol mugea precum mugește un taur ce-i rănit. Bolliac, O, 96. Viscolul groaznic... își purta mânia în mugetele înspăimântătoare. Bujor, S, 55. Urletele viscolului nu se mai opreau. Barbu, Princ. 244.

Dacă ne rezumăm la receptarea auditivă a viscolului, vom fi surprinși să constatăm că verbul albanez *vishkëlloj*, relativ apropiat fonetic de *a viscoli*, are sensul de „a șuiera, a fluiera”, similar cu *fishkëllej*¹, cu variantele *fishkulloj*, *veshllloj*,

¹ Vezi și A. Poruciuc, *Confluente și etimologii*, Iași, Polirom, 1998, p. 48.

fëshëlloj etc., toate fiind derivate sau puse în relație cu lat. pop. *fistulare*, **fisclare* [$>$ it. *fischiare*] (cf. Meyer, EWAS, 112; Orel, AED, 509, 97), ori considerate creații onomatopeice (cf. Çabej, SE, I, 186). Dacă mai preluăm aici și imaginea cinetică și tactilă a viscolului, vânt cu zăpadă care *bate* sau *biciuiește* etc., am putea să ne referim și la alb. *vishkulloj* „a biciui, a bate cu nuiaua” $<$ *vishkull* „nuia, vargă” $<$ romanic **viscula* cf. **viscile* [?] (REW³, 9374; Orel AED, 509). Totuși, corespondentul românesc al alb. *vishkëlloj*, *vishkulloj* ar fi trebuit să fie *a *viscura/ *viscora/ *viscāra*, verbe inexistente în limbă, în ciuda prezenței variantei *viscor*. Lăsând deocamdată problema sufixului deoparte, să notăm corespondența româno-albaneză a posibilei teme verbale comune imitative *visc-/ vishk-* „a şuiera, a fluiera, a șfichiui”.

Prin imaginea sa sonoră, de *muget* sau *urlet*, viscolul ar putea fi raportat cu aceeași îndreptățire (cf. SDEM) la srb. *viska* „nechezat” și la srb. *vika* „țipăt, strigăt”, cel de al doilea mai însemnând și gălăgie sau larmă, fiind împrumutat chiar cu acest sens de băn. *a face vică* „a face gălăgie, zgomot”.

Srb. *vika* este considerat de P. Skok (ERHS, III, 592) ca «postverbal de la *vikati* „a striga, a țipa, a zbiera”, un verb exclusiv sud-slav [împrumutat și de albaneză (reg.): *vikas, vikat* „a țipa, a striga”, *vikāmē* „țipăt, strigăt, vaier”], care provine din rădăcina protosl. **vy-* $<$ i-e. onomatopeic **ū-*, fiind format cu ajutorul secvenței *-kati*, cf. *bukati* „a face zgomot, a mugi, a rage, a zbiera”. Compară cu verbul onomatopeic ceh. *výskati* „a scoate strigăte de bucurie”.

Aceeași rădăcină o găsim în bg. *вук* „strigăt, țipăt; gălăgie, larmă”, cu derivatele *вукàч, вукàчка, вукот* „strigăt” etc. și în vb. bg. *вѹкам* „a striga, a chema” etc. Despre bg. *вук* se spune în BER, fasc. 2, 1963, p. 147 că este un cuvânt slav de sud, format din baza **ū-kō-*, **ū-kā*, cf. *вѹя*² „a urla, a zbiera, a mugi” – având aceeași origine cu lit. *ap-úokas* „bufniță”, let. *aũka* „furtună, vijelie”.

În limba bulgară mai întâlnim, regional, și rădăcina *visk*, înrudită cu *vik*, dar specializată semantic: bg. *виск* „nechezat”, având ca derivat verbul *вѹскам* „a necheza” care se regăsește în srb.-cr. *visak, viska*, sloven. *viskatī*, ucr. *виск, вискати* [care nu sunt înregistrate de ESUM!], ceh. *výskati* (după BER, fasc. 2, 1963, p. 152). Etimologia propusă în BER pentru *виск* ar fi: vb. protosl. onomatopeic **vũkati*, cu *v* protetic și cu sufixul *-sko*, la rădăcina **ū*, căreia îi aparține și vb. *вѹкам* „a striga, a chema”, *вѹя*² „a urla, cf. v. bg. *вѹти, вѹжда* și *виуця*; bg. *виск* „nechezat” fiind împrumutat în albaneză: reg. *visk* „măgăruș”.

În limba sârbă, *viska* sau *visak*, cu variantele muntenegrene *fiska* și *hiska* „nechezatul (calului)”, ca și denominalul *viskati* „a necheza” sunt considerate de P. Skok (ERHS, III, 597) formații onomatopeice, din rădăcina **ũ-*, amplificată cu sufixul incoativ *-sk*. Cf. bg. *visk* „nechezat”, alb. *visk* „măgăruș”, pol. *wiskać*.

Să mai notăm, în consecință, existența celor două posibile teme comune imitative, (sud-)slave, *vik-* „țipăt” și *visk-* „nechezat, zbierat”.

Etimologia ucraineană propusă în SDEM, *віхола -ли* [*vihola*] „viforniță, vifor, viscol, vijelie” prezintă un interes considerabil, deși se lovește de aceeași

problemă a evoluției sunetului *h* slav în română, care nu evoluează niciodată spre un *-c-* [k] românesc *intervocalic* și nici spre grupul *-sc-* intervocalic. Acest fapt exclude posibilitatea împrumutului direct din ucraineană.

Alte evoluții târzii pe teren românesc: (reg.) *cram* < *hram*, (reg., rar) *duc* < *duh* se explică prin caracterul *velar* al spirantei de origine slavă, *h* velar putând fi înlocuit cu o ocluzivă doar atunci când era urmat de consoană (*cram*) sau când se afla la sfârșitul cuvântului (*duc*). În poziție intervocalică, însă, *h* românesc este o spirantă *laringală*. Din această cauză, de exemplu, împrumutul din slava veche *vihor* nu a putut dezvolta vreo formă regională **vicor*, alături de cunoscutele sale variante *vifor*, *viforă*, *vior*, *vioare*, *vivor*, *viŃol*.

Totuși, ucr. *віхола* = „метелиця” „viscol, vifor etc.”, cu variantele *віхало*, *віхóла*, *віхóлка*, ca și verbul *віхóлити* „крутити (снігом); розвіватися” [„a învărti, a răsuca (zăpada); a împrăștia, a spulbera”] sunt remarcabil de apropiate ca formă și ca sens de r. reg. *vicol*, *a vicoli*. În dicționarul etimologic ucrainean (ESUM, I, 407) găsim și verbul pol. reg. *wicholić* „валити, крутити” [„a rostogoli, a răsuca”], care ar putea proveni din ucraineană, după ESUM, iar ucr. *віхола* ar fi «derivat, ca și vb. *віяти* [„a vântura; a sufla, a adia”], din aceeași rădăcină protosl. **vēti*; – fiind înrudit cu lit. *višulas* „vârtej”, let. *veīsuōls*, „idem”, i.-e. **uei-s-* „a (ră)suci, a sufla”. Formele fonetice cu *vu* sunt determinate de apropierea cu *віхор* [„vârtej”], *вихати*. Cf. *віяти*, *віхор*.»

Surprinzător este faptul că în dicționarul român-ucrainean, având același redactor responsabil, G. Cocotailo, *viscol* este tradus doar prin ucr. *метелиця* sau *завірюха*, dar nu și prin *віхола*. Asemănător, *a viscoli* este tradus prin ucr. *месті* (*снігом*) [a mătura (zăpada)] și nu prin ucr. *віхóлити*. Din această traducere înțelegem, pe de o parte, că ucr. *віхола* și *віхóлити* s-ar putea să nu fie folosite în toate regiunile Ucrainei, iar pe de altă parte, ar reprezenta o confirmare că ele nu sunt cele mai uzuale cuvinte ucrainene pentru corespondentele lor românești.

Într-adevăr, limba ucraineană este deosebit de bogată în sinonime care au înțelesul de *viscol*. Pe lângă *віхола*, *метелиця* și *завірюха*, amintite mai sus, cuvântul cel mai uzual ucrainean ar fi de fapt, după părerea unor vorbitori nativi, *заметіль*, înrudit cu *замéта*, *заметільниця*, *метелиця*, *метіль*, toate cu sensul de viscol, și cu verbele *месті*, *заместі*, *замітати* „a mătura, a da cu mătura”, cf. *мітлá* „mătură” (vezi și *замéт*, *намéт* „nămete, troian”; *метільник* „măturător”, *метіння* „măturare”). Viscolul se mai traduce în mod obișnuit și prin ucr. *хуртовіна*, *завія*, prin formele contaminate *хуртелиця*, *хўга*, iar datorită influenței ruse, în plus, prin *в'юга*, *бурáн* sau, cu un sens mai general, (*грозовá/ сніжна*) *бўря*.

Legătura semantică atât de evidentă în limba ucraineană între acțiunea de „a mătura” și cea de „a viscoli”, respectiv între „mătură” și „viscol” ne deschide o perspectivă nouă și deosebit de atractivă pentru etimologia cuvântului *viscol*.

În vechea islandeză, *visk* se traduce prin „mănunchi, smoc, măturică”, iar v. dan., v. norv. și v. sued. *visk* prin „mătură” (J. de Vries, ANEW, 668), cf. engl. *whisk* „mănunchi de fire/ de pene”, „tel”, „mișcare scurtă și iute”. Verbele derivate au înțelesul unei mișcări rapide și repetate, de exemplu v. isl. *viska* „a șterge (cu

cârpa)”, înrudit cu m. engl. *wisk*, *wysk* „sweeping movement” și continuat de engl. *to whisk* „a scutura (praful)”, „a bate cu telul”, a mișca (repede) coada” etc. (cf. Chambers, DE, 1233).

Rădăcina germanică *wisk* „mișcare rapidă” a existat în limba vechilor franci (cf. REW³, 9557), în vechea frisonă și în vechea germană de sus. Ca substantiv, *wisk* avea în vechea germană de sus sensurile de „cârpă de șters, șomoioș de paie, mănunchi, pământuf”, cf. germ. *Wisch* „idem”, cf. engl. *wisp* „mănunchi, legătură de paie, măturică” (Köbler, AHDW, 270). Verbele derivate, inclusiv ags. *wiscian*, se raportează la un protogerm. **wiskōn*, cf. rad. i.-e. **ueis-k-* „a întoarce, a schimba direcția, a (ră)suci” (Pokorny, IEW, 1133; Kluge, EWD, 866). În vechea scandinavă mai întâlnim o temă înrudită cu rad. i.-e. **ueis-*, anume *wisla*, cf. germ. *Wiesel* și sued. *vessla* „nevăstuică” (REW³, 9559).

Verbele suedeze aparent înrudite: *vicka* „a mișca, a zgâlțâi”, *vika* „a schimba direcția, a coti”, *viska* „a sufla”, *vispa* „a bate (frișcă)”, *vifta* „a face semn cu mâna, a flutura, a da din coadă” sunt dovada existenței în limbile scandinave a unor rădăcini apropiate formal și semantic, unele dintre ele regăsindu-se și în română: *vic-* și *visc-*.

Rădăcina *vik-* este prezentă în multe limbi germanice, cf. protogerm. **wikōn*, în v. isl. *víkja* „a mișca, a învârti, a răsuși”, sued. *vicka* „a se mișca cu schimbări de direcție”; cf. nhd. hess. *wicken* „a mișca rapid și violent”, germ. *wickeln* „a (se) răsuși, a se învârti”; cf. rad. i.-e. **ueik-*, **ueig-* „a clătina, a răsuși” (Pokorny, IEW, 1130; Kluge, EWD, 858).

Înainte de a încerca să dăm o soluție etimologică pe baza comparației cu albaneza, cu limbile slave învecinate și cu limbile germanice, de la vechea islandeză până la engleza modernă și la limbile scandinave, suntem datori să mai investigăm dacă rădăcinile românești *visc-* și *vic-* sunt sau nu izolate în română.

Pornind de la variantele *viscol*, (reg.) *vișcol* și *vășcol*, găsim în DLR interj. *vășc!*, cuvânt care sugerează o mișcare bruscă, rapidă: *O nevăstuică își iese din gaura pusă-n margine de drum, se pune-n două labe... și iar – vășc! – întră la adăpost*. (Slavici, O, III, 228). Să ne amintim aici de v. scand. *wisla* „nevăstuică”.

Verbul regional *a vășca*¹ (Trans. Mold. și Bucov.), cu variantele *vășcăi*, *vășcări*, *vășcăi*, *vășgăi*; *văscă*, *văscări*, *văsgăi*, *vișgăi*, *văsgăi*; *vuscă* are sensul de „a se mișca, a se foi, a se agita, a se zbate să scape”, putând fi comparat, împreună cu *a se vășca*² (reg. despre ființe) „a se mișca brusc, a porni în grabă, a țâșni”, cu rădăcina germanică *wisk-*, care are același înțeles general. De aceea, etimologia din DLR: «et. nec., cf. ucr. *veštatisja*» [„a hoinări”!] este neadecvată fonetic și semantic. Sensul specializat al verbului *a vășca*¹ (despre câini) „a-și mișca mereu coada (când se gudură)” se regăsește identic la verbele engl. *to whisk* și sued. *vifta*.

Rădăcina *vic-*, din *vicol*, dezvoltată conform legilor fonetice românești, poate fi regăsită în verbe cu aparență onomatopeică *a vâcăi*, *a zvâcăi* „a zvâcni” (despre inimă, tâmpile) și, bineînțeles, în onomatopeea *zvâc*, care redă o mișcare bruscă, precipitată. În DLR (t. XIII/3), *a vâcăi* este considerat o variantă a verbului *a vâgăi*: (despre câini) „a da din cap sau din coadă”, ambele fiind înregistrate sub

cuvântul-titlu (reg.) *a vâgăli* (și *a vâgăli*, *a vâgăi*) care au sensul principal de „a-și balansa mâinile (în timpul mersului)”: *merge vâgâind*; *a vâgăli cu capul*; *a vâgăli din umeri*; *te vâgălesc cu brâncile* „te pălmuiesc” etc. Etimologia dată în DLR: «din germ. *wackeln* [„a se clătina (mergând); a mișca din (urechi etc.)”], cf. germ. *wiegen* „a se legăna”» este aparent corectă, dar în vădit contrast cu aspectul onomatopeic sau expresiv al acestor verbe, care sugerează că ele sunt formate pe teren românesc din rădăcina *vic-*, comună cu *a vicoli/ vicol*, fiind greu de presupus că ar fi fost împrumutate în ultimele trei sute ani din dialectul șvăbesc sau din germana literară.

De rădăcina *vic-* se leagă și *a ghicoli* (cf. MDA, reg.) „a avea epilepsie”; (înv.) „a vrăvui”, care este o altă variantă fonetică a verbului *a vicoli*, cu un sens învechit care nu are vreo legătură cu zăpada sau cu viscolul, dar cu o mai nouă specializare semantică, pentru mișcările patologice ale bolnavului de epilepsie.

Viscolul, vântul de iarnă puternic, care bate în rafale violente, cu schimbări rapide de direcție, care șuieră, urlă sau geme în ferestre sau pe horn și zgâlțâie ușile, care este însoțit de ninsoare și care spulberă sau mătură zăpada din curți, de pe drum etc., adunând-o în troiene, în nămeți sau în munți de zăpadă, așa cum îl putem defini mai precis, este un fenomen atmosferic care aparține regiunilor cu o climă continentală, cu ierni mai grele și cu ninsoare abundentă.

Diferența specifică dintre *viscol* și sinonimul său cel mai apropiat, *vișor*, este aceea că se poate vorbi despre zăpada *viscolită*, dar nu și despre zăpada *vișorâtă*. În DLR găsim sintagma vânt *vișorât*, dar nicăieri vântul *viscolit*. În schimb, găsim la verbul *a viscoli* exemplul: *vântul a bătut puternic, viscolind pe alocuri zăpada*. Este învederat faptul că *viscolul* este strâns legat semantic de zăpada căzută (cf. v. sl. *zapidŭ* „căzut”), pe care o spulberă sau o mătură, adunând-o în troiene sau nămeți.

Din această cauză, trebuie să renunțăm la comparația cu alb. *vishkëlloj* sau cu bg. *visk/ viskam*, cu srb. *viska/ viskati*, inclusiv la bg. *vik/ vikam* sau srb. *vika/ vikati*, toate aceste cuvinte denotând doar o imagine sonoră, șuieratul, nechezatul, țipătul sau larma, fără nicio legătură directă cu cauzele fenomenelor atmosferice.

Fără îndoială, formele cele mai apropiate de cele românești din punct de vedere fonetic și semantic rămân cele vechi germanice/ nordice: protogerm. **wiskōn*, respectiv protogerm. **wikōn*, prima dintre ele având cel mai limpede înțelesul unei mișcări rapide, scurte și repetate, așa cum este mișcarea de a mătura, de a șterge ceva, de a bate cu telul sau, despre câini, de a da din coadă. Rădăcina germanică *wisk* are, pe lângă sensul general al mișcării iuți și repetate, sensul specializat în vechile limbi scandinave de „mătură, mănunchi” sau oricare alt agent capabil de asemenea mișcări.

Este foarte probabil ca germanicul *wisk*, **wiskōn* să se fi specializat în spațiul carpato-dunărean ca denumire a vântului care viscolește, respectiv „mătură” zăpada.

Evoluția semantică a protogerm. **wikōn* este foarte asemănătoare cu cea a v. sl. *vichŭrŭ*, care, pornind de la mișcarea de răsucire, de la sensul de „vârtej”, păstrat exclusiv și nealterat în rusă, în ucraineană și în bulgară, a dobândit mai târziu înțelesurile românești ale lui *vișor*, care se mai regăsesc doar la srb. *vihor*. În

română, rădăcinile *visc-* și *vic-* au circulat în paralel timp foarte îndelungat, devenind perfect sinonime, cu consecința că forma *viscol* a reușit să elimine varianta nordică *vicol* din limba literară abia în secolul trecut.

Deoarece temele verbale protogermanice **viskō-*/**vikō-* conțineau un *o* lung, astfel se poate explica faptul că în româna arhaică acestor teme li s-au alăturat sufixele verbale de origine expresivă *-li*, *-la* (ultimul dintre ele fiind prezent și în latină, cf. lat. *titillāre* „a gădila”), la fel ca în cazul verbelor *a vijeli/ vijoli* (cf. onom. **vjj* > **vij-* > *vâj*).

Dacă din punct de vedere lingvistic lucrurile sunt destul de clare, din punct de vedere istoric, *viscol* și *vicol* cu greu ar putea fi atribuite contactului cu goții episcopului Wulfila. Acești goți au ocupat Dacia, dar în general au plecat mai departe, fără să lase urme sigure în limba română, deoarece nu au fost asimilați în număr mare de populația romanică autohtonă.

Germanicii care s-au asimilat în spațiul carpato-dunărean sunt însă bastarnii, care timp de aproape șase secole (sec. III î. Hr. – sec. III d. Hr.) au locuit pe teritoriul Moldovei și al Ucrainei apusene, amestecându-se treptat, la nord cu triburile slave, iar la sud cu carpii, cu tirageții și cu alte triburi geto-dace (DIVR, 84). Apoi, mult mai târziu, gepizii au reprezentat singura ramură gotică care s-a asimilat complet pe teritoriul Daciei Romane, în interiorul arcului carpatic, aproximativ între anii 475 și 675 d. Hr. (DIVR, 284–285)².

Cu titlul de ipoteză, putem presupune că r. *vicol/ a vicoli* și ucr. *vihola/ viholiti* sunt datorate unui (sub-)substrat bastarn, c o m u n românei și ucrainenei (inclusiv ca tip de evoluție semantică), transmis românei fie mijlocit, prin substratul geto-dac, fie direct latinei dunărene, pe măsură ce aceasta începea să fie vorbită în văile și depresiunile Carpaților Răsăriteni, iar *viscol/ a viscoli* ar putea fi împrumuturi gepide în latina târzie nord-dunăreană și apoi în dacoromâna arhaică.

Desigur, cel mai comod lucru ar fi fost să atribuim ambele forme, *viscol* și *vicol*, substratului autohton, așa cum au procedat cu destul de multă ușurință G. Reichenkron, I.I. Russu și alții pe urma lor. Trebuie să remarcăm însă că termenii de comparație oferiți de către toți acești autori, v. sl. *vichŭrŭ* „vârtej, vijelie trombă”, lit. *visulys*, *viesula* „curent de vânt, vârtej, vijelie” (Russu, ER, 419) sau lit. dial. *viesoles* și let. *veīsuols* „viscol” (Vinereanu, DEIE, 898) [sic!, de fapt v. let. *veīsuōls*/ let. mod. *viesulis* „vifor, vârtej” („Wirbelwind”, cf. Lett.-DW, 4, 671)] nu explică nicidecum dezvoltarea consonantică, extensiunea (die Erweiterung) în *-sk-*, respectiv în *-k-*, specifică cuvintelor românești, și nici evoluția lor semantică. Unui *s* intervocalic din limbile baltice îi poate corespunde fără probleme un *h* slav (rad. i.-e. **ueis-* „a răsuși”, cf. sl. *vichŭrŭ!* – LEV, II, 526), dar cum s-ar putea dovedi că aceluiași *-s-* baltic i-ar corespunde un *-k-* sau grupul *-sk-* traco-dac?

² Vezi și Diculescu, 1923 (p. 168–185) și 1929; Rosetti, ILR, 1986, p. 220–224; Poruciuc, 1997, p. 208–209; Sala, IELR, p. 206 etc.

Simpla aserțiune că *viscol* ar fi un cuvânt autohton, dacic, prin comparație nu numai cu formele baltice citate, dar și cu v. isl. *visk*, poate fi la fel de (i)relevantă sau de (ne)adevărată ca supoziția că *a băga* ar putea fi și el autohton, prin comparație tot cu vechea islandeză (*baggi*, cf. m. engl. *baggen*), ori ca pretenția că adj. r. *mare* ar fi autohton, traco-dac, prin comparație cu vechea irlandeză (celtic: *mār*). Nu avem nimic, nicio dovadă care ar putea confirma sau infirma presupunerile de acest fel.

Un subterfugiu pentru a salva ipoteza autohtonă ar fi fost să recurgem la comparația cu alb. *vishkulloj* „a bate cu nuiua” < *vishkull* „nuia, vargă”. Indiferent care ar fi însă etimologia atribuită cuvântului albanez, cu nuiua nu se poate aduna zăpada, iar corespondentul românesc al verbului alb. *vishkulloj* trebuia să aibă forma *a *viscura*.

În concluzie, *a vicoli*, *vicol* sunt împrumuturi vechi germanice, probabil dintr-un *bastarnic* **wik-ō-n*, cf. v. isl. *vīkja* (și germ. *wickeln*) „a răsuci”, sued. *vicka* „a mișca, a zgâlțâi”, *vika* „a schimba direcția, a coti”; iar *a viscoli*, *viscol* – împrumuturi vechi scandinave, cel mai probabil *gepide*, din **wisk-ō-n*, cf. v. isl. și v. scand. *visk* „mătură”, sued. *viska* „a sufla” etc., cu sufixul intensiv-iterativ de origine expresivă *-li* și cu evoluția semantică: **visk-* „mătură” (= vânt care mătură) → *viscol*. Obişnuita neîncredere în posibilitatea existenței unor împrumuturi foarte vechi germanice în limba română ar trebui să cedeze, punctual, în fața argumentelor lingvistice și istorice care prezintă mai multe garanții de veridicitate decât reconstrucția arbitrară a unor teme indo-europene pretins autohtone, practic incontrolabile.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

BER	= Bălgarska Akademia na Naukite, Institut za Bălgarski Ezik. VI. Gheorghiev, I. Duridanov <i>et al.</i> , <i>Bălgarski etimologičen rečnik</i> , I (A–3), Sofia, 1971 (IV (M–II), 1995).
Çabej, SE, I	= Eqrem Çabej, <i>Studime etimologjike në fushë të shqipes</i> , I. Hyrje. Tiranë, Akademia e Shkencave, Instituti i Gjuhësisë, 1982.
Chambers DE	= Robert K. Barnhart, Editor, <i>Chambers Dictionary of Etymology</i> , [Edinburgh – New York], Chambers, [2004].
Cornu, DL	= Bertrand Cornu, <i>Dictionnaire en ligne wallon liégeois-français et français-wallon liégeois</i> (2008), www.freelang.com/enligne/wallon_ligeois.php .
DEXI	= Eugenia Dima (coordonator științific), <i>Dicționar explicativ ilustrat al limbii române</i> , [Chișinău], Ed. Arc & Gunivas, 2007.
DG–R	= Academia Română, Universitatea București, Institutul de Lingvistică; M. Isbășescu, M. Iliescu (coord.), <i>Dicționar german-român</i> , EA, 1989.
Diculescu, 1923	= Constantin C. Diculescu, <i>Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes</i> , I. Band, Leipzig, 1923.
Diculescu, 1929	= Constantin Diculescu, <i>Altgermanische Bestandteile und die rumänische Kontinuitätsfrage</i> . Erster Teil. Sonderabzug aus: „Zeitschrift für romanische Philologie”, Halle, Max Niemayer Verlag, 1929.

- DIVR = D. M. Pippidi (cond.), *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic – sec. X)*, București, EȘE, 1976.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, serie nouă. Tom IV–XIV (Literele D – E; K – Z), București, EA, 1965–2010.
- DOSard = *Ditzionàriu (Online) de sa limba sarda*, © 2000–2009, Edizioni Condaghes. Web Design: MAGICA Servizi informatici. www.ditzionariu.org.
- DSer–R = Dorin Gămulescu, Mirco Jivcovi, *Dicționar-sârbocroat-român*, București, EȘE, 1970.
- DSu–R = Jörgen F. Salzer, *Mic dicționar suedez-român*, București, Editura Sport – Turism, 1981.
- DU–R = *Dicționar ucrainean-român* [s. red. G. Cocotailo], București Editura Didactică și Pedagogică, Cernăuți, Editura Alexandru cel Bun, [1996 (1964)].
- ESUM = *Етимологічний словник української мови*, Том перший, А - Г, Київ, Видництво «Наукова Думка», 1982.
- FEW = Walther von Wartburg, *Französisches etymologisches wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*. Band 14, Lieferung 56, Basel, 1957.
- Guțu, DL-R = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, EȘE, 1983.
- Haust, DL = Jean Haust, *Dictionnaire liégeois (Le dialecte wallon de Liège, 2me partie)*, Liège, 1933 [2008].
- IEW = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Band I–II, Bern und München, 1965.
- Ionescu, 1985 = Adriana Ionescu, *Lexicul românesc de proveniență autohtonă în textele din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Universitatea din București, 1985.
- Köbler, AHDW = Gerhard Köbler, *Althochdeutsches Wörterbuch*. (4 Auflage) 1993 © Gerhard Köbler: <http://www.koeblergerhard.de/germanistischewoerterbuecher/althochdeutscheswoerterbuch/ahdZ.pdf>.
- Kluge, EWD = Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, bearbeitet von Walther Mitzka, 19 Auflage, Berlin, 1963.
- Lett.-DW = K. Mühlenbachs, *Latviešu valodas vārdnīca. Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin, B. I–IV, Rīgā, 1923–1932 (–1943).
- LEV = Konstantins Karulis, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, s. I–II, Riga, «Avots», 1992.
- Meyer, EWAS = Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891.
- Meyer, IF = Gustav Meyer, *Etymologisches aus den Balkansprachen. 12. Rumänisch bag*, in *Indogermanische Forschungen*, Zeitschrift für Sprach- und Altertumskunde, herausgegeben von Karl Brugmann und Wilhelm Streitberg, VI Band, Strassburg, 1996, p. 115–116.
- Orel, AED = Vl. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden – Boston – Köln, 1998.
- Poruciu, 1997 = Adrian Poruciu, *O propunere de re-introducere în domeniul elementelor vechi germanice păstrate în limba română*, în vol. *Omagiu Profesorului Vasile Arvinte*, AUI, Sect. III e., Lingvistică, t. XLIII, 1997, p. 207–225.
- R–BR = Bălgarska Akademia na Naukite, Institut za Bălgarski Ezik, akad. St. Romanski, St. Ilčev [redactori], *Rumänsko-bălgarski rečnik*, Sofia, 1962.

- Reichenkron, *Das Dakische* = Günter Reichenkron, *Das Dakische (reconstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1966.
- REW³ = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. 3. vollständig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, 1935 (7., unveränderte Auflage, 2009).
- Russu, ER = I.I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, EȘE, 1981.
- Sala, IELR = Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, „*Etymologica*” 20, București, EA, 2005.
- Sala, VRLR = Marius Sala (coordonator), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, EȘE, 1988.
- SDEM = N. Raevschi, M. Gabinschi (redactori), *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*, Chișinău, ESV, 1978.
- Skok, ERHS = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV), Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 1971–1973.
- Tamás, EWUER = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, London – The Hague – Paris, Mouton & Co, 1967.
- Topciu – Melonashi = Renata Topciu, Ana Melonashi, Luan Topciu, *Dicționar albanez-român/ Fjalor shqip-rumanisht*, [Iași], Polirom, 2003.
- Vinereanu, DEIE = Mihai Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, Alcor Edimpex, 2008.
- Vries, ANEW = Jan de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Leiden, E.J. Brill, 1961.
- WP = Alois Walde, Julius Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der Indo-germanischen Sprachen*, B. I–III, Berlin – Leipzig, vol I, 1930; vol. II. 1927.

ROMANIAN WORDS OF “UNKNOWN ETYMOLOGY”:

1. *BEREGATĂ*, 2. *A BĂGA*, 3. *VISCOL/ VICOL*

(Abstract)

Among the Romanian words of «unknown etymology», *beregată* “throat, windpipe” and *a băga* “to put (into)” have most probably an inherited Latin-Romance origin: **(um)bilicata* (P. Skok) and **bagāre* (*vagāre* + **baga*). *Viscol* “snow storm, blizzard” belongs to an old Scandinavian type of Germanic loans (probably Gepidic), the variant *vicol* “idem” being probably a Bastarnic loan, cf. *E to whisk*, Swed. *vicka, vika, viska, vispa*, OScand. *visk* “broom” etc.

Cuvinte-cheie: etimologie necunoscută, cuvinte autohtone dace, cuvinte latino-romanice moștenite, împrumuturi vechi germanice/ nordice, comparația indo-europeană, restrângere/ polarizare semantică.

Keywords: unknown etymology, Dacian autochthonous words, inherited Latin-Romance words, Old Germanic/ Old Scandinavian loans, Indo-European comparison, semantic reduction/ ~ polarization.

București, Șoseaua Iancului nr. 10, apart. 40.

E-mail: pczboerescu@yahoo.com

Virgil Nestorescu

ETIMOLOGIE SAU DILETANTISM?

Este firească dorința oamenilor de a afla cum s-au născut sau de unde au fost împrumutate cuvintele din limba pe care o vorbesc. O curiozitate legitimă și nevinovată, pe care pot să și-o satisfacă recurgând la ajutorul dicționarilor de specialitate. Lucrurile se schimbă atunci când se încearcă rezolvarea problemelor de loc simple ale etimologiei de către amatori lipsiți de resursele necesare unui asemenea demers. Practicarea acestei discipline lingvistice cere mult mai mult decât s-ar părea la prima vedere, mai ales dacă sunt propuse soluții etimologice noi și nu se cunosc (sau se resping) vechile explicații la care s-a ajuns, de regulă, după cercetări îndelungate. De aceea, acceptarea unui nou etimon în aceste cazuri trebuie justificată într-un mod convingător, cu aparatul critic ce se cere într-o dezbatere științifică. Simpla enunțare a propunerii autorului, fără nicio urmă de argumentare, cum se procedează uneori în unele articole străine de cercetarea lingvistică adevărată, nu poate aduce servicii publicațiilor care le adăpostesc.

Acesta este cazul seriei de contribuții etimologice, așa-zise noi, care au apărut în cursul anului 2011 în mai multe numere ale săptămânalului *Cultura*, editat de Fundația Culturală Română. Publicate în rubrica *Cultura lingvistică*, cu subtitlul *Mărturia cuvintelor*, purtând toate semnătura lui Andrei Ionescu, cele 5 articole la care ne oprim au în vedere etimologiile unor cuvinte inserate în DEX (sau în alte dicționare nespecificate), cu care autorul nu este de acord.

În primul dintre ele, intitulat *Sigiliul creștin al Romei* (nr. 15/21 aprilie 2011), cititorilor li se aduce la cunoștință faptul că „vorbitorii limbii noastre din vechime (latina dunăreană, străromâna, limba perioadei «obscure» a istoriei neamului nostru) au păstrat până relativ târziu contactul cu latinitatea și cu lumea romanică apuseană”. Autorul presupune că „în biserică s-a folosit precumpănitor latina și apoi străromâna, foarte probabil până în secolul al XI-lea, când apar și unele formule liturgice slavone (judecând după conținut)”. Aceste „formule nelatine” se întâlnesc abia în secolul al XIV-lea, dar ele sunt „doar aparent ne-latine”, ceea ce domnia sa va încerca să demonstreze (împreună cu cititorii !), după ce își declară ferma convingere că „dăinuirea latinității în limba noastră a fost mult mai îndelungată decât se credea până acum câteva decenii și, prin amprenta creștină care o marchează, comunitatea noastră lingvistică este în mod esențial latină”. Este aproape înduioșătoare grija sa de a nu supăra preopinenții posibili atunci când declară că își propune să depisteze în limba română „o serie de *elemente lexicale latine nedezvăluite încă de cercetările etimologice anterioare*, cu care țin să precizez că nu vom intra

în polemică, ci într-un raport de colaborare”. Trebuie menționat în mod special faptul că domnia sa cercetează în mod special lexicul din scrieri religioase, deoarece „faptele de limbă de natură lexicală din domeniul vieții religioase și bisericești sporesc bagajul de latinitate a limbii române”.

În ce ne privește, nu dorim să colaborăm cu autorul, ci, dimpotrivă, să-i arătăm că nobilele sale intenții nu au șanse de realizare. Ne vom referi numai la rezultatele cercetărilor sale etimologice întreprinse cu scopul de a dovedi „latinitatea limbii române, adăugându-i noi elemente lexicale atribuibile latinei”.

Obiectul principal al serialului etimologic supus analizei noastre este DEX-ul, care, potrivit numelui său, rămâne un dicționar explicativ foarte util, dar totodată și cu reale slăbiciuni pe plan etimologic, fapt semnalat în mai multe rânduri de către specialiști. Din capul locului trebuie spus că informația autorului este lacunară, deoarece nu ține seama în cercetarea pe care o întreprinde de existența, între altele, a **Dicționarului limbii române** (DLR), lucrare lexicografică fundamentală, continuare a vechiului **Dicționar al Academiei** (DA). Absența datelor cuprinse în acesta l-ar fi scutit pe autor de erorile pe care le vom semnală în cele ce urmează.

După ce se consumă mult spațiu cu citate din texte biblice, în română și latină, al căror scop nu este de la început foarte clar, se ajunge în sfârșit la cuvântul ce va fi analizat, anume la adj. **sterp**, tratat cu etimologie necunoscută în DEX. Pentru a-i afla originea, autorul pornește de la opoziția ce se poate face între lat. *virtus* „vârtute” și *stultitia* „prostie, nebunie”, punându-și întrebarea „dacă nu cumva și *stultitia* a lăsat vreo urmă în limba română”. Răspunsul vine imediat : „Sub raport deopotrivă fonetic și semantic ne-am putea gândi la verbul *a stîrpi*, derivat din *sterp...*”. Deși nu este respectat niciun criteriu care ar putea justifica înrudirea dintre lat. *stultus* și rom. *sterp*, autorul afirmă cu seninătate „că suntem perfect îndreptățiți să presupunem că amândouă cuvintele românești [**sterp** și **stîrpi**] provin din latinul *stultus*, încadrându-se fără dificultate în normele evoluției fonetice și semantice”. Care sunt aceste norme semantice, și ce procese fonetice au dus la transformarea lat. *stultus* în *sterp*, care pot susține o asemenea afirmație, nu aflăm din textul zgârcit al acestei „cercetări”. Eludându-se legile fonetice și principiul concordanței semantice, ni se oferă cu toată seriozitatea un alt „argument”: „Schimbarea spectaculoasă a sensului se poate explica în cadrul opoziției fundamentale dintre concepția lumii antice precristine („înțelepciunea lumii acesteia”) și noul mesaj de credință propovăduit de Apostolul Pavel în numele Mântuitorului”. Spre convingerea cititorului, această demonstrație originală se încheie cu explicarea inutilă a expresiei *a stîrpi din rădăcină*, legată și ea de matca latină, anume de lat. *stirpitis*, dar fără a se indica ce raport real are cu etimologia lui *sterp*.

Oamenii de știință au avut însă cu totul alte păreri cu privire la etimologia lui **sterp**. Al. Rosetti, pe care autorul îl citează de mai multe ori, nu crede că **sterp** provine din latină, în acest caz fiind necesară admiterea unui îndoielnic **extirpus*

(ILR, p.232), I. I. Rusu îl consideră element lexical preroman, având corespondent alb. **shterpë** „idem” (v. Elemente, p. 91; Obârșia tracică, p. 53), Gr. Brîncuș, mai prudent, îl trece în lista elementelor autohtone nesigure, cu referire la același alb. **shterpë** (v. Studii, p. 174), iar DLR adoptă formula „cf. alb. **shterpë**”, care satisface pe deplin cerințele unei etimologii corecte. Aceste puncte de vedere, dacă i-au fost cunoscute autorului, ar fi trebuit să fie combătute corect, așa cum se practică în orice luptă de idei.

În următorul articol (nr. 20, mai 2011) cad victimă alte două cuvinte, a căror „evoluție semantică se explică în anumite contexte ale latinei biblice”: **a linchi** și **bobârnac**. Verbul **a linchi**, definit în DEX prin „A mânca un aliment lichid, lingându-l (și făcând un zgomot caracteristic cu limba). A mânca fără poftă, în silă, abia atingând mâncarea”, este explicat ca formație onomatopeică. Nefiind de acord cu soluția etimologică „origine onomatopeică”, des aplicată și altor cuvinte din DEX sau din alte dicționare, autorul încearcă să găsească o nouă explicație. Evident prin latină, căci textele religioase, care conțin prețioase informații încă nedescoperite, nu au fost, după părerea sa, bine exploatate de către lingviști. Etimonul propus este lat. **derelinquo**, - **ere** „a părăsi, a lăsa”. Dar „nu sensul propriu al verbului s-a transmis în limba română pe calea Bibliei”, precizează autorul, care își începe exercițiul etimologic cu nu mai puțin de 13 citate din Sf. Scriptură în text românesc și apoi de unul în limba latină. Sensul menționat ar fi totuși cheia etimologiei cu pricina.

Autorul nu se simte obligat să explice logic transformările suferite de lat. **derelinquo** pentru a ajunge la rom. **linchi**. În ce privește diferența semantică se mulțumește doar să afirme: „Sensul la care poate ajunge *derelinquere* în acest context [„să-ți lași prânzul tău”] este tocmai acela exprimat de verbul românesc **a linchi**: *a mânca fără poftă, în silă, abia atingând mâncarea*”. Problemele de ordin fonetic sunt și mai simple: : „E foarte probabil ca... prima parte a cuvântului [**dere**] să fi fost simțită ca un prefix compus”.

Din păcate, și în acest caz autorul omite în mod deliberat informațiile cuprinse în alte dicționare. Astfel, în DA **linchi** figurează ca variantă fonetică regională, rezultată prin palatalizare, a verbului **limpi** cu sensurile: „1. (Mai ales despre câini și pisici) A mânca sau a bea sorbind cu limba, a licăi, a lăpăi. 2. A lingări, a-și satisface (pe ascuns) pofta de a gusta sau a mânca ceva”. Ca să-i satisfacem autorului curiozitatea, îi oferim pentru primul sens și un citat din Biblie (1688), ce se găsește tot în DA: „Tot acela ce *va limpi* cu limba a lui dentru apă, în ce chip ar *limpi* câinele...”. În ciuda autorului, este considerat cuvânt onomatopeic, pentru că și în alte limbi (chiar neromane) există forme similare: fr. *lamber* și *laper*, cat. *llepar*, engl. *lappian*, flamand *lappen*. A se vedea același tratament al lui **linchi** și în MDA, lucrare lexicografică recent apărută.

Celălalt cuvânt, **bobârnac**, cu etimologie „obscură” în DEX, se bucură de o rezolvare etimologică originală. Neavând habar de fonetica limbii române, mai ales

de cea istorică, autorul presupune că **bobârnac** este urmașul „cuvântului folosit frecvent în perioada creștină, și anume lat. **gubernac(u)lum**, **-i**, care înseamnă „cârma unei corăbii și, prin extensie, cârmuire, guvernare...”. Dacă aspectul fonetic este lămurit cu nonșalanță, *prin asimilație fonetică*, termen vag care nu spune nimic, în schimb cu privire la cel semantic discuția este mai laborioasă. Citând definiția dată lui *bobârnac*, autorul greșește fundamental când afirmă că „figurează în DEX cu un înțeles *degradat* față de cel vechi”, dar nu spune că de fapt acesta este un sens figurat, o dezvoltare târzie a celui principal de „lovitură dată peste nas peste ureche etc.”, cum este tratat în toate dicționarele importante ale limbii române (cf. DA, MDA). Ar fi vorba deci de un sens vechi, pe care nu l-a știut nimeni până acum, când se propune pentru prima oară originea sa din latină. Nu ne putem abține să arătăm în ce stil este exprimată această necunoscută aventură semantică a bietului *bobârnac*: „Evoluția sensului nu prezintă greutăți insurmontabile. Faptul că azi **bobîrnacul** a ajuns să însemne o înțepătură răutăcioasă nu exclude posibilitatea de a fi cunoscut cândva sensul intermediar de imbold, de imboldire stimulative, de impulsione, de stabilire a direcției de deplasare a corăbiei, de cârmuire sau de ținere a cârmei”.

În continuare, asistăm la un veritabil delir etimologic, când se încearcă să fie dovedită înrudirea „la fel de probabilă” dintre **bobârnac** și **cârmă**, întemeiată pe faptul că substantivul **cârmă** provine tot din latină, adică din **gubernum**, și nu din slavonul **kruma**, cum figurează în DEX. În primul rând, **cârmă** nu provine din slavonă (termen pentru care autorul ar fi găsit lămuriri în *Enciclopedia limbii române*, p. 526–527), ci din slava veche (notat în DEX prin sl. *krŭma*). În al doilea rând, dovada furnizată de autor este, fonetic și semantic, o greșeală foarte gravă: „În slavonă, *kruma* ar fi putut veni, desigur, și din greacă, din verbul *kivernaō*, cu același înțeles. Dar mai probabil e ca slavii să-l fi luat direct din străromâna vlahilor, (ascultând, fonetic, de legea silabelor deschise), cu care au luat contact imediat după apariția lor în spațiul balcanic. În română, însă, e mult mai plauzibil să fi venit din latină, fără să fi fost nevoie de târziul intermediar slavon *kruma*”.

Îi recomandăm autorului să recitească lucrările de lingvistică generală și în special pe cele de slavistică, deoarece între altele va afla că așa-zisul „slavon *kruma*”, iarăși confundat cu v. sl. *krŭma*, are corespondente în mai multe limbi slave moderne (cf. sb. *krma*, bg. *кърма*, slovac *krma*, rus. *корма*), iar toate acestea sunt moștenite din slava comună (dinainte de apariția scrierii), din forma reconstruită **kŕma* (v. Berneker, SEW I p. 668). Ideea că rom. **cârmă** a fost împrumutat de slavi, și nu invers, este o dovadă de crasă incompetență, iar ilustrarea acestei aserțiuni printr-o fotografie ce reprezintă o *cârmă de corabie* este un mijloc ieftin de almanah, de propagandă vizuală, inadecvat într-o dezbatere ce pretinde a fi științifică.

Aceleași metode de lucru sunt folosite și în analiza verbelor **a porni** și **a zgândări** (nr. 28, 21 iulie 2011). Nenumărate citate din Biblie, cu rol de martorie-cheie ce nu pot fi combătuți, preced etimologiile promise în titlu. Pornind de la ideea falsă că verbul **porni** nu este de origine „slavonă”, autorul se ocupă numai de sensul său învechit și dialectal „a face dragoste”, care ar proveni nici mai mult, nici mai puțin, din lat. **fornico** „a curvășări, a se prostitua”, sens curent în „latina creștină”. Cum se justifică transformările fonetice presupuse în acest caz, sau cum se explică celelalte înțelesuri ale lui **porni** sunt fenomene care nu trezesc interesul autorului. Cititorului nu-i rămâne decât să creadă ce i se recomandă a fi adevărat, fără să-și pună întrebări, mai ales că este vorba de „filoane biblice”, folosite, ne pare rău să constatăm, nu numai ca izvor credibil de documentare, dar și ca o pavăză nevăzută a etimologiilor formulate.

Ne facem datoria să-i comunicăm autorului că **porni** este în mod absolut sigur împrumutat din slava veche (nu slavonă!), adică din **porinōti**, cum se spune de altfel, fără excepție, în toate dicționarele limbii române, pe care este inutil să le amintim aici. Era obligatoriu ca această etimologie unanim acceptată să fie combătută cu mijloace științifice, nu prin formularea unei simple păreri personale, izvorâte din necunoaștere și din dorința de a fi original cu orice preț. Iar dacă pe autor l-a intrigat cumva etimonul prin forma sa fonetică, adăugăm că sunt și alte verbe de conj. a 4-a provenind tot din verbe vechi slave cu terminația la infinitiv **-onti (-anti)**: *îndrăzni* (*în + înv. drăzni < draznonti*), *plesni*, *poticni*, *răcni*, *răstigni*.

Și în cazul lui **zgândări**, lăsat în DEX fără etimologie, dl. Andrei Ionescu își pune la lucru talentul de improvizator. În comentariile pe care ni le servește pe marginea textelor religioase, citate și aici din belșug, ne sugerează ideea că **zgândări** este sinonim cu **scandaliza**, ceea ce este suficient pentru a le pune în legătură. Atât și nimic mai mult. Dar cum s-a ajuns de la lat. medieval **scandalizo** la **zgândări**, ce procese fonetice și semantice au avut loc, astfel ca să se justifice această etimologie năzdrăvană (deși îi putem spune chiar *scandaloasă*), rămâne un mister pe care autorul nu se încumetă să-l dezlege. Aceeași rețetă etimologică, în care nu se dau explicațiile necesare consumatorului de „cultură lingvistică”, dornic să mai afle câte ceva din tainele limbii române.

În nr. 28, 9 iunie 2011 alte două verbe sunt supuse cercetării, potrivit desigur acelorași canoane. Verbul **a se cărăbăni**, explicat în DEX prin tc. *cek arabayi* „trage-ți căruța”, sub influența lui *a (a se) căra*, cu o etimologie „orientală” în care autorul nu crede, este pus pe același plan cu **a (se) căra**, din cauză că între ele există asemănări semantice. Acest motiv i-ar da dreptate să le găsească un etimon comun, deoarece pe de altă parte îl nemulțumește explicația din DEX dată lui *a căra* prin „ipoteticul lat. **carrare*”. Cum era de așteptat, noua explicație pe care o propune, tot fără să aducă argumentele de rigoare, este tot prin latină, anume *quaero*, *-ere* „a căuta”. Desigur, nu contează că prin inventarea acestui așa-zis etimon

se lasă nerezolvate importante probleme fonetice și semantice, iar prin admiterea sa ar trebui acceptată și ideea că a putut da naștere la două verbe românești atât de îndepărtate fonetic.

Această siluire a adevărului nu merită multă discuție. Neștiind istoria limbii, neavând elementare cunoștințe de lexicografie, autorul comite chiar de la început o mare greșală, alăturând pe plan etimologic două cuvinte cu o istorie proprie, apărute în limba română în perioade diferite. Dacă ne referim la adevărata etimologie a celor două verbe, nu este nimic de reținut din propunerile infantile făcute de Domnia Sa. Etimologia dată curent în toate dicționarele limbii române verbului **a (se) căra** nu poate fi pusă la îndoială. La rândul lui *a (se) cărăbăni*, cuvânt împrumutat târziu, beneficiază de o explicație indubitabilă, care a fost de curând reluată după DEX, corectată și întregită cu importante date noi: *cărăbăni* (prima atestare în 1819), provine din tc. **[çe]k arabani** „șterge-o!, întinde-o!, cară-te! (literal: „trage-ți căruța!”) de unde, prin deglutinarea secvenței *çe-*, interpretată drept pronumele relativ-interogativ *ce*, s-a format sensul (pop., fam.) „a o șterge, a pleca repede, a o întinde, a se căra” (Suciu, p. 179–180).

Ultimul articol (nr. 34, 1 septembrie 2011) cuprinde, sub titlul *Izvoarele limbii române*, un anunț privind conținutul viitorului ciclu de etimologii aflat în pregătirea autorului, după ce va fi părăsit domeniul latinismelor care i-au dat speranța că a reușit „să sporească conștiința latinității, prin prezentarea unor evoluții semantice nu o dată surprinzătoare”. Noul teritoriu al cercetărilor sale va fi „primul superstrat al limbii române... și anume cel germanic vechi”, deși lingviștii se îndoiesc că în limba română pot fi găsite împrumuturi de la vechile populații germanice (Rosetti, ILR p. 239–243).

Încheierea acestui articol programatic merită toată atenția: „După această sumară jalonare a terenului pe care vom păși în continuare, și după precizarea privitoare la izvoarele principale ale limbii noastre: cel latin și cel moeso-gotic, îndeosebi în filioanele lor biblice, îmi exprim speranța că în curând se va vedea limpede că întreaga viață a comunității noastre **atârână** (din lat. *aeterno*) de cele veșnice, că e **întocmită** (din lat. *dogma*), sau **alcătuită** (din moeso-gotică: *alhs* = templu și *taujan* = a face) în cel mai profund spirit creștin”. Dintr-un singur foc sunt rezolvate foarte economic trei etimologii: fără citate copios luate din textele biblice, fără vreo referire la DEX, calcul de bătaie al autorului, fără comentarii ajutătoare. Și aici informațiile din orice dicționar al limbii române se opun viziunilor „științifice” ale lui Andrei Ionescu: **a atârna** este format pe teren românesc din *a + târn* (DA, DEX, MDA) și nu are nevoie de etimonul latin *aeterno*, care nu face altceva decât să provoace haz; vb. **întocmi** nu are nicio legătură cu lat. *dogma*, ci este o formație românească din *în + tocmi* (< v. sl. **тѣкѣмъ тѣ**, Rosetti, ILR, p. 316, DEX; cf. DA, s.v. *întocmi*); vb. **alcătui** provine din magh. *alkotni*, cu sens identic (DA, DEX, MDA), iar primitiva soluție născocită de autor ține, în cel mai bun caz, de domeniul fantasticului.

Asemenea producțiuni filologice ne amintesc vechi manifestări de purism latinizant care au mai fost înregistrate în istoria lingvisticii românești. Sperăm că răbufnirea lor recentă, întrupată în aceste etimologii cu falsă alură științifică, va fi dată repede uitării, rămânând doar ca un trist exemplu al diletantismului agresiv în cercetările consacrate etimologiei cuvintelor limbii române.

BIBLIOGRAFIE

- Berneker, SEW = E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1908–1914.
 Brîncuș, Studii = Gr. Brîncuș, *Studii de istorie a limbii române* (I), București, Editura Academiei, 2007.
 DA = *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia Română, A-De și F-Lojniță, 1913–1949.
 DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965.
 Enciclopedia = *Enciclopedia limbii române*, coord.: Marius Sala, Univers Enciclopedic, București, 2001.
 MDA = *Micul dicționar academic*, coord.: Marius Sala, Ion Dănilă, Univers Enciclopedic, București, 2001–2003.
 Rusu, Elemente = *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Editura Academiei, București, 1970.
 Rusu, Obârșia = *Obârșia tracică a românilor și albanezilor*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995.
 Rosetti, ILR = Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, Editura pentru Literatură, București, 1968.
 Suci, Influența = Emil Suci, *Influența turcă asupra limbii române. II Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, Editura Academiei Române, București, 2010.

ÉTYMOLOGIE OU DILETTANTISME?

(Résumé)

L'article se propose de commenter quelques étymologies publiées dans les pages d'un hebdomadaire roumain de profil culturel.

Cuvinte-cheie: etimologie, *sterp*, *linchi*, *bobârnac*, *cârmă*, *a porni*, *a zgândări*, *a (se) cărăbăni*, *a (se) căra*, *a alcătui*, *a atârna*, *a întocmi*.

Mots clés: étymologie, *sterp* „stérile, aride”, *linchi* „laper; lamper”, *bobârnac* „chiquenaude”, *cârmă* „gouvernail”, *a porni* „partir; démarer”, *a zgândări* „attiser”, *a (se) cărăbăni* „décamper; porter”, *a (se) căra* „charrier”, *a alcătui* „faire; composer”, *a atârna* „suspendre; dépendre”, *a întocmi* „élaborer; dresser”.

București, B-dul Al. Obregia nr. 24

Alexandru Mareș

INTERPRETAREA GRAFIILOR DE TIPUL **МЫНСЪЛЪ** DIN DOCUMENTELE SLAVO-ROMÂNE DIN SECOLUL AL XV-LEA ȘI VECHIMEA OPOZIȚIEI |ă|: |î| ÎN DACOROMÂNĂ

1. În scrierea cuvintelor românești din documentele slavone emise în Moldova în secolul al XV-lea au fost înregistrate notații cu **ы** corespunzând sunetului *î* din limba literară actuală: **КЫМПАИ** (= Câmpian), **МЫНДРЪ** (= Mândrea), **МЫНСЪЛЪ** (= Mândzul), **СТРЫМБА** (= Strâmba) etc. În legătură cu interpretarea acestor grafii, s-au exprimat trei păreri diferite. Prima, în ordine cronologică, atribuie literei **ы** valoarea *î*, dobândită sub influența scrierii slavone răsăritene (Ioan Bogdan¹, Al. Rosetti², G. Mihăilă³). Ilie Bărbulescu, exponentul celei de-a doua opinii, consideră că, în grafiile respective, **ы** nota pe *i*, la fel ca și în scrierea cuvintelor slavone din aceleași documente: „scriau diacii moldovenеști **МЫНСЪЛ** etc., nu pentru că aici **ы** reprezintă pe *â*, căci pe *â* îl știau să-l redea prin **ѡ** sau **ѧ**, ci pentru că și aci, ca în **МИНСЪЛ** etc., **ы** reprezintă pe *и*”⁴. Ulterior, autorul va admite, totuși, că **ы** nota pe *î* în unele cuvinte din aceste documente⁵. În sfârșit, potrivit lui Andrei Avram, după care „opoziția |ă|: |î| s-a constituit, în unele graiuri dacoromâne, cel mai târziu spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XVII-lea⁶, în grafiile de acest tip **ы** ar avea valoarea *ă*”⁷.

Punctului de vedere tradițional (**ы**=*î*) ne-am raliat și noi într-o scurtă prezentare a grafiei chirilice din epoca de început a scrisului românesc⁸. În rândurile ce urmează,

¹ *De la cine și când au împrumutat românii alfabetul chirilic?*, în *Lui Titu Maiorescu omagiu*, București, 1900, p. 590–591.

² *Istoria limbii române. VI. Din secolul al XIII-lea până în secolul al XVII-lea*, București, 1946, p. 26 (opinia reapare și în edițiile următoare ale lucrării, publicate în 1966, 1978 și 1986).

³ *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, 1974, p. 187.

⁴ *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sârbo-, bulgaro-, ruso- și româno-slave*, București, 1904, p. 359 (se va cita în continuare Bărbulescu, *Fonetica*).

⁵ *Curențele literare la români în perioada slavonismului cultural*, [București], 1928, p. 93.

⁶ *Grafiă chirilică și problema opoziției |ă|: |î| în dacoromâna din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXIV, 1973, nr. 1, p. 7–25.

⁷ *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești* (extras din „Studii și cercetări lingvistice”, XV (1964), fasc. 1–5), București, 1964, p. 55, nota 49; *idem*, *Cu privire la vechimea opoziției |ă|: |î| în dacoromână*, în „Cercetări de Lingvistică”, XXII, 1977, nr. 2, p. 147–150.

⁸ Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 146; cf. și p. 147 și 157.

vom relua examinarea grafiilor de tipul **мынзѣла** din documentele amintite, de soluția interpretării lor fiind legată și problema vechimii opoziției |ă|: |î| în dacoromână.

2. Investigația de față urmărește, aşadar, să stabilească valoarea slovei **ы** în cuvintele românești din documentele slavone scrise în Moldova în veacul al XV-lea. În acest scop, materialul examinat a fost extras din două lucrări: *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)* al lui G. Mihăilă și *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române* (redactor responsabil Gh. Bolocan).

Notațiile cu **ы** corespunzând astăzi lui *î* din limba literară apar în cuvinte denumind nume de persoane, nume de localități și, rarism, nume comune: *Câmpean* (**кы(м)па(н)** < iul. – sept. > 1456), *Cârligătura* (**кырлигѣтъри** 15 iun. 1431, 25 mai 1434), *Ciocârlie* (**чокырие** 20 oct. 1469, 8 febr. 1470, 13 aug. 1471, 1 iun. 1472; **чокырліа** 1 apr. (B) 1470; **чокырліи** 24 oct. 1471; 25 apr. 1472, 5 iun. 1472), *Fântânele* (**фынтынѣле** 12 aug. 1426, 22 aug. 1447; **фынтирѣле** 30 iul. 1439; **фынтырѣле(м)**, **фынтырале** 29 iul. 1446; **фынтырѣли** 8 dec. 1454; **фынтырале** 1 apr. (B) 1470), *Fântânițe* (**фынтынице** 24 oct. 1471), *Flămândzi* (**флѣмынзилоры** 15 iul. (A) 1448), *Gârbov* (**гырбова** 24 febr. 1442), *gârlă* (**гырлами** 6 iun. 1455; **гы(р)лами** 7 apr. 1458), *Mândrea* (**мындрѣ** 26 febr. 1433, 4 iun. 1433, 15 iun. 1436, 17 iul. (A) 1436, 20 aug. 1436, 19 sept. 1436, 7 dec. 1436, 7 febr. 1437, 15 mai 1437, 5 mart. 1438, 21 aug. 1438, 25 iun. 1441, 30 aug. 1442; **мындри** 4 ian. 1432, 17 ian. 1432, 28 ian. 1433, <după 15> iun. 1433, 1 iul. 1436, 27 aug. 1436, 19 sept. 1436, 30 nov. 1436, 19 aug. 1437, 20 dec. (A) 1437, 20 dec. (B) 1437, 23 febr. 1438, 18 aug. 1438, 30 iul. 1439, 28 oct. 1439, 7 iul. 1441, 29 sept. 1441, 24 febr. 1442, 8 mart. 1442; **мындринѣ**, **мындринѣ**⁹ 14 apr. 1435), *Mândzul* (**мынзѣла** 28 mai 1443, 23 apr. 1448, 15 iul. (A) 1448, 15 iul. (B) 1448, 27 iul. 1448, 3 sept. 1448, 10 oct. 1448, 23 apr. 1448; **мынзѣла** 22 febr. 1446; **мы(н)зѣла** 22 aug. 1448; **мы(н)зѣла** 15 sept. 1448), *Mânzați* (**мынзаци** 24 apr. (B) 1434, 2 iul. 1439), *Pântece* (**пы(н)теча** 15 sept. 1448, 26 mai 1449, 20 iul. 1453, 25 aug. (B) 1454, 15 aug. 1455; **пы(н)тече** 5 iun. 1449, 27 oct. 1452; **пынтѣ(ч)** 12 iun. 1453; **пынтѣче** 25 aug. (A) 1454, <mart. – mai> 1454, <iul. – sept.> 1456), *Rât* (**ры(т)** 13 iun. 1456), *Sârbul* (**сырбула** 3 aug. 1449), *Strâmba* (**стрымба** 30 apr. 1431, 24 apr. (A) 1434; **стрымбѣ** 2 iul. 1439)¹⁰.

Exemplele prezentate sunt furnizate de 15 cuvinte ale căror forme grafice cu **ы** însumează 85 de atestări, provenind din 73 de documente emise în perioada 12 aug.

⁹ Forma nu apare în dicționarele menționate, vezi însă Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Volumul I, Iași, 1931, p. 403.

¹⁰ Nu am reținut în rândul acestor exemple forma **|в[ы]ршіи** (5 iun. 1469), întrucât prezența lui **ы** este incertă.

1426 – 5 iun. 1472¹¹. Dintre aceste 15 cuvinte, 10 apar în documentele perioadei amintite și în forme grafice prezentând în locul lui **ы** alte notații: *Cârligătura* (крълигѣтѣрѣ 12 aug. 1426; крълигѣтѣри 8 <...> 142<6>; крълигѣтѣрѣ 18 febr. 1456, 11 nov. 1458; крълигѣтѣрѣ 30 iun. 1456, 8 dec. (B) 1466), *Ciocârlie* (чокръліе 28 mai 1470; чокръліе 18 iul. 1470; чокръліе 10 sept. 1471), *Gârbov* (грѣбовѣла 6 aug. 1440, 29 sept. 1441, 30 mai 1443; грѣбовѣ 18 mai 1443; грѣбовѣ 8 iun. 1443; грѣбова 29 nov. (B) 1443, 1 sept. 1444, 15 iul. 1445), *gârlă* (грѣла 15 iul. (B) 1448), *Mândrea* (мѣндри 18 oct. 1435, 25 nov. 1435), *Mândzul* (минзюла 26 apr. 1444), *Mânzați* (манзаци 7 dec. 1436), *Pântece* (пѣнтеча 23 febr. 1448; пинтеча 31 iul. 1451; пи(н)теча 26 ian. 1453), *Sârbul* (сръбѣ(л) 22 sept. 1448; сръбѣло(л) 14 ian. 1447; сръбѣла 15 iul. (A) 1448, 27 iul. 1448; сръбѣла 3 sept. 1448, 11 febr. 1450; сръбѣлова 18 febr. 1448), *Strâmba* (стрѣмбѣи 2 apr. 1428; стрѣмбѣ 24 apr. (A) 1434; стрѣмба 7 dec. 1436).

În tabelul alăturat (fig. 1) sunt prezentate notațiile adoptate de pisarii acestor documente pentru redarea segmentului vocalic căruia în limba literară contemporană îi corespunde *î*.

	ы	ѣ	рѣ	и	а	е
Câmpian	1					
Cârligătura	2		6			
Ciocârlie	8		3 ¹¹			
Fântânele	6					
Fântânițe	1					
Flămândzi	1					
Gârbov	1		8			
gârlă	2		1			
Mândrea	33	2				
Mândzul	11			1		
Mânzați	2				1	
Pântece	11	1		2		
Rât	1					
Sârbul	1		6			1
Strâmba	3	1		2		

Fig. 1.

¹¹ Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 26, ale cărui exemple cu **ы** delimitează intervalul 1410–1447. Exemplele mai timpurii, anterioare datei de 12 august 1426, aparțin unor nume de origine slavă: **вѣрличѣ** și **ковѣлѣ**, în a căror scriere **ы** alternează cu **ѣ** și **ж**: **вѣрличѣ** (18 nov. 1393) și **ковѣлѣ** (3 iun. 1429); vezi Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 14 și, respective, p. 269.

¹¹ În unul dintre exemple, avem de-a face cu notația **рѣ**.

În documentele din perioada indicată înregistrăm alte 22 de cuvinte româneşti (antroponime, toponime şi apelative) în care vocala închisă, corespunzând lui *i* din limba literară actuală, nu a fost notată prin **ы**: *Cârlani* (крѣлани 7 mai 1470), *Cârlig* (крѣлигова 30 nov. 1460), *Cârna* (крѣна 21 dec. (B) 1452), *Fânaţele* (фѣнацелорѣ 9 febr. 1469), *Frânţeşti* (фрѣ(н)чеціи 12 sept. 1468), *Frâncu* (фрѣнкоу 12 sept. 1468), *Gârleşti* (грѣлещи 15 iul. (B) 1448), *Mândreşti* (мѣндреци 3 febr. 1467), *Mândrici* (мѣндричинъ 20 dec. (B) 1437), *obârşie* (*Obârşia*) (обрѣшію 2 apr. 1428; |брѣшіе 3 sept. 1428; |брѣшіе 1 sept. 1444; |брѣшіи 6 febr. 1431; |брѣшиа(х) 15 iul. (B) 1448; обрѣшіе 15 sept. 1448), *pârâu* (парова 8 dec. 1446), *pârcălab* (прѣкалави 25 aug. 1443; прѣкалава 6 mart. 1443, 11 febr. 1450, 18 febr. 1456, 23 apr. 1460, 24 oct. 1471; паркала(в) 19 febr. 1446, 10 sept. 1471; прѣкалабъ 5 iun. 1449; прѣкала(в) 5 iun. 1449, 27 oct. 1452, 5 dec. 1460, 18 iul. 1470; прѣкалабоу 3 aug. 1449; паркалава 13 sept. 1457; паркалабове 13 mart. 1466, 10 sept. 1471; прѣкалабовъ 10 ian. 1467; паркалабъ 3 febr. 1467, прѣкалабове 13 aug. 1471, 5 iun. 1472; прѣкалабы 24 oct. 1471, паркалабо(в), паркалабов 25 ian. 1472; па(р)кала(в) 5 iun. 1472), *pârgar* (прѣгари 29 nov. (A) 1443, 12 aug. 1452, 31 aug. 1458; прѣгары 26 ian. 1453), *Pojorâta* (пожериты 21 dec. (A) 1452), *râpă* (рипи 3 sept. 1436), *Sârbescul* (срѣвеск(л) <iul. – sept.> 1456, 8 oct. 1462), *Sârbi* (срѣби 19 sept. 1436; срѣби 20 dec. (B) 1437, 25 ian. 1472), *Stângaciul* (стѣнгачъ 12 aug. 1426, 13 iun. 1436; стѣнгачла 13 iun. 1436), *Stârminoasa* (стрѣминоаса 2 iul. 1439), *Strâmtura* (стримтѣры 28 dec. (B) 1428), *Vrâncean(ul)* (вра(н)чана 13 aug. 1471, 24 oct. 1471; вра(н)ча(н) 10 sept. 1471; врѣнчануа 1 iun. 1472; врѣнчана, врѣнча(н) 5 iun. 1472), *Zârna* (зрѣнова 29 nov. (B) 1443).

Soluţiile ortografice adoptate de copişti pentru notarea segmentului vocalic amintit sunt redată în tabelul care urmează¹².

	ѣ	рѣ	а	и
Cârlani		1		
Cârlig		1		
Cârna		1		
Fânaţele	1			
Frânţeşti	1			
Frâncu	1			

¹² Nu am inclus în acest tabel cuvântul *cântar*, înregistrat sub formele кантари (3 iul. 1460) şi ка(н)тари (19 febr. 1446), reproduceri fidele ale etimonului grecesc, şi cuvântul *târg*, înregistrat în sintagma красномъ трѣгъ (25 aug. 1454), care este traducerea în slavonă a toponimului *Târgu Frumos*; cf. absenţa acestor cuvinte şi în dicţionarul lui G. Mihăilă.

	ѣ	рѣ	а	и
Gârlești		1		
Mândrești	1			
Mândrici	1			
Obârșie (Obârșia)		6		
pârâu			1	
pârcălab		16	8	
pârgar		4		
Pojorâta				1
râpă				1
Sârbescul		2		
Sârbi		3		
Stângaciul	2			
Stârminoasa		1		
Strâmtura				1
Vrâncean(ul)	3		3	
Zârna		1		

Fig. 2.

3. Centralizând datele din tabelele prezentate, constatăm că, în documentele slavone din perioada 12 aug. 1426 – 5 iun. 1472, segmentul vocalic căruia astăzi îi corespunde *î* în limba literară a fost notat prin рѣ (16 cuvinte), ѣ (15 cuvinte), ѣ (10 cuvinte), и (6 cuvinte), а (4 cuvinte) și е (1 cuvânt), Sub raportul atestărilor și al numărului de documente-sursă, situația acestor notații este următoarea: ѣ (85 de atestări din 73 de documente), рѣ (59 de atestări din 52 de documente), ѣ (14 atestări din 12 documente), а (13 atestări din 9 documente), и (8 atestări din 8 documente) și е (1 atestare). Totalitatea acestor notații provine din 125 de documente, dintre care 18 conțin atât notații cu ѣ, cât și notații diferite de ѣ: фынтынѣле ~ крѣлигѣтѣрѣ, стѣнгачѣ (12 aug. 1426), стрѣмба ~ обрѣшѣю (24 apr. (A) 1434), мындрѣ ~ мансаѣ, стрѣмба, стрѣмбѣ (7 dec. 1436), мындри ~ срѣвѣи (19 sept. 1436), мындри ~ срѣби (20 dec. (A) 1437), мындри ~ мѣндричинѣ (20 dec. (B) 1437), мындри, мынзаци, стрѣмбѣ ~ стрѣминолѣ (2 iul. 1439), мындри ~ грѣвоѣла (29 sept. 1441), флѣмынѣлорѣ, мынѣла ~ грѣла, срѣѣла (15 iul. (B) 1448), мынѣла ~ срѣѣла (15 iul. (A) 1448), мынѣла ~ срѣѣла, срѣби¹³ (27 iul 1448), мынѣла, пы(и)теча ~ обрѣшѣе (15 sept. 1448), пы(и)тече ~ прѣкала(ѣ), прѣкалаѣѣ (5 iun.

¹³ Nu figurează în *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, p. 154, s.v. *sârb*, și nici în *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, p. 215, s.v. *sârb*.

1449), *кы(м)пал(и)*, *пынтече* ~ *пръкала(в)*, *сръвеск8(л)* (<i>iuл. – sept.> 1456), *чокырлѣи*, *фынтынице* ~ *пръкалавы*, *пръкалаба* (24 oct. 1471), *чокырлине* ~ *пръкалабове* (13 aug. 1471), *чокырлѣи* ~ *пръкалабове* (5 iun. 1472), *чокырлине* ~ *врѣнчана* (1 iun. 1472).

Dintre notațiile diferite de *ы*, cele cu o frecvență mai ridicată (*рѣ* și *ѣ*) sunt cele devenite tradiționale în cadrul scrierii chirilice. Apelul la *ѣ* pentru a reda o vocală închisă corespunde ortografiei textelor mediobulgare, în care litera respectivă notează pe *ăⁱ* (sunet între *ă* și *î* românesc). Cât privește întrebuintarea grupului de litere *рѣ* (sau *рѣ*) pentru notarea succesiunii «vocală medială + lichidă», aceasta s-a datorat influenței textelor slavone de redacție sudică, în care aceeași notație reda, printre altele, lichida precedată de o vocală de timbru nedeterminat.

În privința notării lui *и*, lucrurile sunt mai complicate. În patru dintre cele șase cuvinte înregistrate, notarea lui *и* urmează lui *р*. Să avem de-a face cu o particularitate dialectală românească (rostirea moale a lui *r*), cum au fost interpretate asemenea grafii din textele moldovenești¹⁴? O grafie precum *стримт8ры* ar putea să reproducă într-adevăr o rostire reală, grafiile cu *и* în *strimt* și derivatele lui fiind întâlnite în textele vechi românești¹⁵. Pe de altă parte, în exemple ca *рипи* și *стримѣи* am putea avea de-a face cu simple anticipări grafice¹⁶. Rămân însă neexplicate grafiile *минсюла* și *пи(и)теча* (două atestări). După părerea noastră, grafiile din urmă și, probabil, chiar unele dintre cele în care *и* s-a notat după *р* sunt, în documentele respective, rezultatul amestecului dintre *и* și *ы* în notarea lui *i*¹⁷, eventual, chiar a lui *i*¹⁸.

¹⁴ Ion Gheție, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, p. 201–203.

¹⁵ Vezi DLR, s.v. *strâmt*, *strânteală*, *strântoare*.

¹⁶ Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 49, care consideră că în *рипи* *i* a trecut la *i*.

¹⁷ Vezi Bărbulescu, *Fonetica*, p. 352–354, cu exemple preluate mai mult din texte literare slavone din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Documentele moldovenești emise între 26 august 1426 și 5 iun. 1472 prezintă numeroase exemple ale alternanței *ы* ~ *и*, dintre care reproducem câteva înregistrate în edițiile lui Mihai Costăchescu (*op. cit.*, vol. I–II) și Ioan Bogdan (*Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, Bucureşti, 1913): *вышеписанное* ~ *вишеписаннаго* (5 oct. 1462), *жаловали есмы* ~ *дали есми* (8 oct. 1434), *не гыбла* ~ *не гыбла* (< iul. – sept. > 1456), *мы* ~ *ми* (30 apr. 1431; 1 ian. 1467), *нашихъ* ~ *нашихъ* (11 iun. 1464), *сыны* ~ *сыни* (1 apr. 1470), *тоты* ~ *тоти* (31 aug. 1458), *оурымъ* ~ *осихъ* (2 nov. 1464) etc.

¹⁸ Amestecul lui *ы* cu *и* pentru notarea lui *i* a fost semnalat tot de I. Bărbulescu la peste două decenii după publicarea sintezei sale referitoare la scrierea chirilică practică de români în epoca veche (vezi *Curentele literare la români în perioada slavismului cultural*, p. 93). Admițând că, în scrisul unor pisari moldoveni de la mijlocul secolului al XV-lea, *ы* nota pe *i* în cuvinte precum *gârlami*, *Cânde*, *Sacâș* (interpretare respinsă în prima lucrare), slavistul ieșean remarcă faptul că unii dintre acești pisari „analoghizând întrebuintau chiar pe *и* cu valoarea fonetică *ы* = *i*” (*ibidem*). În sprijinul acestei afirmații, autorul invoca exemplele *кинде* și *петир*, care reproduc pronunțiile *Cânde* și *Petâr* (*ibidem*, p. 94).

Explicații diferite comportă notarea lui **а** în cele patru cuvinte semnalate. În **вра(н)ча(н)** și **вра(н)чана** scrierea lui **а** s-a putut face prin apropiere de *Vrancea* sau printr-o anticipare grafică. Cauzei din urmă i se datorează, probabil, grafia **мансаци**. În formele cu **а** din **паркала(в)**, **паркалава** etc. (8 atestări) avem a face cu un fenomen dialectal, trecerea lui **ă** proton la **а**. O pronunție dialectală pare să reproducă și grafia **парова** (în flexiune slavonă), forma *parău* fiind înregistrată în secolul trecut în nordul Moldovei¹⁹.

În sfârșit, notarea lui **е** în **сербѣлова полѣна** „Poiana lui Sârb” corespunde unei pronunții ucrainene.

4. În afara notării segmentului vocalic corespunzător actualului **î** din limba literară, litera **ы** a mai fost înregistrată în documentele moldovenești pentru a reda pe **i** în top. *Cățelești* (**кецѣлѣци** 13 apr. 1460), în apelat. *globnic* (**глобники** 11 mart. 1446) și în antrop. *Pisc* (**радѣла пыска** 12 iun. 1453)²⁰, precum și pe **ă** în antrop. *Geamără* (**барбѣ жамырѣ** 11 mart. 1446; **барбѣ џамырѣ** 8 dec. 1454) și în top. *Măsteacăru* (**мастѣкырѣ**) 23 aug. 1455).

Întrebuintarea lui **ы** cu valoarea **i** este firească, câtă vreme în scrierea actelor slavone din această provincie **ы** alternează cu **и** (vezi mai sus, p.).

Oarecum surprinzătoare este scrierea lui **ы** pentru **ă** în exemplele menționate. În primul rând, pentru că **ы** apare în mod curent, în actele perioadei amintite, pentru reproducerea unui segment vocalic, având corespondent în limba literară contemporană vocala **î**. În al doilea rând, nu avem siguranța că, în cele trei exemple reproduse, **ы** notează pe **ă**, observație pe care am avansat-o mai demult²¹. S-ar putea foarte bine ca și în aceste exemple, **ы** să-l redea pe **î**, întrucât în nordul Moldovei au fost înregistrate fonetismele *geamân*²² și *Măstacânul*²³, care atestă închiderea lui **ă** la **î**. Să mai notăm faptul că în documentele din care sunt extrase aceste exemple, vocala **ă** a fost notată în cuvintele românești exclusive prin **ѣ**: **барбѣ**, **<в>ѣлошеци** (11 mart. 1446)²⁴, **барбѣ**, **ѣлошеци** (8 dec. 1454; cf. însă **кырстїенѣци**, **фынтырѣли**)²⁵, **ѣрѣши**, **линеѣ** (23 aug. 1455)²⁶.

¹⁹ ALR SN, vol. III, [București], 1961, h. 816.

²⁰ Exemplul este preluat din Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 468.

²¹ Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 172, nota 76.

²² ALR I, vol. II, h. 210.

²³ *Tezaurul toponimic al României. Moldova. Volumul I Repertoriul istoric al unităților administrative-teritoriale 1772–1988. Partea 1. A. Unități simple (localități și moșii), A–O* (coordonator Dragoș Moldovanu), București, 1991, p. 771–712, s.v. *Mesteacânul*³, *Mesteacânul*⁴, *Mesteacânul*⁵ (acesta din urmă, sat aparținând comunei Dragomirești, j. Neamț, este amintit în documentul nostru).

²⁴ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 251.

²⁵ *Ibidem*, p. 517.

²⁶ *Ibidem*, p. 553.

aceste documente. Constanța acestei notări infirmă posibilitatea ca *ă* și *î* să fi fost în acea epocă variante ale aceluiași fonem |ă|²⁹.

Notarea lui *î* prin **ы** în scrierea cuvintelor din aceste documente reprezintă o tendință ortografică care s-a manifestat în Moldova, cu intermitențe³⁰, vreme de aproape cinci decenii. Noua orientare nu a fost urmată de toți copiiștii de cancelarie, iar cei care au aplicat-o nu au făcut-o în mod consecvent³¹. Cum s-a putut observa, notația a apărut în antroponime și toponime, o dată și într-un apelativ, ceea ce pare să indice o încercare a scribilor respectivi de a nota în scris rostirea exactă a acestor nume proprii.

Din a a doua jumătate a anului 1472 și până la sfârșitul secolului al XVI-lea, în documentele din Moldova continuă să apară cuvinte conținând sunetul *î*, dar în niciunul dintre ele nu a mai fost notată litera **ы**³². Renunțarea la această inovație grafică s-a datorat probabil prestigiului dobândit de scrierea slavonei din mediile monastice, în care, respectându-se ortografia textelor mediobulgare, literei **ы** i se atribuia valoarea *i*³³. Pe de altă parte, nu este exclusă nicio influență exercitată în

²⁹ Cf. Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, p. 133; idem, *Cu privire la vechimea opoziției |ă|: |î| în dacoromână*, p. 148, nota 4, și p. 150.

³⁰ De exemplu, între prima atestare a acestei notații care apare într-un document din 12 aug. 1426 (фынтынѣе) și următoarea atestare, în ordine cronologică (стрымба 30 apr. 1431), s-au scurs 5 ani. Exemple lipsesc și pentru anii 1440, 1444–1445, 1450–1451, 1457, 1459–1468).

³¹ Un astfel de exemplu îl oferă pisarul Oancea, de la care deținem câteva documente scrise în intervalul 1431–1435. Acestea păstrează și trei toponime de origine slavă: *Hârlău*, *Râșcov*, *Vâlcea*, care astăzi se rostesc în limba literară cu *î*. Iată cum sunt scrise aceste cuvinte ca și unele dintre cele înregistrate în primul tabel: стрымба (30 apr. 1431), мындри, вылчи (28 ian. 1433), мындрѣ, вылчи (26 febr. 1433), стрымба, вылчи ~ крѣсти (24 apr. 1434), вылчи ~ крѣста, крѣстѣ (8 oct. 1434), мындринѣ, рышковинѣ = al lui Râșcov; cf. însă крѣсти, вѣлча (14 apr. 1435), хрѣловѣнѣ = de la Hârlău (26 iun. 1434). Și în exemplele de față se observă că notațiile cu **ы** nu se impun în fața notațiilor de tip tradițional (лѣ, рѣ). În schimb, **ы** este notat constant, când *î* este urmat de nazală. Situația din urmă o ilustrează cel mai bine documentele copiate de pisarul Tador în intervalul 1443–1467: мынсѣла; cf. крѣсти (28 mai 1443), мынсѣла, |рыша; cf. хрѣлова, прѣкалаба (5 nov. 1448), кындескѣ(л), |рыша; cf. прѣкалаба (21 dec. (A) 1452), |рыша; cf. крѣна, прѣкалаба (21 dec. (B) 1452), |рыша, |рыш; cf. прѣкалаба (ian. 1453), кынде, сакуш; cf. крѣлигѣт|рѣ (8 dec. 1466), кынде, [са]кыша; cf. врѣлѣсѣла, врѣлѣсѣлѣ (10 ian. 1467). În mod inexplicabil, în scrierea cuvintelor slavone din documentele aceluiași pisar, рѣ nu apare notat cu aceeași consecvență: потвѣрждение (5 oct. 1448) ~ потвѣрж(д)ение (28 mai 1443) ~ потвырждение (21 dec. (A) 1452, 21 dec. (B) 1452, ian. 1453, 10 ian. 1467).

³² Vezi, de exemplu, чокрѣлѣ (3 sept. 1473, 13 sept. 1473, 26 aug. 1474), грѣлѣ (28 dec. 1572), гѣтише(л) (31 mart. 1555), мѣнжа (7 febr. 1510), мѣнзатѣла (25 ian. 1489), пѣнтече (24 nov. 1492), пинтече (16 mart. 1495), пѣнтече(л) (25 mart. (B) 1528), [рѣс]пѣнтѣн <ian.> 1495, рипѣ (16 ian. 1491; 3 ian. 1497), срѣвоѣ(л) (10 apr. 1520), шопрѣ(л) (1 sept. 1483), вѣ(н)тѣ(л) (3 mart. <1527>) etc.

³³ Prezentăm câteva exemple preluate din P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, Vol. I, [București], 1959: *Pomelnic Mănăstirea Bistrița* (sec. XV): молдовлахынскыа, приснодѣвы, прѣчистыа, сына (p. 101–102), *Miscelanou* copiat de Gavril Uric în 1439 la Mănăstirea Neamț: выстѣ, прѣславныи, рыскаго, трѣн|вскыи (p. 245), *Mărgăritar* copiat de Gavril Uric în 1443

³⁸ M.A. Žvotobryuch, B.M. Kulik, *Kurs sučasnoji ukrajin'skoji literaturnoji movi*, Častina I, vidanija trete, Kijiv, 1965, p. 106, 169.

193^v) etc. Aplicarea acestor norme ortografice la scrierea textului manuscris s-a datorat mai curând traducătorului, Udriște Năsturel, decât copistului³⁹. După cum se știe, cărturarul muntean a fost un bun cunoscător al slavonei răsăritene, în scrisul său fiind identificate influențe rusești la nivelul limbii, al formei literelor și al calendarului (începerea anului de la 1 martie)⁴⁰. S-a avansat chiar ipoteza că ar fi învățat la Kiev sau la Moscova⁴¹, fără a se produce dovezi în acest sens. S-ar putea, în schimb, ca ms. rom. 588, considerat de Emil Turdeanu „l'exemplaire de travail ou d'atelier” al traducătorului⁴², să fi fost executat sub supravegherea lui Udriște Năsturel sau a unui membru din familia sa, ceea ce ar explica constanța cu care copistul a aplicat în scris cele două norme ortografice aparținând, probabil, originalului traducerii. Ipoteza schițată necesită însă o confirmare filigranologică, întrucât Udriște Năsturel moare curând după 12 iulie 1658⁴³. După moartea cărturarului, fiul acestuia, Radu Năsturel, ar fi putut la fel de bine să supravegheze munca copistului pentru a se asigura de reproducerea întocmai a traducerii paterne. Să mai amintim un fapt, trecut neobservat până în prezent: între ramurile ornamentului de pe ultima filă a manuscrisului se află plasate inițialele **cn** (vezi fig. 3), dintre care ultima ne îndreaptă atenția spre numele de familie Năsturel⁴⁴.

³⁹ Acesta nu poate fi identificat cu grămaticul de cancelarie Fota, cum în mod greșit s-a crezut multă vreme de către unii specialiști (Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 3–4; idem, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés roumaines*, Leiden, 1985, p. 345–346; Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, 1974, p. 228; idem, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, 1981, p. 92); cf. Liviu Onu, *op. cit.*, p. 39–44, care dovedește că ms. rom. 588 nu a fost copiat de Fota.

⁴⁰ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, Ediția a II-a, București, vol. I, 1925, p. 259; idem, *Notes de diplomatie roumaine*, Bucarest, 1930, p. 29.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés roumaines*, p. 340; cf. și p. 345.

⁴³ Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, p. 46. Opinia referitoare la uciderea lui Udriște Năsturel în 1659 din porunca lui Mihnea al III-lea (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII*, București, 1971, p. 215) se întemeiază pe o identificare greșită. Știrea comunicată de unii cronicari (Stoica Ludescu, Radu Popescu) privind uciderea spătarului Udriște nu-l privește pe logofătul muntean; vezi menționarea ambelor personaje în documentele de epocă (DRH B, vol. XXXVII, nr. 138 și 139). Pentru alte atestări ale spătarului Udriște, vezi Marian Ciucă, *Catalogul manuscriselor Țării Românești din Arhivele Naționale*, vol. VII, București, 1999, nr. 298, 440, 441.

⁴⁴ Dacă e să ne raportăm la un membru al acestei familii, prima inițială (**c**) nu poate fi pusă în legătură decât cu Sofia, soția lui Radu Năsturel, referință mai greu de imaginat. În cazul în care ornamentul respectiv figura și în izvodul transcris de copistul ms. rom. 588, inițiala **c** ar putea reprezenta o greșeală strecurată la scrierea inițialei **o**, care permite lecțiunea Orest, prenume adoptat uneori de Udriște Năsturel (vezi *Documenta Romaniae historica*, B, vol. XXX, București, 1998, nr. 52, p. 73 și Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, Tomul I, București, 1903, p. 157.

Fig. 3

Indiferent de persoana căreia îi datorăm operarea distincției grafice în notarea celor două vocale centrale, trebuie să mai reținem un amănunt: versiunea din manuscrisul nostru (anterior anului 1671) conservă cel mai vechi exemplu de opoziție [ă]: [î] înregistrat într-un text din Țara Românească, dacă nu cumva chiar din întreg spațiul dacoromânesc⁴⁵. După modelul oferit de acest text, care i-a servit ca izvod direct, grămăticul Fota va recurge în cele două copii ale scrierii (ms. rom. 2470 din 1671 și, respectiv, ms. rom. 3339 din 1675) la redarea lui *î* prin **ѣ** (ierul mic)⁴⁶.

7. La capătul acestei investigații, se pot desprinde câteva observații: 1) grafiile de tipul **мынѣ** din documentele slavone emise în Moldova între 1426 și 1472 evidențiază întrebuințarea de către unii pisari de cancelarie a literei **ѣ** cu valoarea *î*; 2) în perioada indicată se poate admite că opoziția [ă]: [î] era constituită în unele graiuri din Moldova; 3) litera **ѣ** cu valoarea *î* este întrebuințată în mod constant în cea mai veche copie a manuscrisului *Varlaam și Ioasaf* (1649–1671); 4) distincția grafică operată în această versiune în notarea celor două vocale centrale (*ă* prin **ѣ** și

⁴⁵ După Andrei Avram, în *Cazania lui Varlaam* (1643) s-ar fi făcut pentru prima dată distincția grafică în notarea vocalelor centrale *ă* și *î*, prima notată prin **ж**, a doua prin **ѣ** (*Grafia chirilică și problema opoziției [ă]: [î] în dacoromâna din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, p. 14–16). Constatarea, întemeiată pe exemple preluate din două porțiuni diferite ale tipăriturii (p. 101–106 și p. 401–410), este discutabilă. Dacă ne adresăm altor pagini ale cărții se pot obține rezultate diferite. De exemplu, pe filele 1^r–4^v, vocala *ă* a fost reprodusă prin **ѣ** (de 153 de ori) și prin **ж** (de 95 de ori), în vreme ce vocala *î* a fost notată prin **ѣ** (de 50 de ori) și prin **ж** (de 4 ori). Dacă ne adresăm indicelui de cuvinte al *Cazaniei lui Varlaam*, păstrat în biblioteca Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, constatăm, de asemenea, că în notarea celor două vocale nu se face o distincție grafică clară (vezi, de pildă, frecvența notării lui **ѣ** în *câmp*, *când*, *cânta* etc., dar și în *că*, *cătră*, *Dumnedzău*, *să* etc.)

⁴⁶ Vezi Liviu Onu, *op. cit.*, p. 40, care nu furnizează exemple. Constatarea autorului se confirmă dacă ne adresăm manuscriselor menționate. Ms. rom. 2470: **ѣ**=*î*: **кѣци**, **пѣнѣ**, **рѣмѣнѣскѣ**, **сѣ(н)ѣе**, **сѣѣ(р)шеніѣ**; **ѣ, ж**=*ă*: **ачасѣж**, **дарѣ**, **іарѣ**, **ли(м)ѣѣ**, **мѣченичѣѣ**, **пѣри(н)ѣе**, **тоатѣ** (1^{r-v}); ms. rom. 3339: **ѣ**=*î*: **кѣ(н)ѣ**, **кѣѣ(н)пѣ(н)ѣ**, **дѣѣ(н)ѣж**, **пѣмѣ(н)пѣ**, **пѣнѣ**, **сѣнѣ**, **стѣпѣнѣ(н)ѣ**, **тѣмѣ(н)ѣж**; cf. **сѣѣрѣшитѣ(н)ѣ**; **ѣ, ж** = *ă*: **ѣрѣѣѣѣ**, **кѣлѣт** | **рѣѣ**, **кѣтрѣж**, **іарѣж**, **ѣнѣѣѣѣѣѣѣж**, **лѣж**, **ѣѣ стрѣѣѣѣѣѣѣ(т)**, **тѣѣѣ** etc. (1^{r-v}).

ж, iar *i* prin ъ) s-ar putea datora lui Udriște Năsturel; 5) copia respectivă reprezintă cel mai vechi text românesc din Țara Românească, dacă nu chiar din întreg spațiul dacoromânesc, în care vocalele *ă* și *i* au fost notate invariabil în mod distinct.

L' INTERPRÉTATION DES GRAPHIES DU TYPE **mbinsla** APPARTENANTES AUX DOCUMENTS SLAVO-ROUMAINS DE XVe SIÈCLE ET L' ANCIENNETÉ DE L' OPPOSITION [ǣ] : [i] EN DACOROUMAIN

(Résumé)

Dans les mots roumains des documents slaves écrits en Moldavie entre 1426 et 1472 la lettre **ы** correspond à la voyelle *i* de la langue littéraire d'aujourd'hui. Par conséquent, on peut admettre que l'opposition [ǣ]: [i] était constituée en ce temps-là dans certains patois moldaves.

Le premier texte roumain où on trouve employé d'une manière invariable **ı** = *i* c'est une reproduction manuscrite du roman populaire *Varlaam et Ioasaph* (avant 1671). C'est fort possible que cette manière graphique appartienne au traducteur Udris̃te Năsturel.

Cuvinte-cheie: interpretarea grafiei chirilice a textelor slavo-române, valoarea literei **ѡ**, opoziția **ѡ**: **ѡ** în dacoromână, Udriște Năsturel.

Mots-clés: interprétation de la graphie des textes slavo-roumains, la valeur de la lettre ѡ, l'opposition [ǣ] : [i] en dacoroumain, Udriște Năsturel.

Lia Brad Chisacof

FILIGRANUL HÂRTIEI PRODUSE ÎN TIMPUL PRIMEI DOMNII A LUI ALEXANDRU IPSILANTI

Producția locală de hârtie nu a scăpat atenției istoricilor și filologilor¹ români. Era cunoscut hrISOvul de întărire din 1776 al manufacturii de hârtie, ce exista deja din 1765. Actul este interesant atât prin retorica paternalistă cât și prin ideile ce prefigurează doctrina liberală de mai târziu. Domnul, părinte al nației se îngrijește de producția locală de bunuri astfel ca acestea să nu mai fie importate. Hârtia se producea din resturile textile ale populației:

De vreme că nici este lucru mai bun și mai dumnezeescu sub soare, decât binele și folosul obșteii și nici că este lucruri mai slăvitu și mai lăudatu în lume decât cel neștiut a-l face știutu și a câștiga pre ceia ce n-au, cu ceea ce le lipsește, datorie dar au domnii și oblăduitorii țărilor ca unii ce sânt ca niște părinți ai patriei, a se sili și a se nevoi, nu

¹ V. Al. Mareș, *Primul meșter de hârtie din Țările Române*, în „Limba Română”, anul XXII, 1973, p. 59–62.

numai pentru ceia ce aduce folosul norodului și de podoabă și fală patriei, nevoindu-se a duce și a ține în stăpânirea sa oameni cu meșteșuguri ce nu se află în acea țară și pe cei ce vin din voia lor a-i ocroti, a-i apăra și a-i ajutama, ca deprinzându-se și pământeni la meșteșuguri străine, întâi să fie de cinsti și podoaba politiei și a doua să nu aibă a trebuință a aduce din străinătate acest fel de lucru².

Iar mai vârtosu folosul obștiei, una că, cârpiturile ce se află pe la norodu, care nefiindu-le de trebuință ar vrea să se lepede, dându-le pentru treaba harturghiilor³.

Făcând parte din fenomenul înființării de către boieri sau domn a manufacturilor, morile de hârtie apar pe valea Oltului de la jumătatea secolului al XVII-lea fără a avea însă o producție semnificativă⁴. Înființarea lor avea nevoie de privilegiu domnesc și de consimțământul Porții Otomane și era arendată unui boier sau negustor care se îngrijea de funcționarea ei primind titlul de epistat. Fabrica de hârtie, sau hardughia⁵, este înființată între 1765–1766 în vremea celei de-a doua domnii a lui Scarlat Ghica, pe apa Colentinei, pe moșia Fundeni. Fabrica și-a continuat activitatea până la venirea lui Alexandru Ipsilanti, în 1774, primind două hrisoave de întărire în 1768 din partea lui Alexandru Scarlat Ghica și în 1769 de la Grigore Ghica III. În august 1776 Alexandru Ipsilanti întărește privilegiul acestei întreprinderi adăugându-i o nouă manufactură, hardughia de la apa Leuta, de pe moșia Batiște din jud. Prohova ținând de schitul Turbați (Ilfov). Aceste două hardughii erau obligate să dea anual la cămara domnească câte 20 de topuri de hârtie⁶, având împreună patruzeci de angajați care, asemenea primului meșter cunoscut⁷, erau străini:

Domnitorul dădea monopolul manufacturii unor negustori, frații Lazăr:

Fiindcă cu multă cheltuială și osteneală s-au adus acest meșteșug cu facerea hârtiei în această țară de Nicolae și Iane Lazari să nu aibă volnicie altul a mai face harturghii, fără numai aceștia care s-au arătat cu atâta protimie și râvnă spre podoaba politiei și țării⁸.

Istoria manufacturii producătoare de hârtie pare să fi fost scurtă căci sub Constantin Hangerli, prin pitacul din 9 ianuarie 1798 se poruncește ca lucrătorii de la fabrica de hârtie să treacă la fabrica de postav.

Hardughia e menționată și de N. Iorga⁹ fără însă a se face vreo referire la producția ei propriu-zisă.

Aceasta din urmă este obiectul cercetării pe care a întreprins-o autoarea acestor rânduri și care ține de istoria secolului al XVIII-lea românesc, istorie ce prin natura

² V.A. Urechia, *Istoria românilor*, seria 1774–1786, tomul I, București, 1891, p. 95.

³ *Ibidem*.

⁴ Constantin Șerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovaliște și București*, în „Studii”, revistă de istorie și filozofie, II, anul 5, iulie – septembrie 1952, p. 86–105.

⁵ Din gr. Χαρτοϋργία.

⁶ V.A. Urechia *Istoria românilor*, seria 1774–1786, tomul I, București, 1891, p. 95.

⁷ V.A. Urechia *Istoria românilor*, seria 1774–1786, tomul VII, București, 1894, p. 210.

⁸ V.A. Urechia *Istoria românilor*, seria 1774–1786, tomul I, București, 1891, p. 95.

⁹ N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*, 1901, vol. II, p. 45.

ei presupune „armonizarea” unor date poliglote. Frații Lazăr, menționați de hrisovul lui Alexandru Ipsilanti, vor fi fost beneficiarii producției de hârtie pe care, cel mai probabil, au furnizat-o curții domnești. Cercetătorilor din ultimele decenii, examinarea acestei hârtii ce a folosit ca suport condicilor domnești nu le-a fost accesibilă, deoarece condicile au fost microfilmate din deceniul al șaptelea al secolului trecut. Se știe însă că frații Lazăr au avut la București o tipografie/editură¹⁰, care a funcționat pentru scurtă vreme în timpul domniei lui Nicolae Petru Mavrogheni. Este vorba practic de întreprinderea de la Cișmeaua Mavrogheni, ce avea să fie preluată de Eliade Rădulescu devenind apoi binecunoscută în spațiul românesc. Frații Lazăr au reușit să tipărească doar trei cărți, toate în limba greacă, dintre care un volum omagial dedicat domnitorului Mavrogheni precum și o traducere greacă a unei istorii a principatelor¹¹. Lucrările nu sunt lipsite de semnificație locală. Volumul omagial al lui Manolache Persianos¹² este unul subversiv, în care Mavrogheni este puternic ironizat. O criptogramă din cuprinsul lui este un înjuriiu încifrat, iar o odă laudativă este o lamentație ce consună cu expresia lui Ienăchiță Văcărescu referitoare la același domnitor, „monstru al naturii”. Istoria generalului imperiului țarist Bauer este extrem de amănunțită, funcționând ca un manual despre Țara Românească folosit de tesalieni și epiroți înainte de a emigra spre țările române.

Dacă examinăm filigranul hârtiei pe care sunt tipărite lucrările menționate mai sus (reprodus în *Anexa 1*) observăm că el este unul original, conținând stema Țării Românești și inițialele domnitorului Alexandru Ipsilanti (Al(exandru) Ip(silanti) V(oe)V(vod) în alfabet grecesc), însoțite în două rânduri de prescurtarea Io(an) care în primul caz este formula ce însoțește numele domnitorilor iar în cel de-al doilea este prescurtarea celui de-al doilea nume al lui Ipsilanti. Filigranul seamănă foarte bine¹³ cu stema lui Ipsilanti (datând din 1779) reprodusă pe clopotnița mănăstirii Mărcuța¹⁴, în care inițialele domnitorului sunt tot în alfabet grecesc și desigur și cu varianta ei dintr-o pecetie datată 1787, ce combină și stema Moldovei în care inițialele sunt în chirilice¹⁵.

Filigranul apare așadar în Persianos în diverse fragmente, pe care unificându-le am recompus întregul. Aceste fragmente sunt în număr de cinci, din care trei cuprind

¹⁰ V. K.Sp. Staikos, T.E. Sklavenitis, *The Publishing Centres of the Greeks*, Atena, 2001, p. 113.

¹¹ Și anume Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire de la dernière guerre entre la Russie et la Porte Ottomane* publicată la Frankfurt și Leipzig în 1778. În continuare, în text, Bauer.

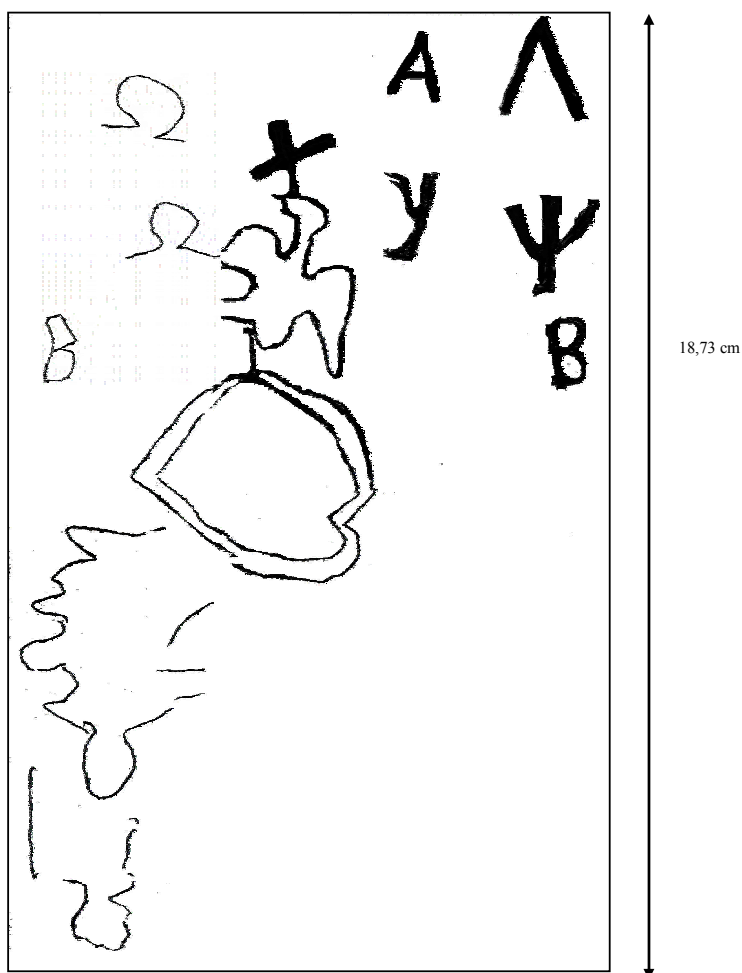
¹² Cu titlu în traducere românească: *Rezumat pe scurt a faptelor eroice ale prea-înaltului, evghenitului și triumfătorului nostru stăpân și domn al întregii Ungrovlahii, al Domnului domn Io Nicolae Petru Mavrogheni voevod. Compus de evghenitul și preaumilul arhon mare căminar, chir Manolache Persianos în anul Domnului 1789, februarie*. În continuare în text Persianos.

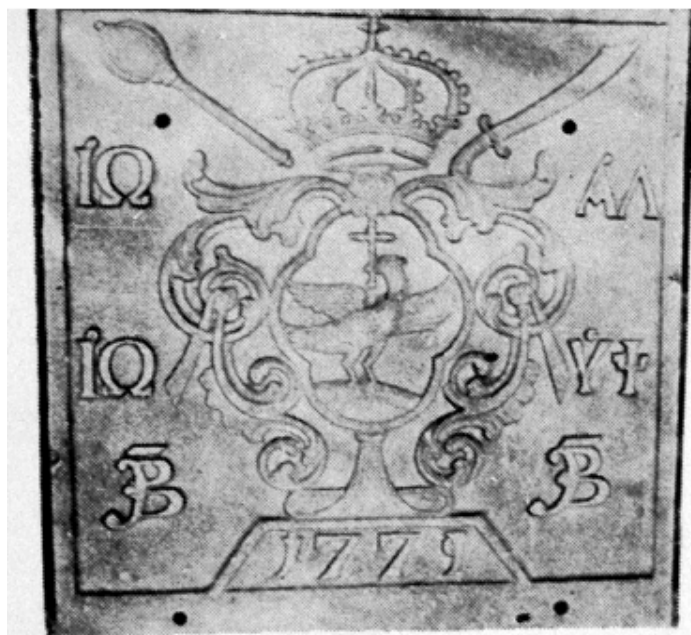
¹³ Autoarea articolului adresează sincere mulțumiri d-lui Al. Mareș pentru sugestiile bibliografice făcute în sensul acestei identificări.

¹⁴ V. *Anexa 2*, apud Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 233.

¹⁵ V. *Anexa 3*, apud *ibidem*, p. 313.

inițialele AΛ YΨ B (**F1**, **F3**, **F4**), în **F1** și **F4** apărând și corbul: **F2** cuprinde în două rânduri litera omega Ω (cu lipsa lui I împreună cu care ar fi rezultat Io) și inițiala B (de la voevod), în timp ce al cincilea fragment (**F5**) cuprinde o parte a inimii pe care stă corbul și un medalion plasat în opoziție cu corbul. Toate fragmentele reunite sunt ceea ce apare în *Anexa 1*, foarte probabil o variantă completă a filigranului. Aceste fragmente sunt repartizate după cum urmează: **F2** p. I-II, 3-4, 21-22, p. 11-12, 27-28, 37-38, **F1** p. III-IV 5-6, 13-14, 27-28, 29-30, 35-36, **F3** p. 17-18, **F4** p. 43-44, **F5** p. 45-46. La Bauer repartiția este **F1** p. 5-6, 21-22, 23-24, 33-34, 51-52, **F2** p. 19-20, 31-32, 39-40, 41-42, 53-54, **F3** p. 47-48, f. 97-98. Este semnificativ faptul că de la p. 65 încolo se folosește, cel puțin în exemplarul pe care l-am consultat la Biblioteca Academiei Române, hârtie cu filigranul GFA, așadar hârtie de import.

Ne propunem ca în cercetările noastre viitoare să reconstituim istoria fabricilor de hârtie românești din sec. al XVIII-lea, încercând să accesăm originalele actelor curții domnești de la București care acum sunt în curs de recuperare de către Biblioteca Academiei Române.

THE PAPER MARK OF THE PAPER PRODUCED DURING ALEXANDRU IPSILANTI REIGN

(Abstract)

The present article describes for the first time in the history of Romanian paper production the paper mark of the paper produced most probably between 1774 and 1786 in two workshops which functioned in Wallachia. As the interval coincided with the reign of prince Alexander Ipsilanti the paper mark comprises his initials preceded by the princely formula Io and the emblem of Wallachia (a crow with a cross in its beak).

Cuvinte-cheie: fabrică de hârtie, Alexandru Ipsilanti, filigran.

Keywords: paper-mill, Alexander Ipsilanti, paper mark.

AUGUST KOVAČEC

Se împlinesc cinci decenii de când August Kovačec a început anchetele dialectale la istroromâni. Aniversarea unei jumătăți de secol de la începerea acestora este un prilej potrivit să schițez un portret al celui care a scris cea mai bună monografie a dialectului istroromân.

Ne-am cunoscut în 1960, când a venit ca lector de limbă croată la Facultatea de Filologie din București, trimis de profesorii săi din Zagreb, Vojmir Vinja și Mirko Deanović. Maestrul meu, Al. Rosetti, căruia cei doi profesori croați i-au trimis o scrisoare de recomandare, l-a primit cu entuziasm, când a aflat că se va ocupa de istroromână („cel mai important este să strângi material” îi spunea Al. Rosetti). Maestrul ne-a chemat pe mine și pe prietenul Andrei Avram și „ne-a dat sarcina” să ne ocupăm de el. M-a impresionat când am aflat cum a ajuns să se intereseze de română: primele lecții le-a luat de la Radio București, care transmitea lecții de limba română. A fost un autodidact, după cum a arătat într-o evocare a șederii lui în România, care a durat trei ani. Era la fel ca mine, oacheș, chiar frumos, dar, spre deosebire de mine, timid. Nu știam, în urmă cu o jumătate de secol, că vom deveni prieteni. Ne-a unit pasiunea pentru cărți (am fost furnizorul lui de cărți românești; era, alături de Alf Lombard, E. Coșeriu și J. Felix, cel căruia îi trimiteam tot ce credeam că-l poate interesa). Își amintește cu câtă bucurie a primit *Limba română* vol. I, de Sextil Pușcariu. Și el mi-a procurat cărți la care jinduiam. Nu pot uita că dicționarul etimologic al limbilor romanice (REW) al lui W. Meyer-Lübke mi l-a procurat el; și, cum îl folosesc des, mi-aduc aminte mereu de August. Datorită acestei prietenii necondiționate mi-a trimis și serii de timbre din Iugoslavia și, apoi, din Croația (la început, numai timbre cu faună și floră, iar acum, după crearea statului croat, toate seriile!). De trei ori pe săptămână, după amiezele, venea la institut și ascultam textele istroromâne înregistrate de el. L-am încurajat să publice, la Editura Academiei, zece ani mai târziu (1971), lucrarea *Descrierea istroromâniei actuale*, model de monografie dialectală. A subliniat, de mai multe ori, că în timpul anchetelor și, apoi, când a redactat cartea a avut sprijinul altui maestru al meu, Emil Petrovici.

Într-o jumătate de secol, am avut o corespondență bogată. Mi-a scris când s-a căsătorit cu Sonja, pe care n-am reușit s-o cunosc, despre copii, la fel cum i-am scris și eu când a apărut fiica mea Iulia. Mă informa despre tot ce face, așa cum îi scriam și eu. Mi-a produs o mare bucurie când am aflat, peste ani, că se ocupă în

continuare de istroromână. A publicat, în 1998, un excelent dicționar istroromân-croat (*Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*) de 378 pagini. În „Enciclopedia croată” și în revistele de lingvistică croată a publicat diverse articole despre limba română și despre lingviștii români. A contribuit la înființarea unei „Catedre libere de limba română” la Facultatea de Filozofie și Litere din Zagreb, unde a predat cursuri despre civilizația și cultura României. După ce Catedra de limba și literatura română s-a constituit ca o catedră permanentă, a ținut cursuri despre română și istroromână. Într-o scrisoare din 2007 îmi mărturisea, bucuros, că a găsit la un anticariat *Istoria romanilor* a lui A. Treboniu Laurian și *Gramatica* lui I. Alexi. Tot atunci îmi scria că „din când în când, găsesc titlurile scriitoarei Iulia Sala pe internet”.

Am spus că monografia lui despre istroromână este cea mai bună. Același lucru se poate spune și despre capitolul consacrat istroromânei din lucrarea *Tratat de dialectologie română* (coordonator V. Rusu, 1984, p. 550–591). Monografia sa a fost luată ca model de P. Atanasov pentru descrierea meglenoromânei. Subliniez valoarea deosebită a comentariilor sale, din capitolul *Lexic*, pentru cunoașterea mecanismelor care explică împrumuturile lexicale. De aceea, numele lui apare frecvent în cartea mea *Limbi în contact* (1997).

În urmă cu doi ani, trecând prin Zagreb ca să ajung în insula Kres, ne-am revăzut după 40 de ani. Ne-am întâlnit într-o piață, la o ieșire din metrou. Ne-am îmbrățișat cu pasiune, ca niște îndrăgostiți. Nu știu cum voi fi arătat eu, după sute de kilometri de drum, dar el a apărut cum îl știam, un domn distins, de o eleganță desăvârșită, care i-a impresionat pe însoțitorii mei, inclusiv pe Marina, soția mea, de care aflase din scrisori. Pentru mine, el era August, al cărui zâmbet a rămas același, deși a trecut o jumătate de secol de când ne cunoșteam.

Marius Sala

Ștefan Munteanu

PRAGMATICA ȘI UN REPREZENTANT IGNORAT AL EI

În cele ce urmează, voi adăuga câteva detalii privitoare la afirmațiile pe care le-am făcut în *Introducere în stilistica operei literare*, Timișoara, Editura de Vest, 1995, în special p. 151, 152. Ele aveau ca obiect pragmatica, de la care stilistica, spuneam, ar avea de câștigat dacă ar lua-o în seamă. Îmi exprim și acum aceeași convingere, deși bine știu că teritoriile celor două domenii sunt distincte, iar scopurile urmărite, de fiecare dintre ele, diferite.

Aminteam în lucrarea pomenită că intenționalitatea este implicată în spiritul limbii ca *acțiune, prin actele de vorbire*. Acestea reflectă atitudinea vorbitorului, lucru remarcat de Charles Bally atât în *Traité de stylistique française*, cât și în *Le langage et la vie*. Lingvistul genevez a făcut, cum se știe, din intenționalitate, ca atitudine, un principiu definitoriu al separării și deosebirii dintre valorile stilistice și valorile gramaticale. De altfel, E. Benvenise atrăsese atenția, cu mult înaintea studiilor recente, că intenționalitatea trebuie considerată „comme activité manifeste dans des instances de discours qui sont caractérisées comme telles par des indices propres” (*Problèmes de linguistique générale*, I, Paris, Gallimard, 1966, p. 127).

Din punct de vedere pragmatic, actele de vorbire sunt privite sub aspectul funcției esențiale a cuvântului – aceasta când nu intervine o modificare a situației interlocutorilor, la un moment dat; în acest ultim caz avem a face cu un act special, determinat de o circumstanță nouă. Intră în această grupare verbe cu sens activ, altfel spus, cele încărcate cu „forță ilocuționară – putem s-o numim și *dimensiune* sau *funcție* – cum sunt: *a afirma*, *a promite*, *a dori*, *a întreba* ș.a. Afirmând sau promițând ceva, eu nu comunic pur și simplu, ci îmi asum în plus și implicit obligația (morală) de interlocutor, aceea de a realiza intenția, îndeplinind în fapt, deci „pragmatic”, promisiunea făcută; întrebând, eu îmi exprim o atitudine, o poziție, dar îi creez în același timp partenerului o situație nouă, în virtutea căreia el se simte dator să răspundă ori să refuze, să aprobe sau să dezaprobe forma de exprimare a unei poziții din partea mea (Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Ed. Seuil, 1972, p. 430).

Mai mult decât atât, precizează un cercetător contemporan: „Affirmer quelque chose, c’est se poser comme croyant ce que l’on énonce, c’est, si l’on veut, professer sa croyance, l’exprimer conventionnellement (François Récanti, *Le développement de la pragmatique*, citat în „Langue Française”, 1985, nr. 15).

A-ți mărturisi credința în ceea ce afirmi înseamnă, așadar, nu numai a-ți semnala prezența în enunț, ci și un mesaj orientat, adresat prin convențiile limbii cuiva sau spre ceva anume, care îmi întreține sau îmi justifică acest sentiment existențial. Fără el, credința mea ar fi o *spunere* comună, un joc van al imaginației, planând deasupra unei subiectivități din care încercarea de a păși dincolo de mine, către lumina autenticelor trăiri de conștiință, n-ar întâlni decât uși zăvorâte și părăsite.

Insist asupra ideii, cu riscul de a depăși granițele stricte ale teritoriului temei, că a vorbi despre forța (dimensiunea, funcția) ilocuționară, proprie anumitor verbe, zise active (v. mai jos), unde această însușire a lor rămâne la atât, adică o *posibilitate*, presupusă ca intenție, deci o pură semnalare, este prea puțin spus despre substanță în întregul ei. În această nouă împrejurare, verbul izolat, de pildă *eu afirm*, lăsat singur, articulat sau imaginat astfel, sună a gol. E necesar pentru a-l face să-și dezvăluie timbrul real și complet, așteptat, dorit sau respins de partener, să arăt în ce constă forța lui specifică ilocuționară *de împlinire în fapt* a golului. Verbul în sine a fost numai un semn care purta în ascuns în sânul lui sâmburele nescriptic și nevocal, latent, neexprimat, dar bănuat. Căci la asta se referă calitatea actului verbal ilocuționar. Pentru a se revela, el are nevoie de un plan secund, exterior și explicativ, deci analitic, care se realizează în formă gramaticală ca predicat locuționar exprimat, al unui subiect ilocuționar, virtual.

Important este, în sfârșit, să menționăm încă o dată, pentru că am amintit acest lucru și alteori, că propoziția care trimite verbul activ spre acest conținut ce mi se descoperă din „tăinuit”, cum era, și care acum o concretizează, a fost formulată la noi de Nicolae Iorga, cu mult înainte, în *Cugetări* (1911).

Scrie marele învățat român: „*Afirm* trebuie să însemne cred, simt, iubesc, sunt gata de jertfă” (*Cugetări*, ed. Barbu Theodorescu, București, Ed. Tineretului, ș.a., p. 190).

Ce mărturisire tragică de conștiință și convingere până la sacrificiu, prevestind parcă ceea ce avea să fie peste ani îngrozitorul sfârșit al celui mai învățat dintre români!

În sfârșit, trebuie precizat faptul că alte verbe, de pildă *aud*, *iau*, *dau*, *văd* ș.a., deși desemnează acțiuni, nu sunt *active*, în sensul *ilocuționar* al termenului, deoarece nu dispun de un rezervor de înțelesuri „nedivulgate”, virtuale, latente, deși încorporate în miezul lor semantic. Acestea se pot desprinde, desface și desfășura pe un câmp întins de realizări între interlocutori, dar sunt în expectativă, întrucât așteaptă un moment propice și un partener aflat în situația de a răspunde într-un fel sau altul unei solicitări sau unei provocări. J. L. Austin a întocmit pentru engleză o lungă listă de astfel de verbe *active*, ale căror corespondente românești sunt: *a declara*, *a sugera*, *a estima*, *a porunci*, *a sfătui*, *a ruga*, *a numi*, *a propune*, *a promite*, *a garanta*, *a mulțumi*, *a ierta*, *a scuza* ș. a. (v. Ducrot – Todorov, *op. cit.*, p. 90). Tot Austin a rezumat, printr-un titlu foarte sugestiv, esența doctrinei în discuție: *Quand dire c'est faire*, Paris, 1970, apud Ducrot – Todorov, *op. cit.*, p. 408.

Cât despre o abordare posibilă a întemeierii unei pragmatice conjugate cu stilistica (întrucât și aceasta din urmă are în vedere *atitudinea* subiectului vorbitor sau redacția interlocutorului), împărtășindu-și astfel ambele discipline, rosturile și beneficiile, nu se întrevăd, la noi cel puțin, încercări de acest gen. Paginile acestea sunt o pledoarie pentru o asemenea construcție, cu atât mai mult cu cât ea are o tradiție, cu ilustrare sumară, dar explicită, în cultura noastră.

UN REPRÉSENTANT IGNORÉ DE LA PRAGMATIQUE

(Résumé)

L'auteur explique l'opinion de Nicolae Iorga, selon laquelle «*J'affirme* doit signifier je crois, je sens, j'aime, je suis prêt à me sacrifier» (*Cugetări (Réflexions)*, éd. Barbu Theodorescu, București, s.a., p. 190). Considérée du point de vue de la pragmatique actuelle, cette affirmation recommande le savant roumain comme le précurseur d'un nouveau domaine d'investigation de la langue.

Cuvinte-cheie: Nicolae Iorga, pragmatică, stilistică, limbaj, științe ale limbajului.

Mots-clés: Nicolae Iorga, pragmatique, stylistique, langage, sciences du langage.

*Universitatea de Vest
Timișoara*

AUGUST KOVAČEC

Se împlinesc cinci decenii de când August Kovačec a început anchetele dialectale la istroromâni. Aniversarea unei jumătăți de secol de la începerea acestora este un prilej potrivit să schițez un portret al celui care a scris cea mai bună monografie a dialectului istroromân.

Ne-am cunoscut în 1960, când a venit ca lector de limbă croată la Facultatea de Filologie din București, trimis de profesorii săi din Zagreb, Vojmir Vinja și Mirko Deanović. Maestrul meu, Al. Rosetti, căruia cei doi profesori croați i-au trimis o scrisoare de recomandare, l-a primit cu entuziasm, când a aflat că se va ocupa de istroromână („cel mai important este să strângi material” îi spunea Al. Rosetti). Maestrul ne-a chemat pe mine și pe prietenul Andrei Avram și „ne-a dat sarcina” să ne ocupăm de el. M-a impresionat când am aflat cum a ajuns să se intereseze de română: primele lecții le-a luat de la Radio București, care transmitea lecții de limba română. A fost un autodidact, după cum a arătat într-o evocare a șederii lui în România, care a durat trei ani. Era la fel ca mine, oacheș, chiar frumos, dar, spre deosebire de mine, timid. Nu știam, în urmă cu o jumătate de secol, că vom deveni prieteni. Ne-a unit pasiunea pentru cărți (am fost furnizorul lui de cărți românești; era, alături de Alf Lombard, E. Coșeriu și J. Felix, cel căruia îi trimiteam tot ce credeam că-l poate interesa). Își amintește cu câtă bucurie a primit *Limba română* vol. I, de Sextil Pușcariu. Și el mi-a procurat cărți la care jinduiam. Nu pot uita că dicționarul etimologic al limbilor romanice (REW) al lui W. Meyer-Lübke mi l-a procurat el; și, cum îl folosesc des, mi-aduc aminte mereu de August. Datorită acestei prietenii necondiționate mi-a trimis și serii de timbre din Iugoslavia și, apoi, din Croația (la început, numai timbre cu faună și floră, iar acum, după crearea statului croat, toate seriile!). De trei ori pe săptămână, după amiezele, venea la institut și ascultam textele istroromâne înregistrate de el. L-am încurajat să publice, la Editura Academiei, zece ani mai târziu (1971), lucrarea *Descrierea istroromânului actual*, model de monografie dialectală. A subliniat, de mai multe ori, că în timpul anchetelor și, apoi, când a redactat cartea a avut sprijinul altui maestru al meu, Emil Petrovici.

Într-o jumătate de secol, am avut o corespondență bogată. Mi-a scris când s-a căsătorit cu Sonja, pe care n-am reușit s-o cunosc, despre copii, la fel cum i-am scris și eu când a apărut fiica mea Iulia. Mă informa despre tot ce face, așa cum îi scriam și eu. Mi-a produs o mare bucurie când am aflat, peste ani, că se ocupă în

continuare de istroromână. A publicat, în 1998, un excelent dicționar istroromân-croat (*Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*) de 378 pagini. În „Enciclopedia croată” și în revistele de lingvistică croată a publicat diverse articole despre limba română și despre lingviștii români. A contribuit la înființarea unei „Catedre libere de limba română” la Facultatea de Filozofie și Litere din Zagreb, unde a predat cursuri despre civilizația și cultura României. După ce Catedra de limba și literatura română s-a constituit ca o catedră permanentă, a ținut cursuri despre română și istroromână. Într-o scrisoare din 2007 îmi mărturisea, bucuros, că a găsit la un anticariat *Istoria romanilor* a lui A. Treboniu Laurian și *Gramatica* lui I. Alexi. Tot atunci îmi scria că „din când în când, găsesc titlurile scriitoarei Iulia Sala pe internet”.

Am spus că monografia lui despre istroromână este cea mai bună. Același lucru se poate spune și despre capitolul consacrat istroromânei din lucrarea *Tratat de dialectologie română* (coordonator V. Rusu, 1984, p. 550–591). Monografia sa a fost luată ca model de P. Atanasov pentru descrierea meglenoromânei. Subliniez valoarea deosebită a comentariilor sale, din capitolul *Lexic*, pentru cunoașterea mecanismelor care explică împrumuturile lexicale. De aceea, numele lui apare frecvent în cartea mea *Limbi în contact* (1997).

În urmă cu doi ani, trecând prin Zagreb ca să ajung în insula Kres, ne-am revăzut după 40 de ani. Ne-am întâlnit într-o piață, la o ieșire din metrou. Ne-am îmbrățișat cu pasiune, ca niște îndrăgostiți. Nu știu cum voi fi arătat eu, după sute de kilometri de drum, dar el a apărut cum îl știam, un domn distins, de o eleganță desăvârșită, care i-a impresionat pe însoțitorii mei, inclusiv pe Marina, soția mea, de care aflase din scrisori. Pentru mine, el era August, al cărui zâmbet a rămas același, deși a trecut o jumătate de secol de când ne cunoșteam.

Marius Sala

ANA-CRISTINA HALICHIAS, **Glosar de termeni românești din documente latino-române (secolele al XIII-lea–al XVI-lea)**, București, Editura Universității din București, 2010, 94 p.

Apărută în anul 2010, la Editura Universității din București, sub egida Institutului de Studii Clasice, în colecția „Limbi, culturi, identități”, lucrarea *Glosar de termeni românești din documentele latino-române (secolele al XIII-lea–al XVI-lea)* este, în ordinea valorii filologice și a utilității ei, o importantă lucrare științifică. Se vor bucura de rodul laborioasei cercetări a autoarei – remarcabilă cunoscătoare a latinei medievale și de cancelarie și a paleografiei latine, care a parcurs cu competență, vreme de mulți ani, un impresionant număr de manuscrise medievale – toți specialiștii de filologie mediolatină și toți iubitorii limbii, istoriei și culturii vechi românești. Prin caracterul ei inedit, lucrarea doamnei A.-C. Halichias se adaugă, ca o necesară verigă, la activitatea de scoatere la lumină, studiere și punere în valoare a unei însemnate părți a tezaurului nostru cultural.

Lucrarea pune la dispoziția cercetătorilor din numeroase domenii de investigație – filologie română, filologie clasică, lexicologie, istorie a mentalităților, arhivistică, arheologie etc. – un inedit și extrem de important material, prin cantitatea de informații pe care le oferă cititorilor, referitor la o perioadă și un domeniu insuficient cercetate ale istoriei limbii române.

Caracterul lacunar al editării, la noi, a documentelor latino-române a determinat-o pe autoare ca, în vederea prezentării unui material documentar cât mai amplu, alături de cercetarea propriu-zisă a izvoarelor pe care le-a avut la dispoziție, să analizeze, din perspectiva proiectului pe care și l-a propus, și toponimele din Transilvania existente în texte latino-maghiare înregistrate de Coriolan Suci în cele două volume ale monumentalului *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* (Editura Academiei, București, [1967], vol. I A–N; vol. II O–Z).

În partea introductivă, teoretică a lucrării, doamna A.-C. Halichias face o clasificare a termenilor românești pe trei secțiuni: cuvinte comune, toponime, antroponime.

Cuvintele din fiecare dintre categoriile respective sunt clasificate pe diferite domenii după criteriul semantic; toponimele sunt analizate și din punctul de vedere al categoriei morfologice în care se încadrează și al modului de formare, iar antroponimele sunt clasificate, tot pe domenii, după categoria gramaticală din care provin.

În tipologizarea elementelor românești din documentele latino-române din secolele al XIII-lea–al XVI-lea, autoarea a folosit un al doilea criteriu, cel al limbii de proveniență.

Ocupându-se de cronologia atestărilor cuvintelor românești în documentele latino-române în comparație cu cele slavo-române, a constatat, în premieră, – lucru foarte important – că termenii: *berbecar, boiar, boier, buruiănă, casă, castraveți, danci, doilea, furcșoară, hospodar, luncșoară, merisor, naip, păsat, posadă, sărbătoare, sor, sulea, șucă, tăut, torbă, urăciune „ură”, urdă, vâlișoară, vecinie „vecinătate”* nu sînt înregistrați în Gh. Bolocan (red. resp.), *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374–1600*, Editura Academiei, București, 1981.

Interesată și de ortografierea cuvintelor românești, doamna A.-C. Halichias subliniază influența regulilor ortografice ale limbii materne a notarului în reproducerea pronunției românești.

Glosarul propriu-zis cuprinde termenii românești în ordine alfabetică, însoțiți, conform cutumei, de traducerea în limba franceză (lucru extrem de util pentru cercetătorii care nu cunosc limba română) și de exemplificări de documente în care sunt atestați, cu indicarea anului redactării lor.

Cele două anexe ce însoțesc glosarul completează în mod exemplar informațiile oferite de acesta. Lista de sintagme și expresii românești calchiate în latină, precum și documentele latinești emise în țările române reprezintă un suport important și care trebuie avut în vedere de cercetătorul interesat de evoluția limbii române în perioada dinaintea manifestărilor sale directe prin scriere.

Metodologia contrastivă utilizată de autoare, privind prezența elementelor românești în vechile documente, pune în evidență similitudini între documentele slavo-române și cele latino-române; în acest sens, sînt semnalati termeni românești atestați mai întîi în textele latino-române și abia apoi în cele slavo-române.

Doamna Ana-Cristina Halichias a verificat cu maximă rigurozitate cronologia atestărilor documentare și, unde a fost necesar, a operat modificarea acesteia, pe baza exemplelor oferite de sursele latine.

În urma minuțioasei investigații, autoarea a inclus în glosarul propriu-zis, alături de cuvinte atestate indirect, prin toponime și antroponime, termeni de origine străină diversă – care au fost adoptați în forme variate și au circulat și în limba română – și, de asemenea, cuvinte românești latinizate.

Semnalarea exemplelor din textele cercetate, plasate în ordine strict cronologică, oferă oricărui cercetător interesat de problema respectivă un prețios material de referință.

Prezenta lucrare e importantă și pentru că evidențiază influența nemijlocită, neîntreruptă a limbii latine asupra limbii române și, totodată, oferă o temeinică documentare de specialitate cu privire la evoluția și caracteristicile limbii române înainte de 1521, anul atestării primului text românesc scris: *Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung*.

Glosar de termeni românești din documentele latino-române (secolele XIII–XVI) al doamnei conf. dr. Ana-Cristina Halichias este un prețios instrument de lucru pentru cercetătorii limbii române vechi și reprezintă o contribuție importantă în domeniu, în vederea îmbogățirii informației – încă insuficiente – legate de evoluția limbii noastre din faza anterioară atestării ei în documente redactate în limba română.

MARIANA BĂLUȚĂ-SKULTÉTY

Universitatea din București,

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine

Str. Edgar Quinet nr. 5–7

The Cambridge history of the Romance languages, vol. I, edited by Martin Maiden, John Charles Smith, and Adam Ledgeway, Cambridge University Press, New York, 2011 (XXII + 866 p.).

Varietatea excepțională din toate punctele de vedere – diacronic, diatopic, diastatic, diamesic (registru oral/scriș) și diafazic – prezentată de ansamblul limbilor romanice oferă un cadru extrem de generos, prin bogata documentare disponibilă, prin posibilitatea de a verifica cele mai diverse ipoteze de lucru, nu numai lingviștilor romaniști, ci și specialiștilor în alte domenii ale lingvisticii. În aceste condiții, utilitatea lucrării de față, elaborată de un colectiv de specialiști de renume mondial din Marea Britanie, SUA, Elveția, Italia ș.a. este evidentă. *The Cambridge history of the Romance languages* este cea mai amplă istorie a limbilor romanice publicată în limba engleză. Primul volum, apărut în 2011, tratează istoria internă („Structures”) a limbilor romanice, temele recurente fiind *continuitatea* și *inovația*. Volumul al doilea, în curs de elaborare, se va ocupa de istoria externă („Contexts”), conceptele-cheie fiind *influențele* și *instituțiile*.

Cum declară editorii (p. XVII), scopul lor nu a fost să concureze lucrările precedente de acest tip, scrise în limbile romanice sau, adesea, în

germană¹, ci să le completeze, prezentând, atât pentru romaniști, cât și pentru lingviști care se ocupă de alte limbi², o perspectivă comparativ-istorică, integratoare, asupra problemelor principale legate de studiul limbilor romanice. În consecință, abordarea propusă este una modernă, pe baza

¹ Wilhelm Meyer-Lübke, *Grammatik der Romanischen Sprachen*, 4 vol., Leipzig, Reischand, 1890–1902; Heinrich Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft*, 3 volumes, Berlin, de Gruyter, 1956–1962; Günter Holtus, Michael Metzeltin, Christian Schmitt (editori), *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, 8 vol., Tübingen, Niemeyer, 1988–2005; Gerhard Ernst, Martin-D. Gleßgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard (editori), *Romanische Sprachgeschichte. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen und ihrer Erforschung*, 3. vol., Berlin/New York, de Gruyter, 2003–2009.

² Pentru aceștia a fost prevăzută traducerea în engleză a tuturor exemplelor ilustrative latinești și romanice (lexeme, fraze) utilizate în cuprinsul lucrării.

celor mai recente teorii ale lingvisticii generale și comparative. Materialul este organizat în funcție de conceptele centrale de *continuitate* și *inovație* în raport cu compartimentele generale ale limbii: fonologia, morfologia, morfosintaxa, lexicul, semantica și pragmatica, scopul autorilor nefiind de a propune o descriere detaliată a acestor structuri, cum se procedează în manualele tradiționale. În același timp, chestiunile punctuale nu sunt nici-decum neglijate, ci ele sunt prezentate într-o perspectivă integratoare. De pildă, problema distincției de caz nominativ vs. oblic în franceza veche, deși nu beneficiază de un capitol special, la care cititorul interesat ar putea să meargă direct, este totuși tratată din diverse perspective, de-a lungul acestui volum: întâi, în cadrul discuției despre diacronie și sincronie (Sornicola, cap. 1, § 3.1.), apoi, din punctul de vedere al impactului ei asupra categoriilor nominale (Maiden, cap. 4, § 2.) și al restructurării paradigmei nominale (Maiden, cap. 4, § 3.–3.1.) și, în fine, din perspectiva refuncționalizării ei în cadrul categoriei diatezei (Smith, cap. 6, § 2.2.).

Viziunea autorilor asupra limbii latine este foarte bine nuanțată (p. XXI–XXII). Ei argumentează, pe bună dreptate, că limba latină nu era doar un monolit imuabil, identificabil cu norma literaturii, a filozofiei și a oratoriei din epoca clasică. Ca orice limbă naturală, latina era un sistem lingvistic polimorf, supus variației pe toate axele stabilite de cercetarea lingvistică. Această viziune are drept efect o mai corectă identificare a limbii-mamă, din care au apărut limbile romanice: aceasta este, desigur, limba latină a comunicării cotidiene imediate, orale.

Vom prezenta, în traducere, titlurile capitolelor din această lucrare:

1. *Lingvistica romanică și lingvistica istorică: reflecții asupra sincroniei și diacroniei*, de Rosanna Sornicola (p. 1–49);

2. *Silaba, segmentul și prozodia*, de Michele Loporcaro (p. 50–108);

3. *Procesele fonologice*, de Michele Loporcaro (p. 109–154);

4. *Continuitatea în morfologie*, de Martin Maiden (p. 155–215);

5. *Inovația în morfologie*, de Martin Maiden (p. 216–267);

6. *Schimbare și continuitate în relația dintre formă și funcție*, de John Charles Smith (p. 268–317);

7. *Continuitatea în morfosintaxă*, de Gianpaolo Salvi (p. 318–381);

8. *Tipologie și schimbare în sintaxă și în morfosintaxă*, de Adam Ledgeway (p. 382–471);

9. *Schimbări în domeniul pragmaticii și al discursului*, de Maria M. Manoliu (p. 472–531);

10. *Formarea cuvintelor*, de Brigitte L.M. Bauer (p. 532–563);

11. *Stabilitatea lexicală*, de Arnulf Stefenelli (p. 564–585);

12. *Schimbarea lexicală*, de Steven N. Dworkin (p. 585–605);

13. *Latina și structurile limbilor romanice scrise*, de Christopher J. Pountain (p. 606–659);

14. *Argoul și jargonul*, de John Trumper (p. 660–682).

Ampla secțiune cu Bibliografie și explicarea abrevierilor (p. 746–841) este foarte instructivă în sine, aici regăsindu-se o mare parte a contribuțiilor relevante în domeniul lingvisticii romanice.

Semnălăm că am reperat o abreviere bibliografică: „Klein 1997”, citată de două ori la p. 574, dar absentă din bibliografie, deci neexplicată, cititorul interesat să consulte lucrarea dată (care ar conține, între altele, o analiză detaliată a verbului latinesc „LEUARE” și a continuatorilor lui romanici) aflându-se în imposibilitatea de a o identifica. Conform ordinii alfabetică după care este organizată Bibliografia, abrevierea „Klein 1997” ar fi trebuit să fie explicată la p. 786. Mai remarcăm că *Istoria limbii române* de Alexandru Rosetti apare în Bibliografie (p. 819) cu trei ediții: cele din 1968, din 1974 și din 1986. Credem că ultima ar fi fost suficientă, deoarece ea reprezintă versiunea cea mai evoluată și, chiar după calificarea notată pe foaia de titlu, definitivă. Dicționarul etimologic al lui Sextil Pușcariu este citat cu o ediție din 1957, dar acest an este probabil o greșeală de corectură, căci, după verificările noastre, pe lângă prima ediție din 1905, există o a doua din 1975. În orice caz, credem că ar fi fost mai bine să se indice și anul primei ediții, pentru că aceasta este singura care a apărut în timpul vieții autorului. O situație similară apare și în cazul dicționarului etimologic al lui Ciorănescu, în sensul că este citată (p. 761) doar traducerea în limba română din 2002, fără să se precizeze că este vorba de o traducere, fără să se indice când a apărut ediția originală și fără să se facă măcar vreo aluzie la aceasta.

VICTOR CELAC

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie nr. 13.

AFRODITA AMIRA SURDU, RAUL VICTOR SURDU SOREANU, **Dicționar poliglot de avicultură și industria produselor apicole**, București, Editura Academiei Române, 2009, 420 p.

Volumul, propus atenției cititorilor și specialiștilor în avicultură, înfățișează situația actuală din domeniul științei și practicii avicole, reflectând, în plan lingvistic, progresul înregistrat în plan științific și economic. Lucrarea de pionierat (este primul dicționar poliglot avicol editat în țara noastră!), prezentul dicționar pune, astfel, în valoare bogatul tezaur lingvistic din domeniul aviculturii și al industriei, cuprinzând termeni de specialitate, în patru limbi: română, engleză, franceză și germană.

Tematica abordată este variată, ea cuprinzând noțiuni practice de anatomie și fiziologie, ameliorarea genetică a speciilor, tehnologii de creștere și exploatare a acestora, reproducție, nutriție, patologie, construcții avicole etc. Pe lângă termenii specifici aviculturii, dicționarul înregistrează și o serie de termeni din domeniul științelor imediat aferente, care se întâlnesc frecvent în literatura de specialitate. Concentrând un număr de 4769 articole în limbile menționate, lucrarea în discuție se compune din două părți. Prima parte cuprinde termenii echivalenți în cele patru limbi, având ca suport limba română. Termenii-cheie românești sunt dispuși în ordine strict alfabetică, fiind urmați, succesiv, de corespondenții lor din limbile engleză, franceză și germană. A doua parte a dicționarului este reprezentată de un index alfabetic englez, francez și german, cu menționarea paginilor la care poate fi găsit termenul căutat, în vederea facilitării accesului cititorului la informație. În anumite cazuri (fiind vorba de cuvinte mai

puțin cunoscute), s-a considerat necesar ca termenul din limba română să fie completat cu o explicație pentru precizarea sensului acestuia (exemplu: *Subcodaje, penele de la baza cozii / crupper feathers / plumes semicaudales / unterhalb des Schweife liegende Federn*). În general, însă, dicționarul nu este explicativ, ci cuprinde numai echivalentul termenilor respectivi.

Fără a avea pretenția de a fi epuizat spectrul vast al terminologiei avicole, acest dicționar umple un gol în peisajul lexicografiei românești, constituind un instrument de lucru de mare actualitate și utilitate pentru specialiștii din acest sector de activitate economică, cărora le oferă posibilitatea de a se informa rapid în domeniul în care lucrează, pentru a putea răspunde exigențelor ridicate de economia de piață. De asemenea, dicționarul poate fi utilizat cu succes și de către specialiștii din celelalte ramuri ale zootehniei, adresându-se, deopotrivă, cercetătorilor, cadrelor didactice, studenților agronomi, precum și biologilor, traducătorilor și tuturor celor interesați să-și îmbogățească cunoștințele în vocabularul internațional al științei și tehnicii avicole. Publicarea acestei lucrări lexicografice constituie un eveniment științific important și autorii merită toate laudele și recunoștința celor interesați de teoria și practica creșterii păsărilor.

MIHAELA MOLDOVEANU

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13*

ANTONIO DIANICH, **Vocabolario istroromeno-italiano, La varietà istroromana di Briani (Borščina)**, Pisa, Edizioni ETS, 2011, XL + 199 p.

Anul acesta, la editura ETS din Pisa, a apărut, în condiții grafice excepționale, o lucrare de o mare importanță pentru dialectologia și istoria limbii române, datorată lui Antonio Dianich, intitulată *Vocabolario Istroromeno-Italiano*, cu subtitlul *La varietà istroromana di Briani (Borščina)*.

Lucrarea este dedicată memoriei părinților autorului și tuturor istroromânilor din Briani, răspândiți în întreaga lume. Ne permitem să

redăm textul acestui adevărat „testament”, folosindu-ne de sistemul de transcriere al *Atlasului lingvistic român*: „česta libru fȃost-a pisčit za ūspomena de mea mŭaje Mița lu Pitarhuľ, de me čŭaje Bŭojo lu Ščavina și de tŭoť brijani čŭarl’i scu restritŭ pre tŭóta luma”.

Așa cum se va vedea însă din cele ce urmează, volumul de față nu este numai un simplu dicționar, sau glosar istroromân-italian cuprinzând lexicul graiului din Briani (în cr.

Brdo, în rom Bârdo), ci el se prezintă ca un adevărat studiu al acestuia, cu incursiuni în istorie și etnografie, ilustrat de un număr de texte transcrise fonetic, dar și de planșe, de desene și de fotografii.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole sau secțiuni: *Premesa* (Preambul), p. VI, *Introduzione* (Introducere), p. XI–XXXIV, *Tavola sinottica dei toponimi* (Tabel sinoptic al toponimelor (= oicnimelor)), p. XXXV–XXXVI, *Nomi di case e agrotoponimi* (Nume de case și agrotoponime (= toponime minore)), p. XXXVII, *Abbreviazioni* (Prescurtări), p. XXXIX, *Testi/Traduzione* (Texte/Traducere), p. 1–56, *Piccolo visuale* (p. 57–80), *Vocabolario Istroromeno-Italiano* (p. 81–195), *Bibliografia* (p. 197–198), *Indice* (Cuprins), p. 199, precedate de o *Prefazione* (Prefață), p. V, semnată de Roberto Ajello.

În *Prefață* (p. 5), profesorul Roberto Ajello de la Universitatea din Pisa, arată că autorul, vorbitor nativ al acestei limbi căreia lingviștii îi spun istroromână și pe care vorbitorii acesteia o desemnează ca *vlwaški*, a reevocat cu o pasiune tandră și cu o nostalgie mistuitoare idiomul său matern, restrâns la o mică parte a teritoriului istroromân, sustrăgându-l de la uitarea în care aluneca datorită evenimentelor și întâmplărilor cu care Marea Istorie a marcat cu sânge această populație.

Astăzi vorbitorii de *vlwaški* se găsesc în număr mic în cătunele care compun localitatea Briani, în care autorul și-a petrecut copilăria și adolescența, iar, pentru reconstituirea acestei zone limitate, el a trebuit să se deplaseze la New York pentru a-i întâlni pe informatorii săi, cândva tovarăși de jocuri de copii, astăzi prieteni în vârstă, care au trecut în timpul vieții prin experiențe dure. Cu ajutorul lor – spune R. Ajello –, Antonio Dianich a reînviat o cultură astăzi pierdută, o lume agrară ancestrală, azi imposibil de imaginat. Dar nu numai lexicul, cu corespondențele lui în italiană, cercetat cu multă acribie, ilustrează acea cultură arhaică, ci și textele care însoțesc dicționarul și care relatează întâmplări individuale și colective, viața cotidiană a acelei lumi suspendată în timp, năpădită de convulsii crude, de evenimente externe stupide, al celui *hortus conclusus* al timpului regăsit în mod dureros.

În preambulul lucrării (în it. *Premesa*, p. VII–IX), autorul precizează că dicționarul a fost scris nu numai pentru specialiștii în

istroromână și nu numai pentru a se constitui într-o arhivă exhaustivă a unei limbi (sic!) pe cale de dispariție rapidă, ci, mai ales, pentru ca istroromânii, care încă supraviețuiesc într-o lume apusă, să fie ei primii care să-l consulte și să-l confrunte cu propriile abilități lingvistice și cu limba pe care o folosesc zilnic în familie, regăsind probabil în ea câte ceva din istoria și cultura lor. Totodată, Antonio Dianich face precizarea că dicționarul se limitează la istroromâna de la sud, în special, la varianta din Briani (Bërščina).

În concepția lui Antonio Dianich, istroromâna este o „limbă” fără tradiție scrisă, iar în studiile asupra ei și în dicționarele sau glosarele deja publicate, criteriile de transcriere fonetică folosite de diverși cercetători au fost foarte variate. Întrucât istroromâna este considerată drept unul dintre dialectele românești, spune el, s-ar fi convenit în mod logic ca transcrierea să se fi făcut cu alfabetul românesc, și, efectiv, savanții români așa au procedat. Totuși, arată în continuare autorul, pe lângă faptul că acesta (alfabetul românesc) nu are suficiente litere pentru sunetele istroromâne, el nu este ușor de citit de către vorbitorii istroromâni, dar și alfabetul italian și și cel croat, pe care toți istroromânii alfabetizați îl știu citi, sunt total ineficiente, după cum nici sistemul de transcriere al IPA (International Phonetic Association), foarte complex și amănunțit, nu este ligibil, ci dimpotrivă.

Având în vedere cele de mai sus, Antonio Dianich a recurs la un sistem personal de transcriere, folosindu-se de semne (litere) univoce utilizate în scrierea celor două limbi (italiana și croata) cunoscute de istroromâni, apelând însă și la unele semne diacritice sau folosindu-se de diagrame din sistemul Asociației Internaționale de Fonetică (IPA), care i se păreau mai ușor de interpretat. Sistemul lui de transcriere este foarte apropiat de cel al *Atlasului lingvistic italian* (ALI), folosit de Ugo Pellis. În ce privește accentul, acesta vine pus înaintea silabei accentuate (de exemplu *ba'searika*), iar cuvintele monosilabice nu poartă accent.

Autorul afirmă că și-a luat această libertate în transcriere pornind de la convingerea că istroromâna este sortită să moară în scurt timp și, ca atare, nu va mai fi scrisă de vorbitorii ei, ci numai citită, precum și datorită faptului că nu crede că va mai fi înființată o școală istroromână în care s-ar putea învăța ca aceasta să fie scrisă, apoi, pentru că nici un scriitor nu va mai scrie

nici opere cu caracter literar și nici cu caracter practic. Nu este vorba aici, precizează Antonio Dianich, de un pessimism preconcepțuit, ci de un realism, după cum cititorul binevoitor va vedea din *Introduzione*.

În *Introduzione* (p. XI–XXXIV), autorul abordează mai multe probleme: așezarea geografică a Istriei și a teritoriului locuit de istroromâni, un scurt istoric al Istriei din antichitate până în zilele noastre, dar și al Dalmației, al Peninsulei Balcanice, al Daciei și al Greciei pe timpul romanilor, apoi în epoca migrației popoarelor, în special pe timpul pătrunderii slavilor în Peninsulei Balcanică până în Grecia inclusiv.

Referindu-se la originea istroromânei, el arată că aceasta derivă din protoromână, ca și celelalte dialecte românești: dacoromân, aromân și meglendoromân.

Antonio Dianich menționează, printre altele, că în sec. al XV-lea grupuri numeroase de limbă slavă dar și de limbă neolatină, adică de *vlahi* sau *vlachi*, care vor fi părinții istroromânilor actuali, fugiți din Balcani, din cauza turcilor, vin să repopuleze Istria devastată de războaie și de epidemiile de ciumă. În 1460 alte grupuri de limbă neolatină trec din Balcani în Istria și în special în zona Sušnieviței, iar la sfârșitul secolului al XVI-lea hinterlandul Istriei era în întregime o ruină, așa încât atât Austria, cât și Veneția au acordat terenuri unor grupuri masive de slavi și de morlaci (pe care Antonio Dianich îi consideră de origine incertă, romanizați în Balcani, identificați, spune el, uneori poate în mod arbitrar cu vlahii) (p. XIV).

Pe rând, Istria revine când Veneției, când Veneției și Austriei, apoi numai Austriei din 1797, pe timpul lui Napoleon francezilor, iar din 1815 până în 1918, iarăși numai Austriei.

După Primul Război Mondial, Italia obține întreaga Istrie, inclusiv portul Fiume (în croată Rijeka). Față de situația anterioară, administrația italiană aduce unele îmbunătățiri, cum ar fi înființarea de școli aproape peste tot, construirea de noi căi de comunicație și asanarea terenurilor mlăștinoase, ca lacul Čepić (în it. Felicia), care interesa direct satele istroromâne de la sud de Monte Maggiore. Din păcate Italia a atacat Croația în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, urmat după terminarea războiului de pierderea Istriei iar apoi de exodul celor aproximativ 300 000 de istrieni, printre care și un număr însemnat de istroromâni și dalmați.

Populația care vorbește istroromâna, sau, mai corect, care vorbea până prin anii '50–'60 ai secolului trecut trăiește la sud de Monte Maggiore în câteva sate și cătune începând de la Sušnievița, localitatea cu cei mai mulți locuitori, care în 1922 s-a constituit în așa numita Comună Valdarsa cuprinzând și așezările Sucodru, Noselo, Jesenovic, Briani cu cătunele Costârcean, Tărcovți, Miheli, Șcabici, Zancovți, Drajiine, La Cărnați, Drăga (numite în mod global *Bərščina*). Dincolo de Bərščina, spre răsărit, se găsesc și alte localități în care se vorbea istroromâna: Grobnić sau Gromnic, Gradišne, apoi, un pic mai la nord, Letai. Toate acestea au făcut parte din Comuna Valdarsa.

Idiomul vorbit de populația din satele și cătunele enumerate se cheamă *vlășki* (în transcrierea lui Antonio Dianich *vlwaški*), un termen derivat de la *vlah* sau *vlach*. Se spune *ganej vlășki* (*ga'ney 'vlwaški*) „a vorbi vlășki” sau *po vlășki* sau cu expresia tautologică *ganej po nășin*, ceea ce înseamnă „pe uzul nostru”, pentru a zice „a vorbi limba noastră”.

Un exonim foarte frecvent folosit ca denumire pentru toate grupele de istroromâni este „cici”, care însă trebuie limitat la istroromânii de nord, care astăzi locuiesc numai în Jeian, iar cândva și în alte câteva localități în așa-numita *Čićarija*.

Numărul istroromânilor este greu de stabilit, pe de o parte datorită faptului că istroromânii erau plurilingvi, iar, pe de altă parte, datorită presiunilor politice și eclesiastice făcute de cei care efectuau recensământul, încât aceștia declarau că vorbesc când *vlășki*, când *croata*, când *italiana*.

Din precizările autorului rezultă că lucrarea de față privește numai *vlășki* de sud, și mai precis numai limba din Bərščina, din motivele pe care le expune în *Introducere*. Se fac referiri la starea culturală a istroromânilor, care a fost diferită în diversele epoci. Pe vremea Austriei, în satele istroromâne nu era decât o școală la Sušnievița, unde limba de predare era croata. Slujba religioasă se făcea tot în croată, preoții fiind și învățători. Pe timpul Italiei erau două școli: pe lângă cea de la Sušnievița s-a mai deschis una la Costârcean. Limba de predare era italiana, dar, în mod straniu, preoții au rămas cei croați care predicau în croată. Uimitor este faptul că în anii '20 ai secolului trecut la Sušnievița a funcționat pentru prima și singura dată o școală de stat istroromână, cu numele „Împăratul Traian”,

avându-l dascăl pe Andrei Glavina. Prin moartea prematură a lui Andrei Glavina, școala istroromână din Sușnievița s-a închis.

Date noi și interesante aduce Antonio Dianich cu privire la începutul influenței italiene asupra istroromânei. Aceasta, spune el, s-a exercitat nu numai în timpul Italiei, ci cu mult înainte. Începând din anul 1267, când Parenzo se supune Veneției, începe dominația venețiană asupra Istriei, care se va extinde în interiorul peninsulei până la lărgina ducelui Pisino și care va dura până în 1797 lăsând o bogată moștenire culturală de limbă și de cultură materială. Contactele cu orașele italiene de pe coasta Adriaticei, și în special cu Fiume, erau foarte frecvente și nu numai prin navigatorii provenind din rândul istroromânilor, ci și prin femeile care se angajau pentru anumite perioade ca doici sau îngrijitoare de copii la Fiume și Abbazia, sau prin cele care traversau munții pentru a vinde produse din gospodărie (ouă, brânzeturi) în orașele istriene.

Dicționarul lui Antonio Dianich dorește să fie „și este un depozit, o arhivă a limbii așa cum se vorbea înainte de ocupația croată și înainte de diaspora, fără iluzia că limba va mai putea supraviețui timp îndelungat, dar cu speranța că ar putea rămâne ca o mărturie a existenței sale. Însă înainte de toate, spune autorul, acest dicționar se vrea a fi un omagiu adus populației istroromâne, curajului și tenacității cu care a păstrat de-a lungul secolelor limba până la limita oricărei posibilități umane, și care astăzi, dispersată în lume, asistă neputincioasă la propria agonie”. Cu și mai mare tristețe, vrednicul cercetător istroromân adaugă: „Nu sunt numai eu cel care socotește că acum nu se mai poate face nimic pentru salvarea ei ca limbă vie și care consideră ca iluzorii încercările generoase, dar naive, ale celor din exterior, fără cunoașterea directă a situației, și care ar dori să deschidă o școală istroromână la Sușnievița, nu se știe pentru câți elevi și cu ce învățători și să invite preoți din România”.

Situația istroromânei este analogă cu cea a meglenoromânilor din Grecia și din R. Macedonia, unde, spune Petar Atanasov în *Introducere la Atlasul lingvistic al dialectului istroromân (ALDM)*, I, București, EA, 2008, p. IX): „Copiii nu mai vorbesc meglenoromâna. Duși la grădinița gratuită de la o vârstă fragedă, de mici învață greaca, așa că bunicii lor acasă sunt obligați să vorbească cu ei grecește. Comunicarea și deplasarea ușoară în orașele învecinate, căsătoriile mixte, exodul rural

(multe familii s-au mutat la Axiupoli, Ariclea, Salonic), mijloacele de comunicare în masă, presa, școala, integrarea în viața socială, lipsa de conștiință națională, totul concurează la abandonarea graiului matern și la adoptarea limbii grecești în comunicarea zilnică. Este un fapt sigur, că odată cu dispariția vechii generații, meglenoromâna se va stinge în Grecia” [...] Situația în R. Macedonia este „Poate și mai rea, pentru că aici nu există propriu-zis familie care să nu fie mixtă prin căsătorie. Or, în astfel de cazuri, cu extrem de mici excepții, se știe că limba oficială a țării ia locul limbii materne”.

Ce este *vlășki*? La această întrebare Antonio Dianich răspunde: „*«Il vlășki»* este o limbă neolatină balcanică, aparținând grupului limbii române, ajunsă în Istria într-o epocă nedeterminată (imprecisă), dar probabil către secolele XV–XVI, cum reiese din diverse documente în care populația este numită cu termenii *cici*, *chichi*, *vlasi*, *vlachi*, *morlachi* etc.”

Oamenii de știință o consideră un dialect român; în realitate, afirmă Antonio Dianich, este vorba de o limbă care de secole nu a mai avut contacte cu româna și a cărei existență astăzi este cunoscută aproape numai de românii culți, sau mai bine-zis de specialiști. Împrumuturile și influența din partea croatei și a limbii italiene sunt foarte numeroase. Limba aceasta nu are o tradiție scrisă din partea istroromânilor care au fost păstori iar apoi țărani, de la începutul stabilirii lor în Istria și, în procentaj foarte mare, analfabeți.

După cum se vede concepția lui Antonio Dianich seamănă cu cea susținută cândva de Al. Graur și Ion Coteanu. Precizăm însă că istroromâna prin desprinderea ei de româna comună și prin lipsa de contact cu restul limbii române a apucat numai pe drumul transformării ei într-o limbă independentă, dar neajutată de alți factori: cultură în limba proprie, stat propriu etc. a rămas la statutul de dialect.

Primele cuvinte scrise în istroromână sunt cele cunoscute din lista lui F. Ireneo della Croce publicată la Veneția, în 1698, în cartea: *Historia antica e moderna, sacra e profana della città di Trieste*, p. 334–335. Chiar dacă acesta nu-i amintește pe istroromânii de sud, ci numai pe cei care se numesc chichi adică cici „locuitori ai satelor Opchiena, Tribichiano și Gropadu, situate în teritoriul Triestului pe Monte, la distanță de cinquemiglia de oraș spre Greco. Și în multe alte

sate [...], aceștia, în afară de idiomul slav comun al întregului Carso, folosesc unul specific și asemănător celui valac (valah) împletit cu diverse cuvinte latine. Cicii noștri, afirmă Ireneo, se numesc în propriul lor limbaj Rumeri”.

Antonio Dianich reproduce la p. XXV lista celor 23 de cuvinte, adăugând în a treia coloană corespondentul istroromân „modern” de sud în transcrierea sa. Ireneo reproduce pe două coloane cele 23 de cuvinte: pe una cuvintele istroromâne iar pe cealaltă corespondentul lor latinesc.

Prin ce se distinge dicționarul lui Antonio Dianich de alte lucrări similare apărute anterior? O caracterizare a lucrării o face însuși autorul.

1. Este primul dicționar istroromân-italian; el conține printre altele un număr de lexeme sensibil superior celor din alte glosare și dicționare apărute până acum.

După cum se știe *Glosarul* lui Byhan (*Istorumänisches Glossar* publicat în „Sechster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig”, Leipzig 1899, p. 174–395) și cel al lui Iosif Popovici, publicat în volumul al doilea din *Dialectele române (Rumänische Dialekte), Texte și glosar*, Halle a. d. S., 1909, p. 87–168, dau corespondentul termenului istroromân în germană, iar dicționarul realizat de August Kovačec, *Istorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998, p. 23–230, este unul istroromân-croat, și, în sfârșit, cel alcătuit de Richard Sârbu și Vasile Frățilă: *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998, p. 186–306 este istroromân-român.

2. Dicționarul este elaborat pe baza cunoașterii directe și nu mediate a istroromânei, părinții lui fiind născuți, unul la Costârcean (mama), celălalt (tatăl) la Sușnievița, unde au trăit până în momentul căsătoriei lor și care au vorbit tot timpul *vlășki* ca limbă a familiei chiar dacă mama lui era trilingvă (și chiar dacă instrucția ei a ajuns numai la a treia clasă elementară), iar tatăl era cunoscător a patru limbi (cu o instrucție până la a șasea clasă elementară). Și cât timp au locuit la Fiume, apoi la Pisa, unde și-au stabilit domiciliul definitiv și unde până nu demult trăia un număr mic de istroromâni, ei au vorbit *vlășki*. La rândul său, autorul a petrecut tot timpul, până la vârsta de 15 ani, trei luni de vacanță de vară la Costârcean unde se vorbea regulat *vlășki* în casă

și în afară de casă, așa încât poate spune că istroromâna (adică *vlășki*) este e doua lui limbă maternă.

Dicționarul nu s-a născut din răspunsurile obținute la diferite chestionare, cât mai ales din convorbirile care au avut loc în momente și în diverse locuri întâmplătoare sau neprevăzute. Textele conțin înregistrări efectuate până în 2008 în limba naturală, neartificială a vorbitorilor de la New York. Ele oglindesc stadiul istroromânei din Bărșcina de dinainte și imediat după Al Doilea Război Mondial, până la exodul petrecut în anii ’50–’60.

Informatorii locuiesc toți la New York; 9 dintre ei (4 femei și 5 bărbați) s-au născut la Bărșcina, 3, la rândul lor, născuți la New York (un bărbat și 2 femei) din părinți proveniți din Bărșcina vorbesc perfect istroromâna, 1 (bărbat) născut la Noselo și autorul însuși, născut la Fiume. Tuturor li se dă numele și porecla, precum și cătunul: din cei 9 născuți în Bărșcina, 7 provin din Costârcean, 1 din Draga și 1 din Tărcovți. Alții, născuți în SUA, înțeleg istroromâna, dar au dificultăți în a vorbi.

Fără a intenționa să alcătuiască o gramatică a dialectului istroromân, autorul dă câteva indicații descriptive pentru ușurarea consultării dicționarului din partea celor care nu cunosc limba, trimițând la gramaticile ușor accesibile: (Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, respectiv August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*), atrăgând atenția că, destul de des, nu vor găsi formele gramaticale ale istroromânei (*vlășki*) folosite de informatorii lui.

În ceea ce privește *fonetica* este de remarcant că vocalele *a* și *o* accentuate se diftonghează în *wa* și *wo*, fără ca fenomenul să se realizeze întotdeauna (în care *w* [= *y* semivocalic] este notat cu corp mic). Același lucru se întâmplă și în cadrul grupului *ea*, care întotdeauna constituie un diftong ascendent (*feata* = *ragazza*). Menționăm, de asemenea, faptul că, spre deosebire de graiul din Sușnievița unde africată palatală *č* se transformă în *f*, (sunet pe care Antonio Dianich îl notează *ts*) în graiul din Bărșcina aceasta se menține nealterată (cf. *čcare* ‘cere’; *čur* ‘ciur’; *fečwor* ‘fecior’). Corespondenta sonoră *ğ* din româna comună a evoluat la *j* (notată de A. D. *ž*): *žwos* ‘jos’, *žunk* ‘junc’, *žwazet* ‘deget’. Fonemul *ğ* a fost reintrodus în grai prin împrumuturi din italiană, notat *dž*: *džar’din* ‘giardino’, *džes*

‘gesso’, džile (< it. gilè) ‘panciotto’ etc. Un alt fenomen fonetic comun cu istroromâna de nord nu cu cea de sud este transformarea lui *ă* final în *a* și nu în *ę* ca la Sușnievița de exemplu: ‘*kwasa*’ ‘casă’, ‘*feata*’ ‘fată’ etc.

În continuare se fac precizări privind morfologia părților de vorbire: substantiv, adjectiv, pronume, verb etc.

La *substantiv* se specifică faptul că acesta, ca în română, are o formă nedeterminată și una determinată, individualizată prin articolul postpus, unit cu substantivul ca un sufix; în dicționar la substantivele masculine se dă forma de singular nedeterminată urmată de cea determinată, apoi forma de plural nedeterminată, respectiv determinată; (*fa’žo/ fažwo*, pl. *fažo, fažole* = fagiolo, fasole); în general substantivele feminine au la sg. o singură formă (*‘feata*, pl. *-e, -ele*, ragazze).

În privința *adjectivului*, Antonio Dianich atrage atenția asupra faptului că în cazuri speciale acestea pot avea două forme: determinată și nedeterminată (*bur, -a, -o*, pl. *bur, ‘burlji, bure* ‘buono’) și adesea au și gen neutru, cu valoare adverbială sau cu o semnificație asemănătoare celei a adjectivului neutru latin (*y’lħko lu ‘krwa ‘čiya* ‘e facile lavorare li’).

Statutul *pronumelor personale* nu e simplu, cu toate acestea în vocabular apar toate formele declinate cu o trimitere la nominativ.

Referindu-se la statutul *verbelor* în general și în cadrul dicționarului în special, autorul face următoarele precizări: sunt timpuri simple indicativul prezent și imperfectul, conjunctivul prezent și viitor și imperativul, iar timpuri compuse: indicativul perfect format cu verbul *vea* (avere) și indicativul viitor, condiționalul prezent și trecut, identic cu conjunctivul imperfect și mai mult ca perfectul care se formează perifrastic cu verbul *vrea* (volere).

Auxiliarul *vea*, folosit pentru indicativul perfect, este urmat de participiul trecut și se folosește atât pentru verbe tranzitive cât și pentru cele intransitive, cu avertismentul că există diverse forme de legătură (vezi anexele).

Verbul *vrea* având semnificația it. ‘volere’ are propria conjugare, dar când este întrebuințat ca auxiliar pentru modurile și timpurile menționate are o conjugare diferită: la aceste timpuri e urmat de infinitiv. Din tabela lui *a vrea* rezultă că verbul la conjunctivul viitor folosește două

forme diferite și că indicativul prezent este diferit de cel ce se întrebuințează ca auxiliar la viitorul perifrastic.

La toate verbele, conjunctivul prezent este în general precedat de *neka* (che, affinche), cel viitor de *se* (se, nel caso che) sau *kən* (quando).

Verbul *fi* (essere) servește la formarea pasivului, însă e puțin folosit.

Este foarte frecventă folosirea legăturii prin procliză sau encliză (notate prin -) în special la verbele *vea* și *fi*, dar și în alte multe cazuri: adesea se întâmplă ca la aceste legături, ori la prima ori la a doua, la al doilea cuvânt să aibă loc o eliziune sau afereză (*tu-y mun’kwat*, tu hai mangiato; ‘*meare-n ‘Twaliye*, andare in Italia; *lu’krwat-a-n ‘škola*, ha lavorato nella scuola). În vocabular prefixele verbale sunt semnalate cu o cratimă de separare, numai când verbele intră în opoziție cu forme fără prefix.

În slavă sunt foarte frecvente verbele cu prefix, care pot prezenta diverse valori limitative, asupra cărora în vocabular se încearcă a se da o interpretare.

Cu titlu de exemplu și pentru a ușura consultarea, autorul se ajută de verbele auxiliare și de alte câteva verbe (vezi tabelele). Este de remarcat că participial trecut *fost* al verbului *fi* se realizează ca *fwest* și că auxiliarul *vrea* la condiționalul prezent și trecut, identic cu conjunctivul perfect și mai mult ca perfect, poate fi realizat fie ca *raš, ray, ra, rats, ra*, fie ca *reaš, reay, rea, reats, rea*; astfel la indicativ viitor auxiliarul *vrea* la pers. 1 sg. și la a 3-a pl. se poate realiza fie ca *voy* și *vor*, fie ca *vwoy* și *vwor*; numai pentru simplificare, autorul a evitat de a introduce în tabele ambele realizări.

Urmează tabelele: *VREA* (p. XXX), *VEA* și *FI* (p. XXXI), *USKWA*, *ŠTI* (p. XXXII), *MUNKWA*, *MEARE* (XXXIII).

Lucrarea mai cuprinde o *Tavola sinottica dei toponimi*, de fapt un tabel sinoptic al oiconimelor cel mai frecvent folosite de istroromâni cu corespondentele lor în italiană și croată și un alt tabel cu *Nomi di case e agrotoponimi*, adică un repertoriu al numelor de case din Bîrščina, care se constituie într-un fel de supranume al familiilor din cătunele care compun localitatea (Costârcean, Boșca, Drăga, Dolișcina, Bârdo, Șcabici, Drăjine, Zancovți, Tărcovți) și toponimele minore cuprinzând numele diverselor terenuri din hotarul Bîrščinei.

Partea cea mai extinsă a lucrării o constituie glosarul graiului din Bërščina, redactat după toate cerințele unei opera lexicografice, cu corespondențele cuvintelor în italiană: *Vocabolario istroromano-italiano. Varietă istroromana di Briani vlwaški če s-a ga 'neyt n Bërščina* (p. 83–195).

Glosarul cuprinde peste 5000 de cuvinte (cu diverse variante fonetice) fiind, în comparație cu cele similare apărute în ultima vreme, cel mai bogat: cel publicat de Richard Sârbu și Vasile Frățilă în volumul *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord 1998, p. 183–306) are aproximativ 2500 de cuvinte, iar cel datorat lui August Kovačec *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998, p. 19–230 cu puțin peste 3500 de cuvinte.

Dacă Sârbu-Frățilă dau și etimologia cuvintelor, Antonio Dianich și August Kovačec renunță la aceasta.

Din stratul vechi cu care strămoșii istroromânilor au venit din interiorul Peninsulei Balcanice în noua lor patrie – Istria –, notăm în transcrierea fonetică a lui Antonio Dianich câțiva termeni:

– **de origine latină:** *wab*, *-a*, *-o* ‘alb’, *wak* ‘ac’, *walj* ‘ai, usturoi’, *wapa* ‘ceapă’, *wa'sir* ‘asin, măgar’, *a'ret* ‘arete, berbec’, *av'lwat* ‘aluat’, *ba'searika* ‘biserică’, *betər* ‘bătrân’, *bi're* ‘bine’, *bur* ‘bun’, *čear* ‘cere’, *čer'biča* ‘cerbice’, *činka* ‘cince, căpușă’ (< *cimice*), *čur* ‘ciur’, *dint*, pl. *dints* ‘dinte’, *drwak* ‘drac’, *du'rea* ‘durea’, *əntre'bwa* ‘întreba, cere’, *ənkli'ide* ‘închide’, *ənmə'fwa* ‘învața’, *əpa* ‘piatră’ (< *ripa*); *fa'rira* ‘făină’, *filj* ‘fiu’, *filja* ‘fiică’, *fwaša* ‘fașă’, *folja* ‘foaie’, *gərv* ‘grâu’, *gljem* ‘ghem’, *gljinda* ‘ghindă’, *gljwatsa* ‘gheață’, *hlāmund* ‘flămând’;

'irima ‘înimă’, *kav'twa* ‘căuta, a fi atent’, *ke'meša* ‘cămașă’, *klje'mwa* ‘chema’, *kre'pwa* ‘crăpa, muri’ *kwa* ‘cal’; *lege'rwa* ‘legăna’, *ləra* ‘lână’, *le'siya* ‘leșie’, *peana* ‘pană’, *pəna* ‘pânză’, *sər* ‘sănătos’ (< *sanus*), *swor/ sor* ‘soră’ (< *soror*), *vipt* ‘cereale’ (< *victus*) etc.

– **de origine autohtonă:** *bərvu* ‘brâu’, *čwora* ‘cioară’, *bwata* ‘baltă’, *grəasa* ‘gresie’, *guša* ‘gușă’, *gward* ‘gard’, *ko'pwač* ‘copac, tufă’, *čwafa* ‘ceafă’, *rwatsa* ‘rață’ etc.

– **de origine slavă veche:** *bič* ‘bici’, *bob* ‘bob’, *bo'gwat*, *brwazda*, *glwas*, *gwo* ‘gol’, *klo'pot* ‘clopot’, *ne'veasta* ‘nevestă’, *o'brwaz* ‘obraz’, *o'pinka*, *prwag*, *rwana*, *sita*, *sla'nina*, *slwab*, *snwop* etc.

Împrumuturile din croată și din italiană sunt numeroase, dar numărul acestora, în special al celor din croată, este mult mai mic decât în *Glosarul* lui Richard Sârbu și Vasile Frățilă sau decât în *Dicționarul* lui August Kovačec și, desigur, decât în *Atlasul* lui Goran Filipi, întrucât asupra istroromânei din Bërščina (colonia din New York) influența croată nu s-a mai exercitat în ultima jumătate a secolului XX.

Vocabolario istroromano-italiano este o lucrare valoroasă și originală, ea înglobând un efort îndelungat, dublat de pasiune și de dragoste pentru graiul matern. Prin ea avem acum în față oglinda fidelă a lexicului istroromân din Bërščina, salvat de acest adevărat apostol al istroromânilor, apărut la distanță de un secol după Andrei Glavina.

VASILE FRĂȚILĂ
Universitatea de Vest din Timișoara
Bd. Vasile Pârvan, nr. 4

Studii și Cercetări de Onomastică și Lexicografie (SCOL), Anul II, nr. 1–2/2009, Editura Sitech, Craiova 2009

Numărul din această prestigioasă publicație, apărută în cadrul Universității din Craiova, dedicat academicianului Grigore Brâncuș cu prilejul împlinirii a 80 de ani, se înscrie în seria nouă, inițiată de Centrul de Cercetare în Onomastică și Lexicologie.

Volumul cuprinde secțiuni dedicate Onomasticii, Lexicologiei, Contribuțiilor tinerilor cercetători, Criticii și prezentării de cărți, precum și secția Academica.

Remarcăm atât amploarea participării cu studii dedicate acestor problematici cât și diversitatea și modernismul abordărilor.

În acest sens, semnalăm, printre altele, *Studii și cercetări de toponimie în Moldova* de Anatol Eremia și *Onomastica din terminologia vestimentației* de Andreea Săndoi.

Studii și Cercetări de Onomastică și Lexicologie (SCOL), Anul III, nr. 1–2/2010, Editura Sitech, Craiova, 2010.

Acest număr din publicația Centrului de Cercetare în Onomastică și Lexicologie, Craiova, dedicat profesorului Vasile Frățilă cu prilejul împlinirii a 70 de ani, cuprinde o gamă largă de studii referitoare la Onomastică și Lexicologie, privite în diacronia lor dar și ca științe interdisciplinare.

Originalitatea acestor studii, profunzimea și profesionalismul abordărilor reies și din acest volum, pe care îl salutăm și îl recomandăm lecturii și analizei.

Semnalăm, în mod deosebit, studiul Dianei Boc – Sînmărghișan dedicat toponimelor de pe văile Bistrei și Sebeșului, o veritabilă și valoroasă micromonografie toponimică și articolul *Elemente ale fondului onomastic din cadrul sistemelor terminologice* de Mariana Vlas.

Și de această dată, în noua serie a acestei valoroase publicații de știință semnalăm lipsa unor studii de toponimie urbană, știință salutată și apreciată de profesorul Vasile Frățilă.

Studii și Cercetări de Onomastică și Lexicologie (SCOL), Anul IV, nr. 1–2/2011, Editura Sitech, Craiova, 2011.

Volumul, dedicat profesorului Anatol Eremia cu prilejul împlinirii a 80 de ani, cuprinde, ca și în cazul aparițiilor anterioare, studii inedite ale unor cercetători de prestigiu din țară și din afara granițelor, marcate de particularitățile interdisciplinare, caracteristice celor două științe, Onomastica și Lexicologia.

Diversitatea cercetărilor finalizate prin aceste articole este evidentă și în acest volum, unde, pe lângă analize punctuale microcompartimentale, au apărut și studii de factură teoretico-interpretativă asupra unor aspecte majore, caracteristice științelor onomastice și lexicologice.

Semnalăm, ca apariții editoriale deosebite, studiile lui Vasile Frățilă, *Nume de localități din Banat de origine maghiară* și al Vioricăi Răileanu, *Nume de localități din Transnistria de origine antroponimică – expresia a unității spirituale românești*, alături de articolul *Contextualitate și dezambiguizare semantică ale sensului lexical* de Veronica Păcuraru.

ADRIAN REZEANU

*Institut de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13*

SUMARUL REVISTEI „LIMBA ROMÂNĂ” PE ANUL 2011

VIAȚA CUVINTELOR

1. BOERESCU, PÂRVU, Dificultăți ale etimologiei limbii române: *abur*, **2**, p. 193–216.
2. BOERESCU, PÂRVU, Cuvinte românești cu „etimologia necunoscută”: *1. beregată, 2. a băga, 3. viscol/vicol*, **4**, p. 505–521.
3. MĂRGĂRIT, IULIA, O familie de cuvinte întregită: *coaă, coji, cojan?*, **2**, p. 217–226.
4. NESTORESCU, VIRGIL, Etimologie sau diletantism, **4**, p. 522–528.
5. VASILESCU, FLORIN, Note etimologice: *ghiftuire, ghiftui, zvecui*, **2**, p. 227–229.
6. FRĂȚILĂ, VASILE, Câmpul semantic al lui *sur* în dialectul meglenoromân, **1**, p. 59–68.

GRAMATICĂ

7. DRINCUL, SERGIU, Prefixul **co-** în limba română, **2**, p. 157–160.
8. TELEOACĂ, DANA LUMINIȚA, Un tipar sintagmatic (greco-)latin productiv în limbile romanice actuale (I)¹ (Clasificare și distribuție în context romanice. Aspecte grafice și ortografice), **2**, p. 177–192.
9. TELEOACĂ, DANA LUMINIȚA, *Ibidem*, II, (Aspecte morfologice și semantice), **4**, p. 467–483.
10. NEAGOE, VICTORELA, Morfosintaxa articolului în graiurile dacoromâne în secolul al XIX-lea, **2**, p. 162–176.

ISTORIA LIMBII

11. ZUGUN, PETRU, Glose și comentarii la „torna”, „retorna” și „fratre”, **2**, p. 151–156.

TOPONIMIE

12. REZEANU, ADRIAN, București. Etimologie sau geneză toponimică, **2**, p. 273–278.
13. REZEANU, ADRIAN, Dinamica statutului antroponimului în urbanonimie, **4**, p. 491–504.

FILOLOGIE

14. AVRAM, ANDREI, Reflexele grupelor consonantice [litera X, V] în cuvinte românești împrumutate din vechea slavă și din slavonă, **1**, p. 4–9.
15. BARBU, VIOLETA, „Pașaport pentru paradis”: cărțile de iertare patriarhale [(συγχωροχάρτια, *indulgentia*] din colecțiile BAR, **1**, p. 10–25.
16. CHISACOFF, LIA BRAD, Filigranul hârtiei produse în timpul primei domnii a lui Alexandru Ipsilanti, **4**, p. 541–546.
17. CHIVU, GHEORGHE, Primul lexicon geografic italo-român și interpretarea grafemelor din textele vechi românești, **1**, p. 26–32.
18. CIOCÎLTAN, ALEXANDRU, Rugăciunea *Tatăl nostru* în însemnările lui Martin Gruneweg, **2**, p. 244–247.
19. COJOCARU, ALEXIE, Regăsirea unei opere pierdute: *Octoihul* românesc al Mitropolitului Dosoftei, **1**, p. 33–46.
20. DIMA, CRISTINA-IOANA, *Coborârea Maicii Domnului la iad*. Criterii de clasificare, **1**, p. 47–58.
21. GAFTON, ALEXANDRU, Particularități ale traducerii în *Biblia de la București* și în *Noul Testament de la Bălgrad*. Cu ilustrații din *Epistola lui Iacov*, **2**, p. 261–272.
22. GOROVEI, S. ȘTEFAN, Miron Costin: genealogie și istorie, **1**, p. 77–85.
23. ISTRATE, MARIA STANCIU, Un umanist român în căutarea literarității: Udriște Năsturel, **1**, p. 86–94.
24. MAREȘ, ALEXANDRU, Despre numele de familie al lui Vlad Logofătul din Mălăiești, **1**, p. 95–100.
25. MAREȘ, ALEXANDRU, Despre paternitatea *Cronicii anonime a Moldovei (1661–1729)*, **2**, p. 231–243.
26. MAREȘ, ALEXANDRU, Interpretarea grafiilor de tipul *мынѣ* din documentele slavo-române din secolul al XV-lea și vechimea opoziției [ă]: [î] în daco-română, **4**, p. 529–541.
27. MIHAIL, ZAMFIRA, Descrierea Basarabiei de către Xavier Hommaire De Hell (1846), **1**, p. 101–107.
28. MIHĂESCU, DORU, O narațiune despre Skanderbeg într-un ms. rom. din sec. al XVII-lea, **1**, p. 108–115.
29. MIHĂILESCU, GABRIEL, O copie manuscrisă a *Prologariului* Mitropolitului Dosoftei de la sfârșitul sec. al XVII-lea, **1**, p. 116–126.
30. PAVEL, EUGEN, *Liturghierul* în limba română (privire sintetică), **1**, p. 127–138.
31. ȚÂRA, D. VASILE, O controversă filologică: paternitatea *Istoriei Țării Rumânești*, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino, **1**, p. 139–145.

STILISTICĂ

32. MUNTEANU, ȘTEFAN, Pragmatica și un reprezentant ignorat al ei, **4**, p. 547–549.

ROMÂNA ÎN AFARA ȚĂRII

33. SALA, MARIUS, Tamara Repina, **2**, p. 279–280.
34. SALA, MARIUS, August Kovačec, **4**, p. 551–552.

ANIVERSĂRI

35. MAREȘ, ALEXANDRU, O dublă comemorare: Emil Turdeanu (1911–2001), **4**, p. 464–466.
36. MOCANU, NICOLAE, Sever Pop (1901–1961), **4**, p. 460–463.
37. SALA, MARIUS, Un monument al filologiei românești, **1**, p. 3.
38. SALA, MARIUS, Laura Vasiliu, la aniversare, **2**, p. 149.
39. SALA, MARIUS, Centenar Al. Ciorănescu (1911–1999), **4**, p. 457–458.
40. SARAMANDU, NICOLAE, Eugen Coșeriu – 90. O evocare, **4**, p. 458–460.

VARIA

41. STERIAN, FLORIN, Bibliografia românească de lingvistică (BRL, 53, 2010), **3**, p. 305–453.
42. Sumarul revistei „Limba română” pe anul 2011, **4**, p. 565–568.

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

43. BĂLUȚĂ, MARIANA SKULTÉTY, Ana-Cristina Halichias: *Glosar de termeni românești din documente latino-române (secolele al XIII-lea – al XVI-lea)*, București, Editura Universității din București, 2010, 94 p., **4**, p. 553–554.
44. BOERESCU, PÂRVU, Mihai Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, S.C. ALCOR EDIMPEX SRL, 2008 și 2009, 935 p., **2**, p. 291–293.
45. BRATU, ANDA, G. G. Neamțu, Ștefan Gencăraș, Adrian Chircu, (ed.) *Limba română – Abordări tradiționale și moderne*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 517 p., **2**, p. 281–283.
46. CELAC, VICTOR, *The Cambridge history of the Romance languages*, vol. I, edited by Martin Maiden, John Charles Smith, and Adam Ledgeway, Cambridge University Press, New York, 2011 (XXII + 866 p.), **4**, p. 554–555.
47. DRAGOMIRESCU, ADINA, Marius Sala, *101 cuvinte moștenite, împrumutate și create*, București, Editura Humanitas, 2010, 250 p., **2**, p. 287–289.
48. DRAGOMIRESCU, ADINA, Rodica Zafiu, *101 cuvinte argotice*, București, Editura Humanitas, 2010, 384 p., **2**, p. 289–291.
49. FRĂȚILĂ, VASILE, Antonio Dianich, *Vocabulario istroromeno-italiano. La varietà istroromena di Brian (Bæršćina)*, Pisa, Edizioni ETS, 2011, XL + 199 p., **4**, p. 556–562.

50. LUPU, ROXANA, Felicia Dumas, *Dicționar bilingv de termeni religioși ortodocși: român-francez*, Iași, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, Editura Doxologia, 2010, 350 p., **2**, p. 293–295.
51. MAREȘ, ALEXANDRU, Valeriu Braniște, *Tabla de la Lugoj*. Prefață de Crișu Dascălu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și tabel cronologic de Ion David, David Press Print, Timișoara, 2010, XXIX + 93 p. (+ 4 p. nenumerotate), **2**, p. 283–285.
52. MAREȘ, ALEXANDRU, *Documente de arhivă privind robia Țiganilor. Epoca dezrobirii*. Culegere editată de Venera Achim și Raluca Tomi cu colaborarea Florinei Manuela Constantin, Editura Academiei Române, 2010, LXXV + 282 p., **2**, p. 285–287.
53. MĂRGĂRIT, IULIA, Elena Camelia Zăbavă, *Structuri derivaționale în antroponimia din Oltenia*, Craiova, Editura „Universitaria”, 2010, 259 p., **2**, p. 295–299.

SEMNALĂRI

54. DINICĂ, ANDREEA, *Studii de gramatică. Omagiu Doamnei Profesoare Valeria Guțu Romalo* (editori: Rodica Zafiu, Blanca Croitor, Ana-Maria Mihail), București, Editura Universității din București, 2009, 305 p., **2**, p. 301–302.
55. DRAGOMIRESCU, ADINA, Carmen-Ioana Radu, *Aspecte ale comunicării conflictuale în româna actuală*, Editura Universității din București, București, 2010, 328 p., **2**, p. 302.
56. NEȚ, MARIANA, Ioan Rusu, *Elemente de prozodie și versificație numerică românească. O nouă abordare*. București, Editura Atelier Didactic, 2010, 157 p., **2**, p. 303.
57. NICULA, IRINA, *Limba română: teme actuale. Actele celui de-al 8-lea colocviu al Catedrei de limba română (București, 5–6 decembrie 2008)*, (editori: Rodica Zafiu, Gabriela Stoica, Mihaela N. Constantinescu), București, Editura Universității din București, 2009, 793 p., **2**, p. 301.
58. REZEANU, ADRIAN, *Studii și Cercetări de Onomastică și Lexicologie* (SCOL), Anul II, nr. 1–2/2009, Editura Sitech, Craiova 2009, 313 p., **4**, p. 563.
59. SALA, MARIUS, Ștefan Munteanu, *Bibliografia lucrărilor publicate în perioada 1940–2010*, Text îngrijit, indice de autori și redactare computerizată de Adina Chirilă și Vasile D. Țâra, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2010, 48 p., **2**, p. 302.